

www.azyb.az
www.ayb.az

■ BİRİNCİ TÜRKOLOJİ QURULTAY (1926, BAKI)
"Ulduz" jurnalı,
"Ədəbiyyat qəzeti"
və "Təhsil Nəşriyyatı Poliqrafiya" MMC-nin
birgə layihəsi

■ Aqil Abbas:
"Bu dünyadan Rəmiş keçdi..."

■ Dərgidə kitab

*"Dünya tarixində ən böyük hünər və
qəhrəmanlıqlar Vətən naminə edilib".*

Jan Jak Russo

AYLIQ ƏDƏBİYYAT DƏRGİSİ
№ 1 (670) yanvar-fevral 2026

BU SAYIMIZDA

ULDUZ № 1 (670) yanvar-fevral 2026

Təsisçilər:

Azərbaycan Yazıçılar
Birliyi və "Ulduz"
jurnalının kollektivi

Baş redaktor:

QULU AĞSƏS

Redaksiya heyəti:

Tərənə Vahid (Baş redaktor müavini), Hicran Hüseynova (şöbə redaktoru), Dayandur Sevgin (şöbə redaktoru), Taleh Mansur (şöbə redaktoru), Anar Amin, Allahşükür Ağa, Baloğlan Cəlil (Başqırdıstan), Cavid Zeynalli, Elxan Yurdoğlu, Elmar Vüqarlı, Elşən Əzim, Elxan Elatlı, Ələmdar Cabbarlı, Əyyub Qiyas, Furqan, Fuad Cəfəri, Gülnar Ümid, Günay Səma (Voronej), Həyat Şəmi, Hafiz Həcxanlı, Xəyal Rza, Xaqani Qayıblı (Estoniya), Qılman İman, Nuranə Nur, Nargis, Nilufər Şıxlı (Moskva), Məshəti Musa, Orxan Cavarlı, Rəsmiyyə Sabir, Səhər Əhməd, Seyfəddin Altaylı (Türkiyə), Saodat Muxammadova (Özbəkistan), Nazim Muradov (Şimali Kipr Türk Respublikası), Şəfa Vəli, Ulucay Akif.

Bədii redaktor:

Ədalət Həsən

Nömrənin redaktoru:

Azər Turan

Ünvanı:

Az1000, Bakı, Xaqani küçəsi,
53.

ulduzdergisi1967@gmail.com

www.ayb.az

Telefon: (+99412) 498-72-43

Çapa imzalanıb: 23.01.2026.

"Ulduz" jurnalı

redaksiyasında yığılıb,
səhifələnib.

"ASPOLİQRAF LTD"

MMC-də çap olunub.

Sifariş №81, Tiraj: 300.

Qiyməti: 2 man.

1967-ci ildən çıxır.

Şəhadətnamə №238

Azər Turan
Birinci 3
Türkoloji
Qurultay

Birinci 10
Türkoloji
Qurultayın
nümayəndələri

Əli bəy 82
Hüseynzadənin
Birinci
Türkoloji
Qurultayda
yazdığı
qeydlər

Elnarə Akimova 100
Yüz ilin
əbədiyyət
yolçuları

Aqil Abbasın 102
"Rəmiş"i

Dərgidə kitab 134

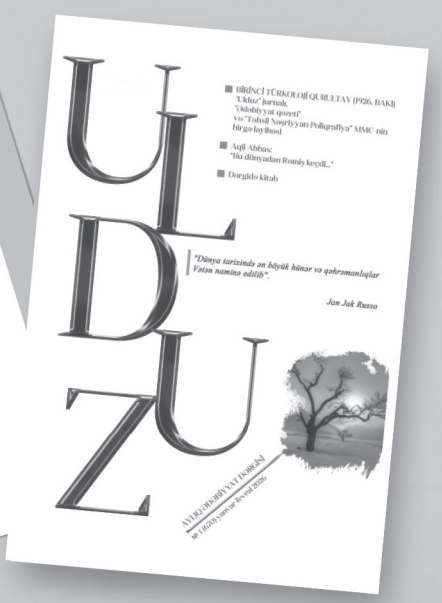

100 Elnarə Akimova
Yüz ilin
əbədiyyət
yolçuları

102 Aqil Abbasın
“Rəmiş”i

134 Dərgidə kitab

"AZƏRMƏTBUATYAYIMI" AÇIQ SƏHMƏDAR CƏMIYYƏTI

"Ulduz" jurnalına abunə olmaq üçün respublikanın bütün şəhər və rayon "Mətbuatyayımı" şöbələrinə müraciət etməyiniz kifayətdir.

"QAYA" MƏTBUAT YAYIMI

"Ulduz" jurnalına abunə olmaq üçün respublikanın bütün şəhər və rayon "QAYA" mətbuat yayımı şöbələrinə müraciət etməyiniz kifayətdir.

**Jurnalın
satış qiyməti – 2.00 man.
abunə qiyməti – 2.00 man.**

Bakı şəhərində abunə yazılmaq istəyənlər:

**441-19-91
440-16-26**

566 – 77 – 80

Azər TURAN

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAY – FİLM KİMİ BİR HADİSƏ

1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türko-
loji Qurultay böyük elmi hadisə olmaqla
yanaşı, həm də film kimi bir hadisədir.
Onun kinematoqrafik həllini tapan rejis-
sor dünyanın ən təsirli filmlərindən birinə
imza atmış olardı...

Burda həm respublika rəhbərləri, həm
də nazirlər var. İnoqamov Özbəkistanın,
Perenqliyev Türkmənistanın, Mustafa
Quliyev Azərbaycanın Xalq Maarif na-
ziridir. Moskvalı nümayəndə Naqovitsın
RSFSR-in Sosial Təminat naziridir. Ba-
raxov Yakutiya Xalq Komissarları Şurası-
nın sədridir, Qorxmazov Dağıstan Nazirlər
Sovetinin sədridir, əslən Qubadan olan
azərbaycanlı Məmmədbəyov Dağıstanın
Maliyyə naziridir. Mirzə Davud Hüsey-
nov Zaqaqaziya Sosialist Federativ Sovet
Respublikasının Xalq Maliyyə naziridir...

1937-ci ildə İnoqamov da, Perenqliyev
də, Quliyev də, Naqovitsın da, Baraxov da,
Qorxmazov da, Məmmədbəyov da, Mirzə
Davud Hüseynov da xalq düşməni kimi
güllələncəklər.

Burda türk dünyası birləşib. Özbək
Xalid Səid Azərbaycan türkoqodur. Ka-
zan tatarı Alparov türkmən türkoqodur.
Xalid Səid Xocayevin qurultay təəssürat-
larını bölüşdüyü “Yeni əlifba yollarında
əski xatirə və duyğularım” kitabına Kazan
tatarlarından Əziz Qubaydullin ön söz ya-
zır...

SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbay-
can filialının özbək əsilli elmi işçisi Xalid
Səid Xocayev də, Bakı Darülfünunu Şərq
fakültəsinin Kazan əsilli professoru Əziz
Qubaydullin də 1937-ci ildə güllələncək.

Burda Azərbaycan türkoqlarının biri
Çobanzadənin təmsalında kırımlıdır, biri
Xalid Səidin təmsalında özbəkdir, biri Zi-
feldin təmsalında estondur, biri Qubaydul-
linin təmsalında Kazan tatarıdır.

Almatıda Baytursunovu ittiham edir-
dilər ki, Bakıda Bəkir Çobanzadə ilə
əlaqələri var. Yaxud əksinə, Baytursunovla
əlaqələri olduğuna görə Bakıda Çobanza-
dəni suçlayırdılar...

Baytursunov da, Bəkir Çobanzadə də
1937-ci ildə güllələncəklər.

Burda bir ailə var. Yeganə qadın nü-
mayəndə Ayna Sultanova da burdadır.
əri Həmid Sultanov da burdadır. Qardaşı
Qəzənfər Musabəyov da burdadır.

1937-ci ildə üçü də bir yerdə güllələncək...

Burda hamı bir-birinə qarışıb. Mil-lətçi uklonistlər də burdadır, sol eserlər, anarxistlər, bolşeviklər də və s. Pepinovun timsalında səkkiz ay öncə müstəqil Azər-baycanın üçrəngli bayrağını qaldıranlar da burdadır, Həbib Cəbiyevin timsalında altı ay öncə onu endirib Sovet Azərbaycanının oraq-çəkicli bayrağını ucaldanlar da.

1937-ci ildə Pepinov da, Həbib Cəbi-yev də güllələnəcəklər.

Burda bir Petrov var, həm xristian ra-hibidir, həm çuvaş millətçisidir, həm də türkoloqdur. 1937-ci ildə Petrov da gül-lələnəcək.

Güllələnənlər çoxdur. Saymaqla qur-tarmır. Amma burda həm də talelər var. Tutaq ki, Alparovla Gəldiyev ikisi də başqırdır. Ufa mədrəsəsində bir yerdə təhsil alıblar. Sonra Türkmənistanda bir yerdə çalışıblar. Bir yerdə türkmən dilinin qrammatikasını yazıblar. Sonra da Gəldi-yev 1931-ci ildə 41 yaşında, Alparov isə 1936-cı ildə 47 yaşında dünyalarını qəfil dəyişiblər.

Leninin dostu milliyətçə eston olan Artur Zifeld Azərbaycanda Ədəbiyyat İnstitutunun ilk direktorudur. Mahmud Kaşğari “Divan”ının tərcüməsinə imkan verdiyi üçün 8 il müddətinə sürgünə gön-dəriləcək.

Milliyətçə çex olan Nikolay Roqda-yev Leninin məsləhəti ilə Tiflisdə Qafqaz İcraiyyə Komitəsində elmi katib işləyir. Hansı səbəbdənsə o da Daşkəndə sürgün ediləcək.

Artur Zifeld Kolımada sürgündə və 50 yaşında “qocalığı” və ürək çatışmazlığı sə-bəbilə həlak olacaq.

Roqdayev isə 1934-cü ildə sürgündə 54 yaşında beyninə qansızma nəticəsində dünyasını dəyişəcək.

İsmayıl bəy Qaspiralının Türkoloji Qu-rultayda iştirak edən varislərinin – kırımlı nümayəndələrin aqibətinə baxın: Bəkir Çobanzadə güllələnib. Osman Akçoraklı güllələnib. Həsən Səbri Ayvazov güllələ-nib. Nedim Mahmut güllələnib. Ukrayna

Elmlər Akademiyasının qurucularından və ilk akademiklərindən biri Aqafanqel Kırımski də, Odabaş da, Yakub Kamal da həbsxanalarda həlak olublar və s... Kazan tatarları da elə...

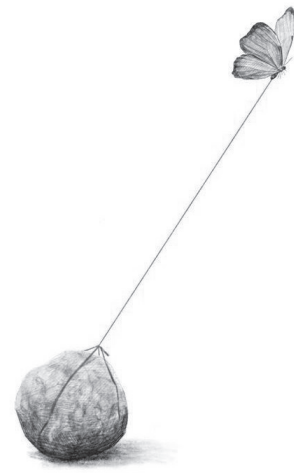
Türkoloji Qurultayın, şübhəsiz, pan-türkist tərəfləri də var idi. Tutaq ki, əslən türk olsalar da, inanc məsələsində türklər-dən ayrılan xristian yakutlar üçün əlifba islahatı problemi yoxdu. İndiyə qədər ərəb əlifbasını işlətməmişdilər ki, indi ərəb əlif-basından imtina edib yerinə latın əlifbasını tələb edəydilər. Onlara ümumtürklərin hamısının işlədəcəyi vahid əlifba lazım idi. Yakut Baraxovun çıxışında fikirlər birba-şa, açıq mətnlə ifadə olunub. 1926-cı il-dəki Yakut ziyalisının təsəvvürünə görə, xristianlıq rus dinidir. “Yakut xalqı XVII yüzildə zorla rus dininə vətiz edilmişdir... Adlarımızın İvan, Sergey, Vasili olması səbəbilə başqa türklərlə qarşılaşanda onlar bizi rus zənn edir. Bir-birimizi çətin anla-saq da, dillərimiz ortaq bir kökə malikdir. Ona görə də biz Türkoloji Qurultaya ma-raqla yanaşırıq. Orfoqrafiya, terminologi-ya və ən əsası əlifba məsələləri digər türk dilləri ilə eyni qanunlara tabe olan Yakut dili də daxil olmaqla, bütün türk dillə-ri ailəsi üçün eyni mənaya malikdir”. Bu mənada türklər əlifba sferasında birləşəcək və bir-birlərinin yazılı dilini anlayacaqdı-lar. Yaxud Şimali Qafqazda qaraçaylar-la, kabardinlərlə, balkarlarla, noğaylarla yanaşı, çeçenlər də, inquşlar da, çərkəz-lər də, adıgeylər də türk-tatar əsaslı latın qrafikasına keçirdilər və Rusiyanın dağlı xalqları ruslaşdırmaq siyasətinin vasitə-si olan Kirill əlifbasına doğru vaxtilə rus missioner İlminkinin başladığı hərəkətin önü kəsilirdi. Yaxud Orta Asiya respubli-kalarında da eyni proses gedirdi. Rusların ərəb əlifbasını Kirill əlifbasıyla əvəzləmək istəyi baş tutmamış, latın əlifbası proble-mi ortaya çıxıb assimlə siyasətinə əngəl olmuşdu. XX yüzilin ilk illərində Rusiya müsəlmanlarının liderləri Kirill əlifbasının timsalında rus təcavüzündən ərəb əlifbası-

nı qoruduqları kimi, 1920-ci illərdə də türk mütəfəkkirlər bolşevik rusların daha dərin və daha qurnaz siyasəti ilə üzleşmişdilər. Məqsəd din birliyini təməindən qoparmaq idi. Türk düşüncəsi bunun qarşılığında ekvivalent olaraq milli kimlik məsələsini ortaya çıxardı.

Əli bəy Hüseynzadənin qeydlərinə istinadən bilirik ki, 1926-cı ildə çap olunmuş stenoqramdakı siyahı dəqiq deyil. Siyahıda adının olmamasına rəğmən, Türkoloji Qurultayın aparıcı simaları sırasında yer alan bir neçə nəfər var ki, onlarsız bu kitabı təsvür edə bilmədik.

Məsələn, qurultaydakı məruzəsində Qubaydullin bildirdi: “Azərbaycan türkləri təkcə öz ədəbiyyatlarının tarixi ilə maraqlanmır, həm də digər türk xalqlarının ədəbi əsərlərinin öyrənilməsinə böyük diqqət yetirirlər. Bunun sübutlarını Azərbaycan Dövlət Universitetinin əməkdaşı İsmayıl Hikmətin Anadolu türk ədəbiyyatı tarixinə dair əsas əsərində tapmaq olar. İndiyə qədər dörd cild nəşr olunub ki, bunlardan ilk üçü XIX əsrə, dördüncüsü XX əsr Anadolu türk ədəbiyyatına həsr olunub. Hikmətin bu əsəri bu sahədə ilk sistemli və əhatəli əsərdir”. Buna rəğmən, İsmayıl Hikmətin adı, dediyim kimi, siyahıda yoxdur. Amma Türkoloji Qurultay günlərində çəkilmiş fotosəkillərin bir neçəsində İsmayıl Hikmət də var və s.

Yaxud Türkoloji Qurultayın stenoqramdakı siyahısında Şuşada doğulan iki nəfər nümayəndənin adı qeyd olunub: Fərhad Ağazadə və Cəlil Məmmədzadə. Amma şuşalı Əli Yusif yoxdur. Baxmayaraq ki, Türkoloji Qurultayın katibi olub. Türkoloji Qurultayın ilk qurbanlarından biri, bəlkə də, birincisi də odur. Qurultay başa çatandan 3 gün sonra, yəni martın 8-də ÇK tərəfindən evində axtarış aparılaraq həbs edilib. Həbsinin səbəbi kimi qurultayda iştirak edən Türkiyə nümayəndə

heyəti ilə əlaqəsi göstərilir. İstintaq dindirməsindən sonra güllələnmə cəzasına məhkum olunsada, hökm 10 illik həbs cəzası ilə əvəzlənib. 1926-cı ildən 1937-ci ilə qədər Şimal Buzlu Okeanı səmtlərində Solovkidəki əsir düşərgəsində məşəqqətlər çəkib. Azad olunsada, Azərbaycana buraxılmayıb, yenidən həbs edilib, həbs düşərgəsindən Daşkənd həbsxanasına göndərilib. 1937-ci il avqustun 18-də Daşkənddə həbsxanada güllələnib.

Yaxud Salman Mümtazın adı qurultay nümayəndələrinin siyahısında yoxdur. Amma Qorxmazovun sədrlik etdiyi icaslardan birində onun çıxış etdiyi bildirilir. Qubaydullinin məruzəsində isə onun türkolojiddə gördüyü işlər təqdir olunur: “Kommunist” qəzetinin redaksiyası Azərbaycan şairlərinin əvvəllər nəşr olunmuş və nəşr olunmamış əsərlərindən ibarət bir sıra broşürlər nəşr etdirib və hər yazıdan əvvəl Salman Mümtazın bu şairlər haqqında dəyərli bioqrafik məlumatları yer alıb”. Salman Mümtazın qurultay günlərində Fuad Köprülü və Əli bəy Hüseynzadə ilə birgə çəkilmiş fotosu Azərbaycanda məşhur şəkillərdən biridir. Əfsus ki, Salman Mümtaz da 1937-ci ildə güllələnəcək. Arxivindəki qədim əlyazmalar ya yandırılacaq, ya da qarət edilib harasa aparılacaq.

Yaxud stenoqramda Sultan Məcid Əfəndiyevin Türkoloji Qurultayda çıxış etdiyi bildirilsə də və çıxışının mətni təqdim edilsə də, yenə həmin stenoqramda çap olunan qurultay nümayəndələrinin siyahısında onun da adı yoxdur. O da 1937-ci ildə güllələnəcək.

Yaxud qurultayda, srenoqramdan da göründüyü kimi, çıxış edən leninqradlı Qriqori Çursinin adı qurultay nümayəndələrinin siyahısında yoxdur. Amma dediyim kimi, məruzə edir, məruzəsinə münasibətlər var, komissiyalarda təmsil olunur və s...

Türkoloji Qurultay nümayəndələri barədə hazırlanan kitaba İsmayıl Hikmət, Salman Mümtaz, Sultan Məcid Əfəndiyev, Əli Yusif və Çursin barədə də məlumatlar daxil etdik. Bunlar ya qurultayın işçi heyətində, ya Yeni Türk Əlifbası komitəsinin icraiyə bürosunda olublar, ya da qonaq kimi dəvət olunublar. Bu artıq gələcək araşdırmaların mövzudur.

Yeri gəlmişkən, qurultayda nümayəndə olan iki tələbədən biri – Tağızadə hət-ta o dövrdə kifayət qədər tanınmış dilçi olan Abdulla Tağızadədir. Bəs digər tələbə Həsən Musayev kimdir? Çıxışının mətni barədə Türkoloji Qurultayın stenoqramında heç bir məlumat yoxdur. Nə barədə danışdığını isə yalnız Əli bəy Hüseynzadənin Türkoloji Qurultaydan yazdığı qeydlərdən bilirik: “Həsən Musayev uyğur kultüründən bəhs etdi. Türkcəsi iyi anlaşılırdı. İstanbulda Qalatasaray lisesində oxumuşdur. Turfan, Pamir, Tyan-Şan ölkələrində yaşayan türklərdən bəhs etdi: “Sarı uyğurlar həp kaşqarlıyıq deyirlərmiş. Əskidən uyğuruq deməkdən utanırkən indi uyğurluqla iftixar edirlər. Dilləri sadə qalmışdır”. Ümumdünya türkoloqlarının belə bir ciddi kürsüsündə çıxışına imkan yaradılan və belə ciddi problem barədə danışan tələbə sıradan biri ola bilməzdi. Lakin srenoqramda, mandat komissiyasının hesabatından da göründüyü kimi, qurultay iştirakçılarından biri Qərbi Çindən gəlmiş uyqur türküdür. Həmin uyqur türkü Həsən Musayevdirmi? Ehtimal etmək olar ki, bəli, odur. Bəs niyə soyadı Musayev şəklində yazılıb, bilinmir...

Yakutiya Xalq Komissarları Şurasından qurultaya nümayəndə seçilsə də, oktyabrın 5-də paraxodla yola çıxıb dekabrın

27-də Moskvaya çatsa da, xəstəliyi səbəbilə Moskvadan Bakıya gələ bilməyən və elə orada dünyasını dəyişən, yakut ədəbiyyatının banisi Kulakovski kimi nümayəndələr də olub. Belə nümayəndələrin adları stenoqrama əlavə edilmiş siyahıda yoxdur.

Türkoloji Qurultay günlərində Bakıda çox şəkillər çəkilib. Amma ilk dəfə 8 mart 1926-cı il tarixli “Kommunist” qəzetində “xaricdən gələn professorlar” təqdimatıyla dərc olunmuş bir şəkil müstəsnaadır. Mesa-roş, Köprülü, Mentzel, Hüseynzadə və Vittek bir yerdədir. Fotomüxbirin bu adamları bir yerdə fotoya alması təsadüfdürmü, bilmirəm. Türkoloji Qurultayın beyin mərkəzi bu adamlardır. Bu adamlar işin əslini bilir. Onlar 1926-cı ildə İstanbuldan Bakıya – Birinci Türkoloji Qurultaya bir yerdə gəlmişdilər: Dediym kimi, qurultayın beyin mərkəzi, aparıcı simaları da onlar idi. Qurultayda hamısı çıxış edib. Əli bəy Hüseynzadə və Menzel isə həm də gündəlik qeydlər yazıblar. Yeri gəlmişkən, qurultaya gələrkən Bartold da onlarla bir yerdəydi. Qurultayda da ilk məruzəni Bartold etmişdi. Bartoldun məruzəsi Əli bəy Hüseynzadənin hələ 1905-ci ildə Bakıda “Həyat” qəzetində dərc olunmuş məqaləsini xatırladır. Hüseynzadə həmin məqalədə “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir” sualını qaldırır, ona tarix, linqvistika, etnoqrafiya, din və antropoloji aspektlərdə cavab verir. 1926-cı ildə yenə də Bakıda Türkoloji Qurultayın xitabət kürsüsündə Bartold eyni sual ətrafında məruzə edirdi. Şübhəsiz ki, Hüseynzadənin həmin məqaləsi epik və intellektual məzmununa, elmi mündəricəsinə görə Bartoldun 1926-cı ildə təqdim etdiyi məruzəsini kölgədə qoyur.

Qurultayın keçirildiyi günlərin hava şəraiti ilə bağlı müxtəlif versiyalar var.

Kimisi sərt hava şəraitində keçirildiyini bildirir. Kimisi də başqa hipotez irəli sürür. İstər hava şəraiti, istərsə də Bakının o günlərdəki dekoru barədə bu sətirləri Xalid Səid Xocayev “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” kitabının “Birinci Ümum Türkoloji Qurultayı” başlıqlı hissəsində yazıb: “Qurultay zamanı gəlmişdi. Bakı şəhərinin ən mühüm küçələrindən olan “Kommunist” küçəsi üzərinə yeni böyük hərflərlə şüarlar yazılmış, al bayraqlar ilə bəzənmişdi. Şəhərdə təzə, canlı bir həyat və hərəkət başlamışdı. Küçələr çox uzaqdan gələn sevgili qonaqlarını səmimi qucaqları arasında sıxışdırırdı. Yüksək, vüqarlı binalar sıra-sıra durmuş müsafirlərini salamlayırdı. Mövsüm qış, ancaq hava saf və bərraq idi. Göy üzündə buluddan, qubardan heç bir əsər yox, ətraf günəşin tar-mar, gümüş tellərinə bürünmüş; dəniz sakit-sakit xarələnirdi...” Deməli, qış mövsümü olmasına rəğmə, hava mülayim, hətta günəşliymiş.

Qurultay fevralın 26-da səhər saat 9-da Mədəniyyət Sarayında (İsmailiyyədə) başlayıb. Martın 4-nə qədər davam edib.

Sabir bağı tərəfinə qoyulan səsgücləndiricinin altı qalabalıqmış, adamlarla dolu imiş. Deməli, qurultayın gedişini bütün xalq dinləyirmiş... “Şəhərdə qurultaydan başqa söz yox idi” – bunu da Xalid Səid yazır...

Qurultay günlərində iştirakçılar Xalq Maarif Komissarlığının dəvətilə Böyük Dövlət Teatrında “Leyli və Məcnun” operasına tamaşa ediblər. Bir qismi Bakını gəzib, digər bir qrup Gəncəni ziyarət edib. Neft buruqlarına, Şirvanşahlar sarayına tamaşa ediblər. Martın 6-da nümayəndələr “Qızıl Şərq” kinoteatrında “Bismillah” filminə və elə həmin günlərdə lentə alınmış “Birinci Türkoloji Qurultay” sənədli filminə baxıblar. Qara şəhərdə olublar. Nümayəndələrin bir qismi “Yeni Avropa” otelində, bir qismi “Şərq” mehmanxanasında, bir qismi isə Sovetlər Evinin mehmanxanasında yerləşdirilib.

Əziz Şərif Qurultayın başladığı günü xatırlayıb yazır: “...Qurultay açıldı. Hüseyn Cavidlə yanaşı oturmuşdum. Mirzə Cəlil, Sultanməcid Qənzadə və başqaları ilə görüşdüm”. Doğrudur, baxmayaraq, 1921-ci il dekabrın 30-da Darülmüəllimin salonunda şura ziyalılarının yeni türk əlifbası ilə əlaqədar keçirilən ümumi iclasına sədrlik etməyi Nəriman Nərimanov Hüseyn Cavidə tapşırırmışdı, baxmayaraq ki, Azərbaycan hökumətinin Əlifba komissiyasının Krıma və Türküstana göndərdiyi nümayəndə heyətində Cəlil Məmmədquluzadə də var idi, bütün bunlara rəğmə, Hüseyn Cavidin də, Cəlil Məmmədquluzadənin də adları qurultaydan sonra dərc olunmuş stenoqramdakı siyahıda yoxdur. Amma həm də qurultayda iştirak edirdilər. Yenə Xalid Səidin yazdıqlarına müraciət edirəm: “Qırmızı bayraqlar, müxtəlif şüarlar ilə bəzənən zal, lojalarından qapılarına qədər dolmuş, tək bir nəfər üçün də artıq yer qalmamışdı, çünki zalda vəkillərdən başqa müxtəlif ittifaqlardan qonaqlar da vardı. Qurultay zalına girə bilmək üçün bilet əldə edə bilənlər özlərini bəxtiyar sayırdı”.

2003-cü ildə Hüseyn Cavid haqqında “Səma şairi” sənədli filminin ssenarisi üzərində çalışarkən filmə Türkoloji Qurultayla bağlı epizodun daxil edilməsinə ehtiyac duydum. Kinoxronikaya kinostudiyada filmin məsləhətçisi Turan Cavidlə bir yerdə gedib baxdıq. Həmin iclasda ikinci sırada əyləşmiş adamın Hüseyn Cavid olduğunu Turan xanım birmənalı şəkildə və qətiyyətlə təsdiq etdi.

2008-ci ildə Xalid Səid barədə yazdığım kitaba isə Əliqulu Qəmküsarin qızı, ilk qadın rejissorumuz Qəmə, Salamzadənin “Kiçik pəncərədən görünən dünya” məmuarından Türkoloji Qurultay günləriylə bağlı yazdığı bu epizodu daxil etmişdim: “Xalid Əfəndi Türkiyədən gələn qonaqları evinə dəvət etmişdi... Xalid əfəndi əmim Rzaqulu Nəcəfzadə ilə bacanaq idi. Bakının ovaxtkı Spasski (Zərgərpalan) küçə-

sində yaşayırdılar... Bu qonaqlıqda Cahan və mən ev sahibəsi Sitarə bacıya köməklik edirdik. Cahan Talışinskaya Xalid əfəndinin arvadı Sitarə xanımın kiçik bacısı idi. Qonaqların arasında Əli bəy Hüseynzadə, Fuad Köprülü-zadə, Rzaqulu Nəcəfzadə, Hüseyn Cavid, Xalid əfəndinin qonşusu, Türkiyədə təhsil almış bakılı doktor Orxanbəyli var idi... Qurban Pirimov tar çalırdı. Əmim Rzaqulu isə oxuyurdu. Hərdən də Orxanbəylinin çəkdiyi qəhqəhə məclisi daha da şənləndirirdi. Mən hələ ömrümdə belə sirayətədgici qəhqəhə eşitməmişdim. Orxanbəyli çox ucadan, pərdə-pərdə artan qəhqəhəyə başlar, başını dala ataraq uğunub gedərdi. Məclisin axırında əmim Rzaqulu isə Füzulinin “Pənbeyi-daği-cünün içrə nihandır bədənəm” qəzəlini çox ürəkdən və çox da yangılı səslə oxuyurdu. Bu qəzəlin axırında Füzuli deyir:

...Edəməm tərək, Füzuli,
səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir,
vətənimdir, vətənim!

Əli bəy dirsəklərini stolun üstünə dayadı və başını əlləri arasına aldı. Üzü görünmürdü. Çiyinlərinin tərpnəşindən ağladığı aşkar bilinirdi. Mirzə Cəlil vəziyyəti hamıdan tez başa düşdü, odur ki, üzünü Xalid əfəndiyə tutaraq zarafatca:

– Xocam, mənə bir stəkan su! – dedi.

Əmim Qurban dayıya işarə elədi. Qurban dayı tarda bir diringi çalmağa başladı. Orxanbəyli isə fürsətdən istifadə edib bülbül cəh-cəhinə bənzər qəhqəhəsilə otaqda bir canlanma yaratdı. Əli bəy başını qaldırdı... gözlərindən axan yaş vətən məhəbbəti, vətən həsrəti yolunda idi. Mətləbin üstünü heç açmadı. Məclisin havası dəyişmişdi...”

Mətləbdən uzaqlaşsam da, bir məqamı bu yazıya əlavə etmək istəyirəm. Qəmərxanımın həmin xatirəsini oxuyandan sonra 2004-cü ilin 9 yanvarında Turan Caviddən Orxanbəylini soruşmuşdum. “Qəhqəhələri ilə məclisdəkiləri əfsunlayan Orxanbəylinin obrazını tamamlamaq üçün, mənə, Turan xanımın dediklərinə ehtiyac var. “Çox məşhur həkim idi. Türkiyədə təhsil almışdı. Yerli bakılılardan idi. Özü də Türkiyədə türk qızı Fərihə xanımla evlənmişdi. Oğlu musiqişünas Orxan Orxanbəyli, qızı Turxan xanımdı. Sonra Orxanbəylini də güllələdilər, qadınını, qızını sürgünə göndərdilər. Orxanbəyli babanın həbsindən sonra da bizə baş çəkirdi. Orxanbəyli Türkiyədə təhsil alanlar içərisində yeganə adamdı ki, təmiz osmanlı ləhcəsində danışırdı. O dövrdə son dərəcə fərqlənən Avropa dəbiylə geyinirdi. Cavid əfəndinin yaxın dostuydu. 1938-ci ildə Ərtoğrol xəstələnmişdi. Orxanbəylini çağırdıq. Gəldi. Başqaları isə heç salam vermək istəmirdi”.

Nəinki qurultay iştirakçısı olan ev sahibi Xalid Səid, nəinki onun bacanağı və qurultayın digər nümayəndəsi olan Rzaqulu Nəcəfzadə, hətta İstanbulda təhsil almış yaxın dostlar – çəkdiyi qəhqəhələrlə məclisi şənləndirən Orxanbəyli də, Hüseyn Cavid də 1937-ci ilin zavalına gələcəkdilər.

2005-ci ilin 17 noyabr tarixli “Ədəbiyyat qəzeti”ndə yazdığım “Birinci Türkoloji Qurultay” məqaləmdən bir frazanı bu yazıda yenidən xatırladıram: “Türkoloji Qurultayın iclasında kifayət qədər aktual məsələlər müzakirə olunmuşdu, hədsiz dərəcədə maraqlı məruzələr oxunmuşdu və həmin məruzələrdə diqqəti cəlb edən çoxlu ciddi məqamlar vardı. Adamlar fikirlərini ifadədə sərbəstdilər, hələlik heç kəsə qorxu hissi yoxdu”.

Amma Türkoloji Qurultayın Azərbaycan türkoloqları ilə birgə 1926-cı il-

dən 1937-ci ilə qədər yol gələn vahiməli bir arxa planı da var. Qurultayın keçirildiyi 1926-cı ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Levon Mirzoyan, ÇK sədri, yəni Fövqəladə Komissar Mircəfər Bağirovdur. Bağirov Mirzoyana hesabat verir...

Burda paralel, həssas və simvolik bir məqama toxunmaq istəyirəm. Ruhulla Axundov da qurultay nümayəndəsidir. Qurultaya “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin baş redaktoru və jurnalist olaraq nümayəndə seçilib. 1926-cı ildə, yəni Türkoloji Qurultay ərəfəsində Mirzoyanın özünə rəqib görüb MK-nin ikinci katibliyindən uzaqlaşdırdığı Ruhulla Axundov Azərbaycana Bağirovun rəhbərlik etdiyi 1937-ci ildə NKVD zindanlarında işgəncələrə məruz qalaraq, gözləri çıxarılarq, qabırğası sındırılaraq öldürülüb... Xalq yazıçısı Anarın “Fərəh, ümid, faciə” məqaləsində yazdığı kimi: “Müzakirələr 1926-cı ildə Bakıda “İsmailiyyə” binasında başlamış, 1937-ci ildə NKVD zirzəmilərində tamamlanmışdı”.

Yaxud başqa bir həssas və ciddi məqam. Hüseyin Cavidin 1926-cı ildə yazdığı “Azər” poemasında kifayət qədər məşhur olan bu misralar: “Nə əcaib sürü, yahu, bunlar / Öndə rəhbərlik edir maymunlar...” Şeir 1926-cı ilin mart-oktyabr aylarında yazılıb. Həmin dövrdə Azərbaycanda “öndə rəhbərlik edən meymun” Mirzoyan idi.

Türkoloji Qurultay mövzusunda bir məsələ də təshih olunmalıdır. İstər 1999-cu ildə nəşr olunmuş “Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultay” kitabında, istərsə də “1926-cı il I Bakı Türkoloji Qurultayı (Stenoqram materialları, bibliografiya və foto-sənədlər)” kitabının ön sözündə təkrarlanan, yəni bir kitabdən digərinə ötürülən belə yanlış məlumatlar verilir ki, guya türkiyəli Ənvər Paşa Türkoloji Qurultayda iştirak edib, çıxışı beynəlmiləl əhvalı nümayəndələr tərəfindən yarımçıq kəsildiyindən inciyərək Bakını tərk edib.

“Ənvər Paşanın qurultayda iştirakı”nı xatırladan müəlliflər unudub ki, Ənvər Paşa 1926-cı ildə artıq dörd il idi ki, dünyada yox idi. Bildirilən hadisə isə Ənvər Paşanın iştirak etdiyi başqa bir qurultayda — III İnternasionalın qərarı ilə 1920-ci ilin sentyabrında Bakıda keçirilən Şərq Xalqlarının Qurultayında baş vermişdi. Ənvər Paşanın sözünü kəsənlər, danışmasına imkan verməyənlər isə qurultaya Türkiyədən gələn nümayəndələr olmuşdu. Yeri gəlmişkən, Ənvər Paşanın da əlifbayla bağlı fərdi qənaətləri vardı. Hətta Fuad Köprülü Türkoloji Qurultay günlərində “Yeni Avropa” otelində Xalid Səidin suallarına cavab verərkən Ənvər Paşanı da xatırlatmışdı: “Əlifba məsələsi bizdə əskidir, bunun üçün müxtəlif zamanlarda müxtəlif komisionlar təşkil edildi, hətta cahan hərbi zamanında Ənvər paşa tərəfindən də əskəri işlərdə bir yeni əlifba təcrübəsi yapıldı, ancaq həyata keçirilmədi”. Ahmet Temir “Dış türklərdə dil və yazı” əsərində bildirir ki, Ənvər Paşa ərəb əlifbasını bəsitləşdirərək sait səsləri göstərən və hərfərin bitişmədən yazıldığı Ənvəriyyə adı verilən bir yazı şəkli yaratmışdı. Amma bu işin Birinci Cahan hərbinə – Türkiyə tarixinin ən ziddiyyətli və gərgin dövrünə təsadüf etməsi və Türkiyənin Cahan savaşıdan məğlub çıxması Ənvər Paşanın yazı islahatını səmərəsiz etdi. Sonralar Kazan tatarları bu işə təşəbbüs etdilər. Kazanlılar hərfərin hər birinə ayrıca şəkil verərək ərəb əlifbasını islah etdilər. Ənvər Paşa tərəfindən başlanmış, Kazan tatarları, bəlkə, hətta Baytursun tərəfindən gəlişdirilmiş bu layihəni 1923-cü ildə özbək, qazax və qırğızlar da yazılarına tətbiq etdilər.

Ənvər Paşanın qınaqlara hədəf olan, guya türk əlifbasına müsəllət olub və latın əlifbası şəklində bir-birindən ayrı və rəbitəsiz hərfərlə bir imla xəyal etməyə qalxması... fəlakətin tənzimət ilə bəslənən mikroblarına ilk təcəlli zəmini olaraq məşrutə dövrəsini çərçivələr” deyən Nəcib Fazil Kısakürək bilsə də, etiraf etmir ki,

Ənvər Paşanın sait hərflərin ayrı yazılmasını təklif edən və Ənvər Paşa yazısı kimi tarixə keçən “ənvəriyyə” əlifbası, yaxud hürufi-munfasıla, xətti-cədid, Ordu əlifbası ordudakı savadsızlığı ortadan qaldırmaq üçün yaradılmışdı.

Əli bəy Hüseyinzadənin gündəlik qeydlərindən bilirik ki, Türkoloji Qurultay nümayəndələri üçün verilmiş ziyafətdə Ağamalıoğlu Mustafa Kamal Paşanın səhhətinə badə qaldırıb. Sarabski musiqi ilə “Mustafa Kamal Paşa” şarkısını söyləyib. Həmin ziyafət o günlərdə çəkilmiş kinoxronikalarda da görünür.

Başqa bir kadrda isə Türkoloji Qurultayın keçirildiyi salonda Leninin iri bir portreti asılıb. Hər dəfə o kadrlara baxanda Zəki Vəlidü Toğanın “Hatıralar” kitabından bir epizodu xatırlayıram. Zəki Vəlidü Leninlə söhbətində ona Ulyanov soyadlı bir tatar yazarının kitabından bəhs edib və Vladimir İliçə Ulyanovların türk-tatar nəsəbini xatırladıb: “Mən ona Ulyanov ismində birisinin keçən XIX yüzil ortalarında Kazan vilayəti rus olmayan qövmlərin və çuvaşların etnoqrafiyasına aid nəşr etdiyi bir əsəri göstərdim. Bu əsərdən bu müəllifin tatarca, çuvaşca bildiyi anlaşılırdı. Mən Lenindən, “Bu müəllif Ulyanov, yoxsa sizin əqrəbənizmi? Yoxsa sizin əslinizdə tatarlıq və ya çuvaşlıq var?” – deyə sordum. Lenin də özünün mənşəyi məsələsi ilə heç məşğul olmadığını və kitabın müəllifini araşdıracağını, çünki öz nəsəbindən bir zətin belə bir elmi əsər nəşr etmiş olduğunu heç eşitmədiyini söylədi”.

Biri “Nə mutlu türkmə deyənə” söyləmişdi. Digəri “özünün mənşəyi məsələsi ilə heç məşğul olmadığını” deyirdi...

17 noyabr 2005-ci il tarixli “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunmuş “Birinci Türkoloji Qurultay” məqaləmdə yazmışdım: “Türkoloji Qurultayın bu gün çoxlarımıza bəlli olmayan siyasi gizlincələri də vardı. Türklərin latın qrafikasına keçməsi Moskvada hət-

ta Lenini qayğılandırdı. Ağamalıoğlu ilə söhbətində Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sədrinin ərəb yazı sistemindən latın qrafikasına keçidin zəruriliyi barədə fikirlərini dinləyən Lenin: “Bəs kəndlilər bu işə necə yanaşır?” – deyə soruşmuşdu. Ağamalıoğlu isə cavab vermişdi: “Kəndlilər bu işə yaxşı münasibət bəsləyir”. (Türkoloji Qurultayın onuncu iclasında Şərəf Qalımcan “Kəndlilər bu işə yaxşı yanaşır” deyən Ağamalıoğlu özü bu məsələyə tərəddüdlə yanaşmırmı?” – deyə soruşurdu.) İndi 20 il əvvəl yazdığım həmin yazıdan gətirdiyim bu sitatda nələr yoxdur? Ağamalıoğlu ilə Lenin arasında dialoqun elə Ağamalıoğlunun sədrlik etdiyi iclasda Şərəf Qalımcan tərəfindən xatırlanması. Burda nəinki süjet xətti, nəinki monoloqlar, hətta konfliktlər də, dialoqlar da cazibədardır...

Türkologiya prosesdir... Yüz ildən sonra da proses davam edir...

Birinci Türkoloji Qurultayın nümayəndələri

Bioqrafik məlumat

Artur Rudolfovich Zifeld

Professor Artur Rudolfovich Zifeld 1889-cu ildə Reveldə (Tallin) doğulub. Gəncliyi Odessada keçib. Novorossiysk Universitetində təhsil alıb. 1906-cı ildə

Eserlər partiyasına daxil olub, 1907-ci ildə “Xalq sosialistləri” partiyasına keçib, 1908-ci ildə “Anarxo-sosialistlər” partiyasına rəhbərlik edib. 1912-ci ildə saxta pasportla Almaniya mühacirət edib. Bir il sonra Almaniya çıxarılıb, İsveçrəyə köçürülüb. 1917-ci ilə qədər Sürixdə yaşayıb. Leninlə dostluq edib. Turan Heyətinin üzvlərini Sürixdə Leninlə görüşdürən Artur Zifeld olub. Dilçilik elmi ilə mühacirətdə maraqlanmağa başlayıb. Fin-uqor, samayed, türk, monqol, tunqus-mancur dillərinin böyük Ural-Altay ailəsində birləşməsinə təsdiq edən Ural-Altay hipotezi ilə maraqlanıb. 1916-cı ildə Lozanda III Millətlər Birliyində iştirak edib. Türklərlə şumerlərin əlaqəsindən bəhs edən məqaləsini Lozan Konfransında Yusif Akçuraya təqdim edib. Yazı “Türk yurdu” dərgisində çap olunub. 1919-cu ildə Şimali Qafqazda Tonkonovun partizan dəstəsində döyüşüb. 1920-ci ildə Gürcüstan səfirliyində çalışıb. 20-ci illərin sonu – 30-cu illərin əvvəlində Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycanı Tədqiq və TƏTƏB-BÖ Cəmiyyətində elmi katib kimi fəaliyyət göstərib. Əsas iş yeri SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı olub. 1935-1937-ci illərdə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru olub. 1937-ci ildə birləşdirilmiş Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutuna rəhbərlik edib. 1927-ci ildə anadan olan yeganə qızına Uraltay adı verib. 1938-ci ilin 1 fevralında həbs olunub. 29 mart 1939-cu ildə əlyazmaları, məktubları və kitabları yandırılıb. Eston Zifeld-Simumyaqi pantürkist fəaliyyətinə və Mahmud Kaşğari “Divan”ının tərcüməsinə imkan yaratdığı üçün 8 il həbs cəzasına məhkum edilərək Kolımayaya sürgün edilib və 1939-cu ilin 6 dekabrında sürgündə – 50 yaşında “qocalığı” və ürək çatışmazlığı səbəbilə vəfat edib.

Aleksandr İsakoviç Kulayev

1898-ci ildə dünyaya gəlib. Ali təhsil alıb. Kommunist Partiyası Dağıstan Vilayət Komitəsinin çap və nəşriyyat şöbəsinin müdiri olub.

8 oktyabr 1937-ci ildə həbs olunub. 28 sentyabr 1940-cı ildə 8 il müddətinə məhkum edilib. 8 oktyabr 1945-ci ildə azadlığa buraxılıb. 25 dekabr 1948-ci ildə yenidən həbs edilib.

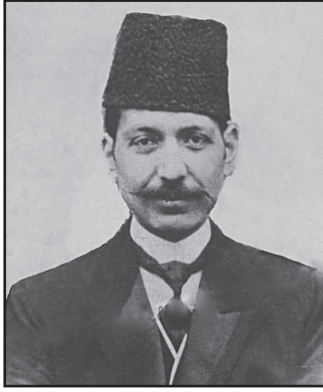
Qali Şakiroviç Qabdrəhimov

4 noyabr 1892-ci ildə Kazanda anadan olub. Kazanda Məhəmmədiyyə mədrəsəsində təhsil alıb. 1917-ci ildə Moskva Ticarət İnstitutunu bitirib. 1920-1921-ci illərdə Hərbi-Siyasi Kurslarda tatar ədəbiyyatından dərslər deyib. 1921-1922-ci illərdə Şərqi Akademiyasında, Türkoloji qurultaydan sonra latın əlifbasının tətbiqinin qarşısının alınması məqsədilə Stalinə müraciət edən 82 tatar yazıçısından biridir. Şərqi Pedaqoji İnstitutunda tatar ədəbiyyatı tarixi və tatar folklorundan dərslər deyib. 1934-cü ildən Kazan Universiteti Elmi Kitabxanasının Əlyazmalar şöbəsində elmi məsləhətçi vəzifəsində çalışıb. 1936-1938-ci illərdə Kazan Dövlət Bankında işləyib. Tatar uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. 1913-1915-ci illərdə “Ak yol” jurnalında uşaqlar üçün hekayələr və nağıllar

dərc etdirib. Həmin yazıları 1923-cü ildə nəşr olunmuş “Qırmızı çiçəklər” adlı kitabında toplayıb. “Tatar ədəbiyyatı tarixi” kitabının müəlliflərindəndir.

Kazan Pedaqoji İnstitutunun dosenti olub. Yazıçı, dilçi, tarixçi, folklorşünas, tərcüməçi, pedaqoqdur. 1923-1930-cu illərdə Tatarşünaslıq Elmi Cəmiyyətinin xətti ilə folklor ekspedisiyalarında iştirak edib. Tatar dilçiliyi, ədəbi tənqid, folklor, tarix və arxeoqrafiya mövzularında məqalələr yazıb.

23 iyul 1937-ci ildə həbs olunub. 1943-cü il martın 3-də həbsxanada vəfat edib.

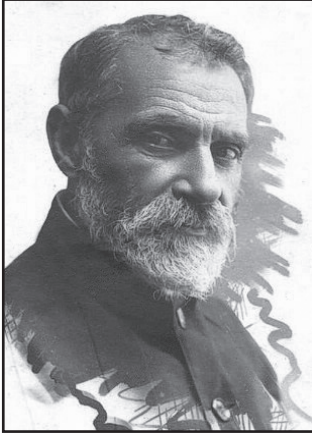
Fərhad Ağazadə

1880-ci ildə Şuşada dünyaya gəlib. 1900-cü ildə Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasını bitirib. Xaldanda, Şuşada, Gorusda, Gəncədə, Bakıda müəllimlik edib. Qafqaz müsəlman müəllimlərinin Bakıda keçirilən I (1906) və II (1907) qurultaylarında katib seçilib.

Türk dili uğrunda mücadilə edənlərin çevrəsində idi, hətta ən ön sıralarda qərar tutmuşdu: “Türkcədə işlənən və mənimsənilməmiş ərəb sözləri türkcənin tələffüz qanunlarına tabe olmalıdır, necə ki, başqa dillərdə belə olur”. Yaxud: “Ancaq dünyada elə bir dil yoxdur ki, onun içərisinə soxulmuş əcnəbi kəlmələri o dilə tabe olmayıb, başlı-başına və öz qanunları ilə yaşasın. Ərəb kəlmələrinin bu imtiyazlığı

gərək ləğv edilsin ki, türk dili qrammerinin bir çox üstünlükləri və o cümlədən də imla məsələsi aydınlaşdırıla bilsin”. 1908-ci ildə Müəllimlər qurultayının tövsiyəsi ilə başqa müəlliflərlə birgə “İkinci il” kitabını nəşr etdirib. Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərlik etdiyi “Səadət” məktəbinin müəllimi olub. 1912-ci ildə “Ədəbiyyat məcmuəsi” adlı kitab nəşr etdirib. Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Türk Əlifba Komitəsinin və Yeni Türk Əlifbası Azərbaycan Komitəsinin üzvü olub. 1926-cı ildə keçirilən Türkoloji Qurultaya nümayəndə seçilib. Qurultayın açılış günü çıxış edib. Hələ qurultaydan 5 il əvvəl, 1921-ci ildə “Kommunist” qəzetində “Əlifbanın dil yanlışlıqlarına təsiri” məqaləsi dərc olunmuş, 1922-ci ildə “Nə üçün ərəb əlifbası türk dilinə yaramır” adlı kitabı nəşr edilmişdi. Ağazadə orta q türk ədəbi dilinin yaradılmasına çalışırdı, “Yeni yol” qəzetində dərc olunmuş “Vahid imlamız olmalıdır” məqaləsi həmin məsələyə həsr olunmuşdu və s. Azərbaycan dilinin qrammatikasına aid 1929-cu ildə nəşr olunmuş “Türk qrameri” dərsliyinin müəlliflərindəndir. Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasını yaradanlardan, imla qaydalarının əsaslarını hazırlayanlardan biridir; həm də musiqiçi olmuşdur. “Leyli və Məcnun” operasının ilk tamaşasında vokalçıları skripkada o müşayiət edib. Fərhad Ağazadə 1931-ci il yanvar ayının 4-də Bakıda xəstəliyi səbəbilə dünyasını dəyişib.

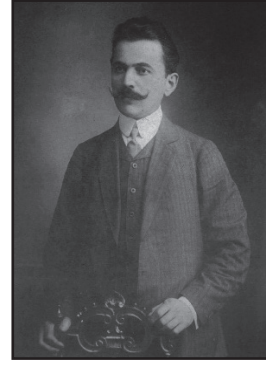

Səməd Ağamalıoğlu

1867-ci ildə Azərbaycanın Qazax rayonunda anadan olub. Qori Seminariyasında, Vladıqafqaz hərbi progimnaziyasında təhsil alıb. 1917-ci ildən RSDFP-nin birləşmiş Komitəsi İcraiyyə Komitəsinin və Yelizavetpol Sovetinin üzvü olub. 1918-ci ilin fevralında Tiflisə köçüb, “Hümmət” təşkilatının orqanı – “Gələcək” və “Pobujdeniye” qəzetlərinin redaktoru olub. 1918-ci ildə Bakıya gəlib. Cümhuriyyət parlamentində sosialist fraksiyasını təmsil edib. 1920-ci ildən Kommunist Partiyasının üzvü olub. Sovet Azərbaycanının ilk Xalq Torpaq komissarı, 1921-ci ildə Azərbaycan SSR MİK sədrinin müavini, SSRİ-nin 1-ci Sovetlər qurultayında SSRİ MİK üzvü, sonra SSRİ MİK Rəyasət heyətinin üzvü, 1922-1929-cu illərdə Azərbaycan SSR MİK sədri, habelə Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası MİK sədrilərindən biri olmuşdur. 1922-ci ildə Leninlə görüşmüş, respublikanın ictimai, siyasi və iqtisadi vəziyyəti haqqında məlumatlar vermiş, Azərbaycan SSR-də istifadə olunan ərəb-fars əlifbasının latın əlifbası ilə əvəz olunması və qadınlara çadranı çıxarma hüququnun verilməsi təkliflərini irəli sürmüşdür. 1921-ci ildə yaradılmış Ümumittifaq Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin sədri olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının rəisi və Yeni Əlifba Komitəsinin sədri kimi, Xalid Səid Xocayev,

Cəlil Məmmədquluzadə, Vəli Xulufudan ibarət nümayəndə heyətinin başçısı olaraq Krıma, Türküstanı, Türkmənistanı, Özbəkistanı səfərlər etmiş, ziyalılarla söhbətlər aparmışdır. Çobanzadənin Bakıya gəlişi də həmin səfərdən sonra gerçəkləşmişdi. Azərbaycanda və digər müsəlman sovet respublikalarında yeni latın əlifbasına keçilməsinə rəhbərlik etmişdir, publisist kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1930-cu ildə Moskvada vəfat edib.

Həsən Səbri Ayvazov

1878-ci il mayın 6-da Krımın Alupka kəndində dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini 1889-cu ildə Alupka məktəbində tamamlayıb. Ailəsi İstanbula köçdüyündən 1892-1896-cı illərdə İstanbulda ali pedaqoji təhsil alıb. “Tərcüman” qəzetində yazıları dərc olunub. İstanbuldan qayıtdıqdan sonra Krımda – doğma kəndi Alupkada İsmayıl bəy Qaspiralının üsulunda yeni tipli məktəb – üsuli-cədid məktəbi açıb. Məktəbdə coğrafiyanı, ədəbiyyatı, Krım-tatar dilini tədris edib. Krımda “Nicat” cəmiyyətinin yaradıcılarından və ilk rəhbərlərindən olub. 1906-cı ildə “Vətən xadimi” qəzetini nəşr etdirib. Qəzet yeni məktəblərin yaranmasında ideya qaynağı olub. Məktəblərdə Türkiyədən dəvət olunmuş müəllimlər dərs deyib. “Füyuzat”ın əsas müəlliflərindən olub. Başqa sözlə, Həsən Səbri Ayvazovun tribunası “Füyuzat” olub. “Nədən bu hala qaldıq?” pyesi də 1906-cı ildə “Füyuzat”-da dərc olunub. 1907-ci ildə pyes Bakıda “Füyuzat” və “Kaspi” mətbəəsində ayrıca

kitab kimi nəşr olunub. 1908-ci ildə xəstəliyi səbəbilə Misirə gedib. 1909-cu ildə Moskvaya qayıdıb. Lazarev İnstitutunda türk dili və türk ədəbiyyat tarixindən mühazirələr oxuyub. Moskvada üç dəfə həbs olunub. Alupka kəndindən Əli bəy Hüseynzadəyə məktublar yazıb. 1911-ci ildə İsveçrənin Bazel şəhərində Leninlə görüşüb. Yenidən Moskvaya gedib. İstanbulda yenə də Əli bəy Hüseynzadə ilə əlaqə saxlayıb. Türk Dərnəyinin yaradılmasında iştirak edib. “İttihad və Tərəqqi”nin ideoloqudur. 1913-cü ildə yenidən Krıma qayıdıb, İsmayıl bəy Qaspiralı dünyasını dəyişəndə yanında olub. Krımər yazır ki, İsmayıl bəy Yasin oxunmasını istədi, Həsən Səbri Ayvazov Yasin oxudu və İsmayıl bəy üzünü qibləyə çevirib gözlərini əbədi yumdu.

Qaspiralının vəsiyyəti ilə 1914-1917-ci illərdə “Tərcüman”a baş redaktorluq edib. Krımın nə Rusiyaya, nə də Ukraynaya bağlanmasını istəyib. Müstəqil Krımın tərəfində olub. Krım Parlamenti sədrinin müavini və sədri kimi fəaliyyət göstərib. Rusiya Müsəlmanlarının qurultayında iştirak edib. Krımın Osmanlı imperiyasındakı səfiri olub. Krım Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində tərcümə şöbəsinin müdiri, Krım Universitetində böyük assistent, Krım Pedaqoji Texnikumunda türk və ərəb dilləri müəllimi vəzifəsində çalışıb. 1922-ci ildə Krım türklərinin aclıqdan əziyyət çəkdiqləri dövrdə Türkiyəyə gedib. Ankarada Atatürklə görüşlər keçirib. Türkoloji Qurultaydan əvvəl Həsən Səbri Ayvazov latın əlifbasına keçidin əleyhinə olsa da, əlifba məsələsində başqa Krım aydınları kimi sərt davranmayıb, mötədil mövqə tutub: “Hürrət məsələsini ümumtürk-tatar xalqlarının rəylə, bunların qurultayında həll etməyin, maarif və mədəniyyətimizin istiqbalı üçün ən sağlam, ən əmin, ən təhlükəsiz və doğru bir yol olduğuna qanəyəm” – deyib. 1925-ci ildə Krım Tarix, Etnoqrafiya, Arxeologiya Cəmiyyətinin üzvü kimi fəaliyyət göstərib. Türkoloji Qurultaya Krımdan nümayəndə seçilib. Qurultaydan sonra latın

əlifbasının lehinə mövqeyini qətiləşdirib. “Yeni yol” qəzetinin 7 noyabr 1927-ci il tarixli xüsusi buraxılışında Baydar Ovalı imzası ilə dərc olunmuş “Krımda yeni əlifba” məqaləsində bildirilir ki, qurultaydan sonra Krım aydınları latın əlifbasına qarşı çıxanda latın əlifbasını yalnız iki nəfər – Həsən Səbri Ayvazov və Nədim Mahmud müdafiə ediblər. Ayvazovun “Yeni dünya”, “İləri” qəzet və jurnallarında yazıları dərc olunub, “Köz aydın” uşaq jurnalının redaktoru olub. Sovet yazıçılarının 1934-cü ildə Moskvada keçirilən Birinci qurultayında Ayvazov Çobanzadə və Odabaşla yanaşı, əksinqilabi görüşlərinə görə tənqid edilib.

1938-ci ilin 17 aprelində vətənə xəyanətdə, əksinqilabi millətçi təşkilatın üzvü olmaqda suçlanıb və “xalq düşməni” ittihamı ilə həbs edilərək Simferopolda güllələnib.

İbrahim Mahmud oğlu Əliyev

1890-cı ildə Dağıstanda anadan olub. Əslən Azərbaycan türküdür. “Hümmət” partiyasının üzvü kimi tanınıb. Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Hüquq sistemində çalışıb. “Dağıstan zəhmətkeşləri” qəzetinin redaktoru olub. Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərmiş; 1934-1937-ci illərdə Dağıstan Məhkəməsinin sədri olub.

1937-ci ildə həbs edilərək güllələnib.

Osman Akçoraklı

1878-ci il yanvarın 2-də Baxçasarayda doğulub. “Zincirli mədrəsə”də oxuyub. 1894-1896-cı illərdə İstanbulda Davud Paşa Gimnaziyasında təhsil alıb. 1908-ci ildə Qahirəyə gedib. Əl-Əhzər Universiteti şeyxlərindən Şərq tarixini, ərəb ədəbiyyatı və arxeologiyasını öyrənib. Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində xəttatlıq dərsi deyib. Kraçkovskinin müəllimi olub. Peterburqun və Baxçasarayın bir sıra camelərini Quran ayələrini təsvir edən ornamentlərlə bəzəyib. Rus poeziyasından tərcümələri var. “Tərcüman”, “Ülfət”, “Vaxt”, “Şura” qəzetlərində çalışıb. “Zincirli mədrəsə”də müəllimlik edən Akçoraklı 1921-ci ildə Krımda İsmayıl bəy Qaspiralının ev-muzeyinin açılmasında yaxından iştirak edib. İsmayıl bəy Qaspiralı barədə məqalələr yazıb. Krım, Kiyev və Xarkov universitetlərində dərslər deyib. Baxçasaray muzeyinin elmi katibi vəzifəsində çalışıb. 1923-cü ildə Krımda Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin üzvü seçilib. 1925-ci ildə Can Məhəmməd əfəndinin 1648-ci ilə aid “Tuqay bəy” dastanının əlyazmasını aşkar edib. Eləcə də “Yusif və Züleyxa” poemasını, Krım xanı Menqli Gireyin şeirlərini tədqiq edib. 1919-cu ildə “Krım türk-tatar ədəbiyyatı tarixi”ni yazıb. I Türkoloji Qurultaya Krım

İcraiyyə Komitəsi tərəfindən nümayəndə seçilib. “Çora Batır” operasının, “Baxçasaray fəvvarəsi” musiqili dramının libretto müəllifidir. 1930-1931-ci illərdə Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin son sədri olub. 1930-cu illərdən başlayaraq, millətçi kimi təqib olunub. Bakıda yaşayan bacısının evində, 1937-ci il aprelin 5-də həbs edilərək Simferopola göndərilib. 1938-ci il aprelin 17-də güllələnib.

Umar Caşuyeviç Əliyev

1895-ci ildə Kart Yurdda doğulub. Ali təhsilini Karaçayda alıb. Bakıda, Krımda çalışıb. Dağlı xalqların tarix, iqtisadiyyat, dil və ədəbiyyat muzeyinin direktoru olub. Qırmızı Professura Universitetini bitirib. Karaçay-Çərkəz İnqilab Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışıb. Lüğətlər nəşr edib. Karaçay-Balkar qrammatikası barədə kitablar yazıb. 1921-ci ildə Karaçay-Balkarların latın əsaslı əlifbasını yaradıb. Karaçay-balkarşünaslığın banisi hesab olunur.

1937-ci ildə həbs olunub. 1938-ci ildə güllələnib.

**Qibadulla Həbibulloviç Alparov
(Alparov İbad)**

Alparov Qibadulla 1888-ci ildə Ufa quberniyasının Kermanay kəndində ruhani ailəsində dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini mədrəsədə alıb. Kazan Müəllimlər Məktəbini bitirib. Mətbuatda ilk yazıları “Körəş”, “Qızıl yau”, “Qızıl Ordu” qəzetlərində dərc olunub. Ufa Fəhlə-Kəndli Universitetində dərs deyib. Elmi fəaliyyətinə 1910-cu illərdə başlayıb. İlk elmi araşdırmaları orfoqrafiya qaydaları, terminologiya, əlifba tərtibi məsələlərinə həsr olunub. 1921-1924-cü illərdə Daşkənddə yaşayıb, “Çolpan” jurnalının və “Ak jol” qəzetlərinin müəlliflərindən olub. Türküstan Maarif Komissarlığının Elmi Şurasında təmsil olunub. 1929-cu ildə mədrəsə yoldaşı Gəldiyevlə birgə hazırladığı “Terekmen telenen qrammatikası” (“Türkmən dilinin qrammatikası”) kitabı Türkmənistanın ilk qrammatika kitabıdır. 1924-1926-cı illərdə Başqırdıstan və Tatarıstan Maarif komissarlıqlarında elmi katib vəzifələrində çalışıb. Birinci Türkoloji Qurultayda ərəb əlifbasının islah edilərək saxlanması fikrini israrla müdafiə edib. 1926-1930-cu illərdə Leninqrad Şərq İnstitutunda təhsil alıb. Burda aspirantura təhsilini başa çatdırdandan sonra Kazana gəlib. 1936-cı ilə qədər Şərq Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. İnstitutun professoru olub.

Qibadulla Alparov 1936-cı ildə 47 yaşında vəfat edib.

Simon Petroviç Basaria

1884-cü il dekabrın 8-də Suxumida anadan olub. İlk təhsilini Suxumidə alıb. Qori İlahiyyat Seminariyasında oxuyub. Kuban vilayətində rus dili və coğrafiya müəllimi olub. 1903-cü ildə Armavir Ali İbtidai Məktəbində oxuyub. 1910-cu ildə Moskva Texniki Bilikləri Yayma Cəmiyyətinin xətti ilə xaricdə ibtidai təhsilin təşkilini öyrənmək üçün Almaniya, Avstriya-Macarıstan, İtaliya, İsveçrə, Şimali Afrika və Türkiyəyə səfər edib. Ədəbi yaradıcılıqla məşğul olub. 1917-ci il Fevral inqilabından sonra Armavir Xalq Təhlükəsizliyi Komitəsinin üzvü seçilib. Həmin ilin avqustunda Abxaziyaya köçüb. 1918-ci ilin fevralında Suxumidə Sovet hakimiyyətini qurmaq cəhdindən sonra Hərbi İnqilab Komitəsinə daxil olub. Siyasi fəaliyyətlə məşğul olub. Abxaziya Milli Şurasının sədri seçilib. Tarixi-etnoqrafik tədqiqatlar aparıb. 1923-cü ildə Abxaziyanın etnoqrafiyasını tədqiq edən ilk əsərin – “Abxaziya coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi əlaqələrdə” kitabının müəllifidir. Abxaziya Pedaqoji Texnikumunun, Gürcüstan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Abxaziya filialının direktoru vəzifəsində çalışıb. 1937-ci ilin oktyabrında “Sovet Abxaziyası” qəzetində Basarianı burjuva millətçiliyində ittiham edən məqalə dərc olunub.

Simon Petroviç Basaria 1941-ci ildə həbs edilərək əksinqilabi təşkilatda iştirak maddəsi ilə güllələnib.

Ruhulla Axundov

13 yanvar 1897-ci ildə Bakının Şüvəlan qəsəbəsində doğulub. Mədrəsə təhsili alıb. Ali təhsili yoxdur. 1919-cu ildən Azərbaycan Kommunist Partiyasının üzvü olub. 1926-cı ildə Azərbaycan Kommunist Partiyasının II katibi vəzifəsində çalışıb. 1926-28-ci illərdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının Kirovdan sonrakı birinci katibi Mirzoyanın fəaliyyətinin əsas hədəfi Ruhulla Axundovu sıradan çıxarmağa yönəlmişdi. Bu barədə planlar cızırdı. Nəhayət, Moskva-Xarkov qatarında Ruhulla Axundov Xoxlov familiarı bir rusu döyəndən, “Pravda” qəzeti buna rəy bildirəndən və Mayakovski bu barədə şeir yazandan sonra Mirzoyan istəyinə nail olmuş, Ruhulla ikinci katiblikdən – ideoloji postdan kənarlaşdırılmışdı.

Ruhulla Axundov Azərbaycan dilinin elmi terminologiyasını hazırlamağı təklif edib. Latın əlifbasına keçidin qızğın tərəfdarlarından və təşkilatçılarından biri olub. Türkoloji Qurultayın Təşkilat Komissiyasının tərkibini – Kirovun tapşırığı ilə – 1925-ci ildə o təklif edib. 1925-ci ildə Yusif Vəzir Çəmənəminlinin Bakıya gəlişini təmin edib. 1927-ci ildə Xalq Maarif komissarı olub. 1928-1929-cu illərdə ikicildlik “Rusca-türkcə lüğət”in nəşrinə nail olub. Hüseyn Cavidə Ömər Xəyyamın rübailərini tərcümə etməyi Ruhulla Axundov tapşırıb. Sovet Şərqiində ilk elmlər doktoru və professor olan Çobanzadəni dilçilə-

rin Kopenhagenədə keçirilən Beynəlxalq Konqresinə göndərmək üçün cəhdlər edib, onun SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilməsi üçün çox çalışıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının sədr müavini olanda türkşünaslıq mühitini formalaşdırıb. Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı, Vəli Xulufu, Zifeld, Xalid Səid Xocayev... onun rəhbərliyi dövründə Akademiya sisteminə cəlb olunub. Kaşğarının “Divani luğatı-it türk” əsəri onun “Azfan”a rəhbərlik etdiyi dövrdə reallaşıb. Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” kitabı, İsmayıl Hikmətin yazdığı “Türk ədəbiyyatı tarixi” əsəri Ruhulla Axundovun himayəsi ilə nəşr olunub. Türkiyəli professorlar Bakıya onun katibliyi dövründə – 20-ci illərdə dəvət olunublar. 1937-ci ildə Akademiya-tətbiiq edilmiş repressiyanın ən böyük hədəfi də Ruhulla Axundov olub.

1937-ci ildə həbs edilib. 1938-ci ilin 21 aprelində Moskvada güllələnib.

Zəruri haşiyə: Xalq yazıçısı Anar “Yaşamaq haqqı” əsərində yazır: “Bağirov nəinki Ruhulla Axundovun həbsinə fərman verir, hətta onun zor tətbiqi ilə dindirilməsində, işgəncələr verilməsində şəxsən iştirak edir... Axşamlar insanlar tamaşaya baxmaq üçün teatra gedirlər, Bağirov isə məhkumlara verilən işgəncələrə baxmaq üçün NKVD-nin zirzəmisinə düşür... Ruhulla Axundovun məruz qaldığı işgəncələri normal insan ağılla dərk etmək çətindir. Güllənməkdən qabaq onun sümüklərini sındırır, gözlərini çıxarıblar”. Övladlarını isə NKVD-nin uşaq evinə vermişdilər.

Səlahəddin Sədriyeviç Atnaqulov

Səlahəddin Sədriyeviç Atnaqulov 1893-cü ildə Ufa quberniyasında anadan olub; milliyətçə başqırddır. 1916-cı ildə Qaliyə mədrəsəsini bitirib, orada müəllim kimi fəaliyyətə başlayıb. Eyni zamanda “İrek” və “Beznen yul” qəzetlərinin redaktoru işləyib. 1917-ci ilin avqustunda Ufada II Ümumbaşqırd Qurultayının nümayəndəsi olub. 1917-ci ilin avqustundan 1918-ci ilin noyabrınadək Başqırd Mərkəzi (vilayət) Şurasının üzvü, 1917-ci ilin dekabrından 1918-ci ilin iyununa kimi isə sədri olub. Zəki Vəlidı Toğanla birgə başqırd milli hərəkatının parçalanmasına qarşı çıxan başqırd liderlərindən biri idi. 1917-ci ilin noyabrından 1918-ci ilin dekabrına qədər Rusiya və Sibir Müsəlman Türk-Tatar Milli Məclisinin katibi olub. 1919-cu ilin mart-aprel aylarında Ufa quberniya müsəlman kommunistləri bürosunun sədri və tatar-başqırd kommunistləri mərkəzi bürosunun üzvü olub. 1919-cu ilin yayından Moskvada Şərq Xalqları Kommunist Təşkilatları Mərkəzi Bürosunun üzvü seçilib. “Qızıl Yau” (“Qırmızı Ordu”) qəzetinin redaktoru vəzifəsində işləyib. 1920-ci ildən TASSR Həmkarlar İttifaqı Şurasının mədəniyyət rəhbəri idi. 1922-ci ildə “Eşçe” (“İşçi”), 1925-ci ildə isə “Qızıl Tatarıstan” (“Qırmızı Tatariya”) qəzetlərinin redaktoru vəzifələrində çalışıb. Azərbaycan Kommunist Partiyasının sədri Mirzoyan Rostov Partiya Komitəsinin katibi Mikoyana təklif etmişdi ki, bir

neçə nəfərin, o cümlədən Atnaqulovun qurultaya nümayəndə seçilməsinə mane olsun. Amma Mirzoyanın istəyinə xilaf olaraq, Kazan ziyalıları “Kajur” nəşriyyatının redaktoru nümayəndə seçmişdilər. O, 1927-1929-cu illərdə TASSR Xalq Maarif Komissarlığı Akademik Mərkəzinin sədri, 1933-1935-ci illərdə isə Tatar Pedaqoji İnstitutunda müəllim olub. Tatar dilində “Gənc mədənci” (1925), “Zəmanətli məhəbbət” (1927), “Za qoroy Kaf” (1928) və s. hekayə və povestlərin müəllifidir.

Səlahəddin Sədriyeviç Atnaqulov 1939-cü ildə repressiyaya məruz qalaraq güllələnib.

Əhməd Baytursunov

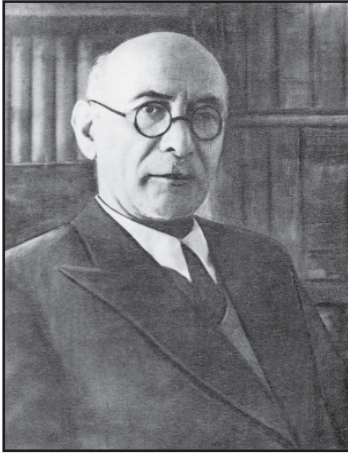
1873-cü ildə Qazaxıstanın Kustanay vilayətinin Turqay rayonu Sartıbek aulunda doğulub. 1889-cu ildə ikiillik rus-qazax məktəbini, 1895-ci ildə Müəllimlər Seminariyasını bitirib. Aktyubinsk qəzasının Batpak nahiyəsindəki məktəbdə müəllim işləyib. 1909-cu ildə qazax-qırğız, türk-mən, özbək gənclərinin İdil (Volqa)-Ural bölgəsindəki, eləcə də xarici ölkələrdəki mədrəsələrdə oxumasını əngəlləyən qanunların aradan qaldırılması üçün mübarizə aparan Əhməd Baytursunov 1909-cu il iyulun 1-də Karqaralıda həbs edilərək, 1910-cu il martın 9-da Orenburqa sürgün edilir. Sürgündə yazdığı “Oxu qaydaları” kitabını 1912-ci ildə Orenburqda çap etdirir. Bu kitab İsmayıl bəy Qaspiralının üsul-cədid təliminin qazaxlar arasında yayıl-

masına xidmət edən ilk dərslük idi. 1911-ci ildən “Türküstan valayət” “Dala valayət” qəzetlərində, “Aykap” və “Şura” jurnalları ilə əməkdaşlıq edir. 1913-cü ildən “Kazax” qəzetinin, yəni qazaxların ilk milli qəzetinin redaktoru olur. İlk Qazax əlifbasının layihəsini yaradıb. Qazax folklorunu toplayıb, yazıya köçürüb, onlara izahlar yazaraq kitab şəklində çap etdirib. 1917-ci il aprelin 2-8-də Orenburqda keçirilən Turqay Vilayəti Qırğızlarının Qurultayında iştirak edib. 1917-ci il iyulun 21-27-də keçirilən İkinci Ümumqırğız Qurultayında Sosialistlər Partiyasının adı dəyişdirilərək Alaş Partiyası adlandırıldı. O, Alaş hərəkatının partiyaya çevrilməsində böyük rol oynayıb; partiyanın proqramını hazırlayıb, onun sədri olub (Sonralar bu fakt Baytursunovun güllələnməsinə əsas səbəb oldu).

1917-ci ildə Rusiyanın tərkibində Alaş Orda dövlətinin qurulduğu elan ediləndə Baytursunov Alaş Orda Hökumətində Milli Təhsil naziri təyin edilib. Bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra isə Qazaxıstan MSSR Maarif naziri olub. Mərkəzi Komitədə, Qazaxıstan MSSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində müxtəlif vəzifələrdə çalışıb. Türküstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı olan “Ak yol” qəzetində çalışıb. 1915-ci ildə Orenburqda “Til kuralı”, 1920-ci ildə Kazanda “Kazaxca əlippege bayanşı” (Qazaxca əlifbaya başlama), 1925-ci ildə Orenburqda “Til tanıtqış” (Dil nəzəriyyəsi), 1926-cı ildə Daşkənddə “Ədəbiyyət tanıtqış” (Ədəbiyyat nəzəriyyəsi), 1928-ci ildə “Til jumsar” (Dilin işlədilməsi) və b. kitablarını nəşr etdirib. 1924-cü ildə ərəb əlifbası əsasında hazırladığı milli əlifba qazax-qırğızlar üçün rəsmi əlifba kimi qəbul edilib. Baytursunov Qazaxıstan-Rusiya sərhədlərinin müəyyən olunmasında Qazax xalqının adından danışan həlledici lider olub. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultayda türk xalqları üçün hazırladığı əlifba layihəsini müzakirəyə çıxarıb; iki dəfə məruzə edib. Qurultayda Fuad Köprülüzadə,

Əli bəy Hüseynzadə ilə görüşüb. Və bu fakt da onun barəsində güllələnmə hökmünün çıxarılmasında həlledici səbəblərdən olub. Guya Baytursunov 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Türkoloji Qurultay günlərində pantürkist əksinqilabi mərkəzin tərkibinə qoşulub və 1929-cu ilə qədər bu sahədə aktiv fəaliyyət göstərüb. Baytursunov əlifbası bu günə qədər dünyadakı Qazax diasporu arasında tanınan və bilinən əlifbadır. 1921-1925-ci illərdə Qazaxıstan Tədqiqlər Cəmiyyətinin fəxri sədri olub. Orenburqdakı və Daşkənddəki Qazax Pedaqoji institutlarında qazax dili və ədəbiyyatından dərs deyib. 1928-ci ildə Almatı Qazax Universitetində qazax dili və ədəbiyyatı professoru olub. 1929-cu il iyunun 12-də həbs edilib. Barəsində güllələnmə hökmü çıxarılsa da, bir neçə aydan sonra hökm 10 illik həbslə əvəzlənib və o, Solevki adalarına göndərilib. 1934-cü ildə həbsdən azad edilib, Almatıya gəlib. 1937-ci ildə yənidən həbs olunub. Əsasən Alaş-Orda partiyasının yaradıcılarından olduğuna, sovet hakimiyyətinə qarşı silahlı mübarizəyə qoşulduğuna görə, eləcə də Zəki Vəliidi Toğanla əlaqələrini davam etdirdiyinə, Bakı Türkoloji Qurultayında professor Fuad Köprülüzadə ilə ünsiyyətdə olduğuna görə, Qabbas Nurumovla, Almuxammad Kasimovla, Alimxan Yermakovla, eləcə də Qazax Xalq Maarif komissarı Teymurbek Jurqenevlə, RSFSR Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini Turar Rıskulovla, Bakıda fəaliyyət göstərən professorlardan Bəkir Çobanzadə və Qaziz Qubaydullinlə işbirliyində günahlandırılaraq güllələnməyə məhkum edilib.

1937-ci il dekabrın 8-də güllələnilib.

Hraçya Açıryan

Erməni dilşünası, etnoqraf, filoloq, erməni dilçiliyinin atası hesab olunan Hraçya Açıryan 8 mart 1876-cı ildə İstanbulda anadan olub. Sorbon və Strasburq universitetlərində təhsil alıb. 1923-cü ildə Ermənistana köçmüş, əvvəlcə Eçmiədzində, sonra İrəvan Universitetində dərs demişdir. “Erməni etimoloji lüğəti”ni tərtib etmiş, erməni dialektlərini geniş şəkildə öyrənmiş, erməni əlyazmalarının kataloqlarını tərtib etmişdir. Türkoloji Qurultayda iştirak və çıxış edən yeganə ermənidir. Məruzəsində türk dilinin erməni dilinə təsiri məsələləri barədə danışıb. Açıryan türk, fransız, ingilis, yunan, fars, ərəb, ıvrit, rus, alman, italyan, latın, kürd, sanskrit, laz, gürcü, pəhləvi və s. dillərini bilib. 1937-ci ildə həbs olunmuş, sonra sərbəst buraxılmışdır. 1943-cü ildə Ermənistan Elmlər Akademiyasının qurucu üzvü olub. 16 aprel 1953-cü ildə İrəvanda vəfat edib.

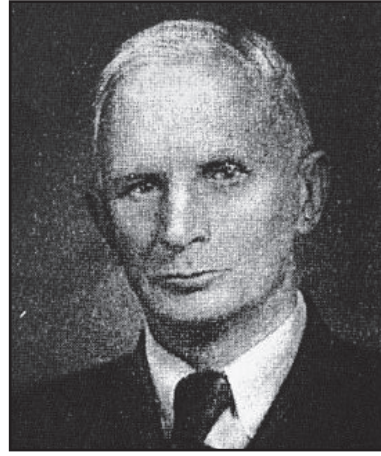

Şevqi Bektöre

Şevqi Bektöre 26 dekabr 1888-ci ildə Rumıniyada kırımlı mühacir ailəsində dünyaya gəlib. Rumıniyadakı Dobruca əhalisinin böyük əksəriyyəti türkdilli Kırım tatarlarından ibarət idi və sonralar Rumıniyadakı kırım türkləri, o cümlədən Bektöre ailəsi Ankara yaxınlığındakı Qaraqaya köyündə yerləşib. Şevqi 17 yaşında ilahiyyat təhsili almaq üçün İstanbulla gedib. İstanbulda Kırımdan gəlmiş Çələbi Cahanla, Cəfər Seyidəhmədlə tanış olub. 1909-cu ildə Kırma gəlib, burda folklor və etnoqrafik materiallar toplayıb. Birinci Dünya müharibəsi başlayanda Bektöre təkrar Türkiyəyə gedib. 1918-ci ildə ailə qurub. “Ergenekon” adlı ilk şeirlər kitabı 1920-ci ildə Kırmda nəşr olunub. 1922-ci ildə kırım-tatar dilinin qrammatikası və sintaksisini şərh edən “Tatarca Sarf, Nahv”, eləcə də “Tatarca əlifba” dərsliklərini yazıb. Pedaqoji texnikumun direktor müavini işləyib. 1924-cü ilin sentyabrında Səməd Ağamalıoğlu, Xalid Səid Xocayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Vəli Xulufudan ibarət nümayəndə heyəti Kırmda olarkən Kırım tatarlarının “Dərvizə” adlı xalq bayramında eşitdikləri mahnılardan biri Şevqi Bektörənin sözlərinə oxunan “Tatarlığım” havası idi. Xalid Səid Xocayev xatirələrində yazır ki, kəndlilər böyük bir diqqətlə bu havanı dinləyirdi. Təəssüflər duyduqları simalarında cizgilərdən aşkar bir surətdə

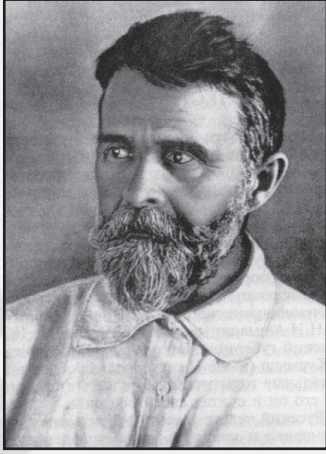
anlaşıldı. Türkoloji Qurultaydan yazdığı gündəlik qeydlərində Əli bəy Hüseynzadə kırımlı şair Şevqi Bektörənin fasih türkçə konuştuğunu qeyd edib: “Kırımlı Şevqi Bektörə bu mütaliədə bulundu: Özəl şivələrlə yazı yazmaqda məqsədim bu ki, hər ləhcə varını-yoxunu material halında meydana qoysun. Bundan sonra ortaya böyük və ümumi bir dil çıxa bilsin. Bu surətlə Şevqi Bektörənin özəl ləhcələrlə yayın yapma haqqındakı görüşü regionalizmə deyil, əsasda türk ədəbi dilini birləşdirmək istəyənlərin fikrinə qatılır, yalnız metodda onlardan ayrılırdı”. Türkoloji Qurultayda ortağ ədəbi dil məsələsini müzakirəyə çıxaranlardan biri də Bektörə idi. Bektörənin 1927-ci ildə Aşqabadda “Türkmən dilinin sərfi” kitabı nəşr olunub. Sonra Dağıstana köçüb. Temirxanşurada Pedaqoji Texnikumda türk dilindən dərs deyib. Türkoloji Qurultaydan sonra Aşqabad Pedaqoji Texnikumuna müəllim dəvət olunub. 1932-ci ildə “burjua millətçiliyi” ittihamı ilə həbs olunaraq 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. Mühəribənin sonuna qədər həbsxanada saxlanılıb. Həbsdən çıxandan sonra Özbəkistanda yaşayıb. 1948-ci ildə yenidən həbs edilib. Yenə 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 1956-cı ilə qədər məhbus olub. 11 oktyabr 1956-cı ildə həbsdən çıxandan sonra İstanbula gedib. 1960-cı ildə Krım Tatar Milli Hərəkətinin prezidenti seçilib.

Şevqi Bektörə 18 dekabr 1961-ci ildə İstanbulda dünyasını dəyişib. Ölümündən sonra “Volqa qırmızı axarkən” adlı epistol-yar əsəri nəşr olunub.

Aleksey Stepanoviç Başkirov

Aleksey Stepanoviç Başkirov 19 iyul 1885-ci ildə Kazan quberniyasında dünyaya gəlib. 1913-cü ildə Sankt-Peterburq Universitetinin tarix-filologiya fakültəsini bitirib. 1914-cü ildə İmperator Rəssamlıq Akademiyasının Ali Rəssamlıq Məktəbində memarlıq təhsili alıb. Elmi araşdırmalar üçün İstanbula göndərilib. Yunanıstan, İtaliya, Fransa, İngiltərə və Skandinaviya ölkələrində səfərlərdə olub. 1919-1923-cü illərdə Samarada muzey direktoru vəzifəsində çalışıb. Samara Universitetində dərs deyib. 1923-cü ildən Moskva Tarix Muzeyində Bizans antikləri şöbəsinə rəhbərlik edib. Moskva Dövlət Universitetinin professoru olub. 1930-1931-ci illərdə Moskva Dövlət Universitetinin tarix-fəlsəfə fakültəsinin arxeologiya kafedrasına rəhbərlik edib. Elmi-Tədqiqat İncəsənət İnstitutunun və Ümumittifaq Memarlıq Akademiyasının həqiqi üzvü olub. 1935-ci ildə repressiyaya məruz qalıb, həbs edilib və Qazaxıstana sürgün edilib. 1945-1962-ci illərdə Yaroslavl Dövlət Universitetinin Ümumi tarix kafedrasına rəhbərlik edib. Taman yarımadasında qazıntılar aparıb. 1963-cü ildə vəfat edib.

Nikolay Aşmarin

22 sentyabr 1870-ci ildə Kazanda doğulub. Nijni Novqorod Klassik Gimnaziyasında təhsil alıb. 1891-1894-cü illərdə Moskva Lazarev Şərq Dilləri İnstitutuna daxil olub. 1895-1899-cu illərdə Kazanda Tatar Məktəbində tatar dilindən və Müəllimlər Seminariyasında coğrafiyadan dərs deyib. 1917-ci ildən Şimal-Şərq Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda çuvaş və tatar dilləri professoru kimi çalışıb. 1920-ci ildən 1923-cü ilə qədər Çuvaş Xalq Maarif İnstitutunda (Simbirsk) çuvaş dili üzrə nəzəri kurs tədris etmişdir. 1923-cü ildən 1926-cı ilə qədər Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində Türkologiya kafedrasına rəhbərlik edib. 1925-ci ildə elmlər doktoru olub. 1926-1931-ci illərdə Şərqşünaslıq İnstitutunun Çuvaş bölməsinin professoru vəzifəsində çalışıb. 1933-cü ildə Kazanda vəfat edib.

İsidor Baraxov

31 yanvar 1898-ci ildə Yakut vilayətində anadan olub. 1914-cü ildə ibtidai məktəbi bitirib. Müəllimlər Seminariyasında təhsil alıb. 1922-1924-cü illərdə Yakutiya Xalq Komissarları Şurasının sədri olub. 1924-cü ilin sentyabrından Moskvadakı Kommunist Akademiyasında Marksizm kurslarında iştirak edib. 1926-1933-cü illərdə Qırmızı Professura İnstitutunda təhsil alıb. 1926-1928-ci illərdə Kommunist Partiyası Yakut Vilayət Komitəsinin birinci katibi olub. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayında 3 nəfərdən ibarət olan Yakut nümayəndə heyətinə rəhbərlik edib və Ağamalıoğlu, Ruhulla Axundov, Bartold, Baytursunov, Fuad Köprülü, Tınıstanov, Oldenburq, Samoyloviç, Çobanzadə, Mentsell və başqaları ilə birgə qurultayın 20 nəfərdən ibarət nüfuzlu Rəyasət Heyətinə seçilib. Yakutların əlifba probleminə həsr etdiyi məruzəsini tezis halında təqdim edib. Bildirib ki, yakutların əlifba dəyişmək problemi yoxdur. Çünki islam dininə mənsub olmadıqları üçün ərəb əlifbasından istifadə etməyiblər. Kirill əlifbasında yazırlar. Digər tərəfdən “adlarımız belə artıq türk adları deyil: İvan, Sergey... adlanırıq” deyən Baraxov “vacib olan məsələ ümumtürk əlifbası barədə vahid qənaətə gəlməkdir” söyləyib və təklif edib ki, elə

bir əlifba qəbul olunsun ki, bu əlifbadan bütün türklər, o cümlədən yakutlar da eyni vaxtda istifadə edə bilsin. Türkoloji Qurultaydan əvvəl Baraxovun “Avtonomnaə Əkutia” qəzetində “Yakutizasiya ən yaxın vəzifəmizdir” məqaləsi dərc olunmuşdu. Türkoloji Qurultaydan qayıtdıqdan sonra yenə həmin qəzetdə “Yakut əlifbası barədə”, “Dillərin bərabərliyi” məqalələri və “Xozəystvo Əkutii” jurnalının 1926-cı il 5-ci sayında Türkoloji Qurultayın geniş elmi və əsaslı şərhini verən “I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın nəticələri” araşdırması dərc olunub. 1926-1933-cü illərdə Qırmızı Professura İnstitutunda təhsil alıb. 1933-1938-ci illərdə Mərkəzi Komitənin Şərqi Sibir və Uzaq Şərq kənd təsərrüfatı sektorunun müdiri vəzifəsində çalışıb. X-XII və XV Partiya Qurultaylarının nümayəndəsi seçilib.

İsidor Baraxov 1938-ci ildə represiya olunub və sentyabrın 15-də Moskva yaxınlığında, Kommunarka düşərgəsində güllələnib.

Həbibulla Qabıtoğlu

25 oktyabr 1884-cü ildə Orenburq quberniyasında anadan olub. İbtidai təhsilini mədrəsədə alıb. İrkutsk şəhərindəki mədrəsədə dərs deyib. 1913-cü ildən “Vakyt” (Zaman), “Tormoş” (Həyat), “Müəllim” (Müəllim) və “Şura” (Şura) jurnal və qəzetlərilə əməkdaşlıq edib. 8 dekabr 1917-ci ildə Başqırdistanın ilk hökumətinin üzvü

seçilib və “Başqırdistan” qəzetinin redaktoru təyin edilib. Başqırdistan Gənclər Birliyi – “Dalğa” təşkilatını təsis edib. 1918-ci ilin martında bolşeviklər tərəfindən həbs edilib. 1918-ci ildə Mərkəzi Müsəlman Komissarlığının Başqırd şöbəsinin rəhbəri, “Başqırdın səsi” və “Başqırd hökumətinin bülleteni” qəzetlərinin redaktoru olub. 1919-1920-ci illərdə Başqırd Hərbi İnqilab Komitəsində çalışıb. Dilçi idi. “Başqırd dilinin qrammatikası”, “Başqırd dilinin morfoloqiyası” və s. əsərlərin müəllifidir. Həm də şair idi. “Başqırdistan melodiyları”, “Uralın nəğmələri” adlı şeir kitablarının müəllifidir. Pyeslər yazıb. 1926-cı ildə Başqırd Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Yeni Başqırd Əlifbası Komitəsinin sədri olub.

1935-ci ildə beş il həbs cəzasına məhkum edilib.

1939-cu ildə Maqadanda vəfat edib.

Vasili Vladimiroviç Bartold

Vasili Vladimiroviç Bartold 3 noyabr 1869-cu ildə Sankt-Peterburqda anadan olub. 1891-ci ildə Peterburq Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsini bitirib. Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixini, coğrafiyasını, mədəniyyətini, ədəbiyyatını tədqiq edib. Şərqşünaslıq məktəbinin banilərindən hesab olunur. 1890-cı ildə “Türküstan monqol istilas dövründə” əsərinə görə elmlər doktoru elmi dərəcəsi alıb. Şərqşünaslıq məktəbinin banilərindən biri kimi islam dini tarixinə dair əsərlərində ərəb

və Qərbi Avropa alimlərinin islam dininə münasibətlərinə tənqidi yanaşaraq bu din haqqında geniş material toplayıb, dinin yaranması və yayılması tarixi haqqında yeni görüşlərini ortaya qoyub. “Kitabi-Dədə Qorqud”u rus dilinə tərcümə edib, qədim türklərin tarixini araşdırıb. 1917-ci ildən “Müsəlman dünyası” jurnalını nəşr etdirib. 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində “Türk-tatar xalqları tarixi” kursundan mühazirələr oxuyub. Birinci Türkoloji Qurultayın aparıcı nümayəndələrindən biri olub. Türkoloji Qurultayda iştirak etmək üçün İstanbuldan Əli bəy Hüseynzadə, Teodor Menzel, Dyula Mesaroş və Fuad Köprülü ilə bir yerdə gəlib. Qurultayın Bakıda keçirilməsinin səbəbi barədə hamının istinad etdiyi fikir Bartoldun bu mülahizələridir: “Hal-hazırda qurultay Bakıda çağırılır. Qurultayın Bakıda çağırılmasına bir çox dəlillər vardır... Danmaq olmaz ki, əksər əhalisi türk olan cümhuriyyətlərin hamısına nisbətən Azərbaycan cümhuriyyəti və onun paytaxtı Bakı şəhəri universitet həyatını və ümumiyyətlə, elmi həyatı daha yüksək dərəcədə saxlamağa müvəffəq olmuşdur. Digər tərəfdən coğrafi mövqeyinə görə də Bakı istər Moskvadan, Leninqraddan, istərsə də Krım, Tatarıstan, Türkmənistan və sair respublikalardan gələnlər üçün eyni dərəcədə əlverişlidir”. Qurultayın 1-ci iclasında “Türk xalqları tarixinin öyrənilməsinin mövcud vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr” mövzusunda ilk məruzəni o edib. Bütün türk aləmini qapsayan bu məruzə elmi düşüncənin və türk mədəniyyətinə sevginin dərəcəsinə görə də cazibədardır. Bartold deyirdi ki, türklər islam dinini müsəlmanların heç bir təzyiqinə məruz qalmadan qəbul ediblər, türklərin islam dinini qəbul etməsi islama xeyir gətirdi, islam digər dünya dinlərini – buddizmi və xristianlığı üstələyir, dünyada başqa dini qəbul etmiş heç bir müsəlman xalqına rast gəlinmir, amma biz çoxlu xristian və buddist xalqlar tanıyırdıq ki, islamı qəbul etmişlər. Bartold Mahmud Kaşğari

və Əfrasiyab haqqında, türklərin dünya mədəniyyətindəki yeri və xidmətləri barədə danışırdı. İki cildlik “Avropa və Rusiyada Şərqi öyrənilməsi tarixi”, “Uluqbəy və onun dövrü”, “İslam”, “Türküstan tarixi”, “Müsəlman aləmi”, “İran. Tarixi icmal” və s. əsərləri, Azərbaycan tarixi, folkloru və ədəbiyyatı haqqında tədqiqatları var.

19 avqust 1930-cu ildə Leninqradda dünyasını dəyişib.

Bekki Emiroviç Berdiyev

1898-ci ildə Türkmənistanın Mərv şəhərində dünyaya gəlib. Türkmənistan SSR Xalq Təhsil Komissarlığı yanında Akademik Şuranın sədri olub. Türkoloji qurultayda Türkmənistan nümayəndə heyətinə rəhbərlik edib. Nümayəndə heyətinin məruzə ilə çıxış edən və müzakirələrdə iştirak edən yeganə üzvü olub. Qurultayın rəyasət heyətinə seçilib. Hesabatlar haqqında qətnaməni redaktə və müvafiq düzəlişlər etmək üçün yaradılmış komissiyanın da üzvü olub. Qurultayda türk xalqları üçün latın əlifbasına əsaslanan yeni əlifbanın və praktik dilçilikdəki digər yeniliklərin qızğın tərəfdarı kimi çıxış edib. Türkmənistan SSR Xalq Komissarlığı yanında Elmi Şuranın sədri olub. 1932-ci ildə “Türkmən azadlığı” əksinqilabi milli təşkilatının üzvü olması ittihamı ilə həbs olunaraq 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 1945-ci ilə qədər həbs düşərgəsində saxlanılıb. Uzunmüddətli həbs cəzasından sonra, 1950-ci illərin ortalarında əfv olunmuş, Türkmənistana qayıtmışdı. Ailəsi və övladları olmadığından Türkmənistanın ucqar kəndlərindən birində, uzaq qohumlarının yanında 1970-ci ildə vəfat edib.

İlya Nikolayevič Borozdin

23 oktyabr 1883-cü ildə Yaroslavlda dünyaya gəlib. 1907-ci ildə Moskva Universitetinin tarix və filologiya fakültəsini bitirib. Yunanıstana, İtaliyaya səfər edib. 1909-cu ildən Rusiya Arxeologiya Cəmiyyətinin müxbir üzvü, 1911-ci ildən isə Moskva Arxeologiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü və Arxeoqrafiya Komissiyasının, 1913-cü ildən isə Moskva Arxeologiya Cəmiyyətinin katibi idi. 1914-cü ildə Fransada IX Beynəlxalq Arxeologiya Konqresində iştirak edib. 1915-ci ildən Tavriya Elmi Arxiv Komissiyasının (TUAK) üzvü olmuşdur. 1917-ci ildən Qırmızı Ordunun Hərbi İqtisadiyyat Akademiyasında professor olub. 1921-ci ildən SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Ümumittifaq Şərqsünaslıq Elmi Assosiasiyasının Rəyaset Heyətinin, 1922-ci ildən Kazan Universitetinin Arxeologiya, Tarix və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, Ümumittifaq Şərqsünaslar Elmi Assosiasiyasının üzvü, Rusiya Maddi Mədəniyyət Tarixi Akademiyasının Moskva Bölməsinin Arxeoloji Komissiyasının sədr müavini, 1924-cü ildən SSRİ Dövlət Plan Komitəsinin Etnoloji Bölməsinin sədri olub. Kırıda Heraklin yarımadasını araşdırıb. Tatar Xalq Mədəniyyət Komissarlığında “Tatarşünaslıq Cəmiyyəti”nin təsisçilərindən biri və fəxri üzvü olub. 1925-ci ildən Kırım Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Kırım Xalq Komissarları Şurası tərəfindən Ümumrusiya Milli Elmlər

Akademiyası ilə birlikdə Kırıda tatar mədəniyyətini öyrənmək üçün ekspedisiyaya rəhbərlik edib. Türkoloji Qurultayda Çingiz xanın hərəkətini böyük mədəniyyət faktı olaraq dəyərləndirib. Kazan və Volqa tarixi, abidələri barədə danışib. 1924-1925 illərdə Volqada yeni qazıntıları xatırladıb. Altun Ordaya dair rus və ərəb tarixlərindəki kiçildici hökmlərə rəğmən, burada yüksək bir mədəniyyət olduğunu söyləyib. 1925-ci ildə Kırım və Baxçasarayda gerçəkləşdirilən araşdırmalar barədə danışib. “Bu araşdırmalar indiyə qədər bilinənlərdən başqa, tamamən yeni şeylərdir, deyib. Abidələr, daşlar və s. yüksək sənət əsərlərinin Kırıda Səlcuq və Məmluk təsirlərini göstərdiyini söyləyib.

Borozdin Moskva Alimlər Evinin Ağsaqqallar Şurasının üzvü olub. Moskva Şərqsünaslıq İnstitutunda dərs deyib. Bubnov adına Moskva Pedaqoji İnstitutunun Qədim tarix kafedrasının müdiri olub. 1935-ci ilin fevral ayında həbs edilib. Əks-inqilabi millətçi qrupda iştirak etməkdə ittiham olunaraq üç il müddətinə Alma-Ataya sürgün edilib. Sürgün zamanı Alma-Ata Pedaqoji İnstitutunda dərs deyib. 1937-ci il noyabrın 17-dən 18-nə keçən gecə yenidən həbs edilib və dekabrın 1-də 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. Cəzasını Uzaq Şərqdə, Həsən gölü yaxınlığında çəkib. 1943-cü ildə azadlığa buraxılıb. Aşqabadda Pedaqoji İnstitutda dərs deyib və Ümumi Tarix kafedrasına rəhbərlik edib. 1947-ci ildə ona professor elmi adı verilib. 1949-cu ildən 1959-cu ilə qədər Voronej Universitetinin Ümumi Tarix kafedrasına rəhbərlik edib. Qədim dünya tarixini, əsasən, Kırımın tarixini tədqiq etmişdir.

1959-cu ildə vəfat etmişdir.

Paul Vittek

1894-cü ildə Vyana yaxınlığındakı Bəndə çex ailəsində anadan olub. Birinci Dünya müharibəsi zamanı Vyana Universitetindəki dərslərini yarıda buraxaraq savaşa qatılıb; artilleriya zabiti kimi xidmət edib. Çalıcıda yaralanıb. Müalicə məqsədilə geri göndərilib. Sonra Osmanlı əsgərlərinə dəstək olmaq üçün yenidən cəbhəyə qayıdıb. 1914-1916-cı illərdə Osmanlı Baş Qərargah rəhbərinin müşaviri vəzifəsində çalışıb. Müharibənin son günlərində Camal Paşanın heyətində Suriya və Fələstin cəbhəsində olub. Gelibolu savaşı sıralarında, Mustafa Kamal Atatürk də daxil olmaqla, dövrün bir çox görkəmli türk liderləri ilə görüşüb. Müharibədən sonra türkologiya təhsilini tamamlamaq üçün vətəninə qayıdaraq burada Vyana Universitetini bitirməsi barədə diplom alıb. Müəllimi Fridrix Kreyletslə birgə “Osmanlı tarixinə dair hesabatlar” dərgisini yaradıb. 1921-1924-cü illərdə Osmanlı diplomatiyası, tarixi və filologiyası üzrə tədqiqatlara başlayıb. 1924-cü ildə Türkiyəyə qayıdıb. İstanbulda Alman Arxeologiya İnstitutunda çalışıb. Türkoloji Qurultaya da həmin İnstitutun əməkdaşı olaraq qatılıb. Osmanlıların mənşəyi, eləcə də orta əsrlər türk və İslam epiqrafikası ilə bağlı tədqiqatlar aparıb; Aşıqpaşazadəni, Nəşrini tədqiq edib. Faşizmin vüsətləndiyi dövrdə Brüsselə mühacirət edib. Bizans Araşdırmaları İnstitutunda çalışıb. Almanlar Hollandiya,

Belçika və Lüksemburqa hücum edəndə İngiltərəyə qaçıb. 1937-ci ildə London Universitetinin Şərq və Afrika Araşdırmaları bölümündə türk dili professoru olub. Osmanlı tarixi ilə bağlı mühazirələr oxuyub. 1948-ci ildə yeni yaradılmış Türk dili kafedrasının müdiri vəzifəsinə təyin olunub. 1961-ci ildə təqaüdə çıxana qədər bu vəzifədə çalışıb.

Paul Vittek 1978-ci ilin 13 iyununda dünyasını dəyişib.

Mixail Filippoviç Qavrilov

1884-cü ildə Daşkənddə anadan olub. Kazan Universitetinin hüquq fakültəsində, İsveçrədə Sankt-Qallen Ticarət Akademiyasında təhsil alıb. 1907-ci ildə Sankt-Peterburq Universitetinin xarici dillər fakültəsində A.N.Samoyloviçin tələbəsi olub. 1911-ci ildə universiteti birinci dərəcəli diplomla bitirib; Türk-Tatar Ədəbiyyatı kafedrasında çalışıb. Daşkənddə, Alma-Atada yaşayıb.

7 fevral 1938-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Qabdulaxad Fazlıyevic Vildanov

6 fevral 1879-cu ildə Başqırdıstanın Salavat rayonunda dünyaya gəlib. 1899-cu ildə Orenburq quberniyasında mədrəsə təhsili alıb. 1912-ci ildə Kazan Tatar Müəllimlər Məktəbini bitirib. Başqırd məktəbində dərs deyib. 1914-1917-ci illərdə kənd kitabxanasının direktoru vəzifəsində çalışıb. Ufa Şərq Xalqları Tarixi Muzeyində (indiki Başqırdıstan Respublikasının Milli Muzeyi) elmi işçi və etnoqrafiya şöbəsinin müdiri olub. 1917-ci ildə Ümumrusiya Müsəlmanları Qurultayında nümayəndə kimi iştirak edib. 1919-1921-ci illərdə Ufa Vilayət Komitəsinin ədəbi və nəşriyyat komissiyasının tərcümə bölməsinin üzvü olub. 1922-1923-cü illərdə Ufadakı Akademik Mərkəzin Metodologiya şöbəsinə rəhbərlik edib. 1924-cü ildə təsis etdiyi “Bilik” elmi jurnalının baş redaktoru olub. 1924-1925-ci illərdə Ufada ikinci sinif məktəbində müəllim, sonra direktor müavini, eyni zamanda Başqırdıstanı Öyrənən Cəmiyyətin elmi katibi vəzifələrində çalışıb. 1925-1927-ci illərdə Başqırdıstan Dilinin Təbliği Komissiyasının təlimatçısı olub. 1927-1931-ci illərdə Başqırdıstan Mərkəzi Tarix Muzeyinin direktoru vəzifəsində işləyib. Başqırdıstan dili dərslərlərini və oxu kitablarını yaradıb. Etnoqrafik ekspedisiyalarda iştirak edib. Başqırd xalqının şifahi poeziyasını və ədəbi əsərlərini toplayıb. 1927-ci ildə “Başqırd tapmacaları” toplusunu tərtib edib. “Başqırd dilində atalar sözləri və məsəllər” kitabını hazırlayıb. 1936-cı ildə Yumatovski Baytarlıq Texnikumunda müəllim işləyib.

Qabdulaxad Fazlıyevic Vildanov 1936-cı ildə “millətçi” ittihamı ilə həbs olunub. 1956-cı ildə Ufada vəfat edib.

Muhəmməd Gəldiyev

1889-cu ildə Ufada dünyaya gəlib. Alparovla birgə Ufada Qaliya mədrəsəsində təhsil alıb. 1917-1921-ci illərdə Ufa quberniyasının tatar və başqırd məktəblərində müəllimlik edib. 1921-ci ildə Aşqabad Pedaqoji Texnikumunda və Sovet Partiya Məktəbində çalışıb. Türküstan Xalq Maarif Komissarlığı yanında Dövlət Elmi Şurası və Türkmən Elmi Komissiyası ilə əməkdaşlıq edib. 1925-ci ildən Türkmənistan SSR Xalq Komissarları Soveti yanında Türkmən Mədəniyyəti (Türkmənkült) İnstitutunun elmi işçisi olub. 1922-ci ildə ərəb əlifbasının türkməncənin fonetik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı islahatlar onun rəhbərliyi altında aparılıb. 1925-ci ildə “İbtidai məktəbdə ana dili”, 1926-cı ildə ruslar üçün “Türkmən dili” kitabları çap olunub. Gəldiyevin ən böyük əsəri Q.X.Alparovla birgə yazdığı “Türkmən dilinin qrammatikası” (Aşqabad, 1929) hesab olunur. Kitabda türkmən dilinin morfoloqiyası, sintaksisi və fonetikasi ətraflı şəkildə araşdırılır. Kitaba əlavə olaraq qısa rus-türkmən dil terminləri lüğəti daxil edilmişdir. 1927-ci ildə o, Yeni Türk Əlifbası üzrə Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsinin elmi şurasının üzvü seçilib. Daşkənddə, Kazanda və başqa şəhərlərdə əlifba problemi ilə bağlı keçirilən iclaslarda iştirak edib. Terminologiya problemləri

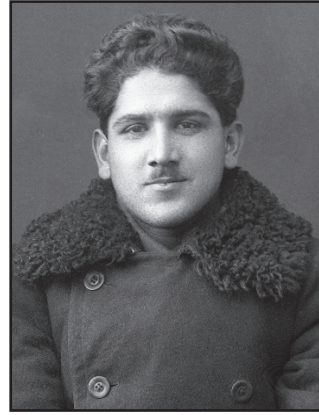
ilə məşğul olub. Türkmənistanın ilk şərqşünası hesab olunur.

1931-ci ildə 41 yaşında dünyasını dəyişib.

Byaşım Qulbəşərov

Ali və ibtidai məktəbi bitirib. 1920-ci ildən Mərv İcraiyyə Komitəsinin xalq təhsili şöbəsində təlimatçı, 1922-1923-cü illərdə Mərv Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1923-cü ildə Türkmən Vilayət İcraiyyə Komitəsinin torpaq şöbəsinin müdiri, 1923-1924-cü illərdə Türkmən Vilayət İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1924-25-ci illərdə Türkmənistan İncilab Komitəsinin İnzibati şöbəsinin müdiri, 1925-ci ildən 1-ci Ümumtürkmən Sovetlər qurultayının nümayəndəsi, Özbəkistan SSR ilə Qırğızıstan Muxtar Vilayəti arasında sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi üzrə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində komissiya sədri, 1927-1929-cu illərdə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Millətlər Şurasının katibi olub. SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Millətlər Şurasının sədri, SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsindən Kommunist Partiyasının 15-ci qurultayında nümayəndə olub. Türkmənistan SSR-in SSRİ Xalq Komissarları Şurasındakı daimi nümayəndəsi olub.

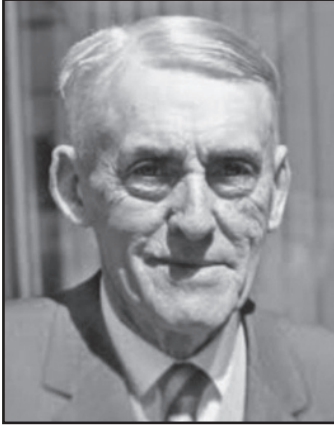
1937-ci ildə həbs olunub. 28 oktyabr 1938-ci ildə güllələnib.

Həbib Cəbiyev

Həbib Pirican oğlu Cəbiyev 1899-cu ildə Balaxanıda dünyaya gəlib. Bakı Kommersiya məktəbində təhsil alıb. 1918-ci ildə bolşeviklər partiyasına daxil olub, “Hümmət” partiyasının Balaxanı şöbəsinin katibi olub. “Hümmət” partiyasının hərbi qanadını yaradanlardan biridir. 1919-cu ildə “Hümmət” partiyasının tapşırığı ilə Gəncəyə gedib. 1920-ci ilin aprelində Qızıl Ordunun Azərbaycana daxil olmasında iştirak edib. “Azərbaycan fəqərəsi” qəzetində çalışıb. 1921-1930-cu illərdə fasilələrlə “Kommunist” qəzetinin redaktoru olub. 1923-cü ildə çox qısa müddətdə Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin sədri olub. Türkoloji Qurultayın hazırlanmasına nəzarət edən, bu işdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi tərəfindən təlimatlandırılan fəallardan biri olub. Azərbaycan Kommunist (Bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsi 14 iyun 1925-ci ildə keçirilən gizli iclasında latın əlifbasının respublikanın müxtəlif bölgələrində təbliği həm də Cəbiyevə tapşırılıb. 1929-cu ildə “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti” əsasında Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yaradılmasında aparıcı rol oynayıb. 1930-cu ildən Moskvada yaşayıb. SSRİ Xalq Yeyinti Sənaye Komissarlığında çalışıb.

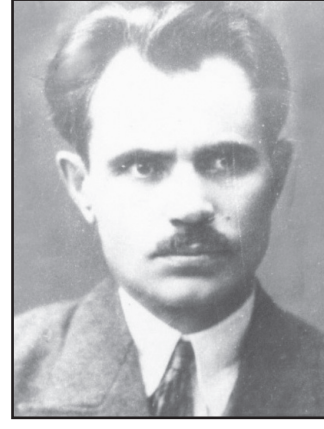
1938-ci ildə Moskvada həbs edilərək Bakıya gətirilib və 21 aprel 1938-ci ildə güllələnib.

Nikolay Poppe

Dünyanın bir çox dillərini bilən Nikolay Poppe 1897-ci ildə Çində dünyaya gəlib. 1921-ci ildə Petroqrad Universitetində sosial elmlər fakültəsini bitirib. 1920-ci ildə 23 yaşındaykən Müasir Şərq Dilləri İnstitutunda, 1923-cü ildə isə Leninqrad Universitetində müəllim kimi çalışıb. 1931-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunda monqolşünaslıq şöbəsinin müdiri olub. 1933-cü ildə 36 yaşında SSRİ Elmlər Akademiyasının ən gənc həqiqi üzvü seçilib. İkinci Dünya müharibəsi illərində – 1943-cü ildə Berlinə köçüb. Altayşünaslar arasında öndə gələn isimlərdəndir. Dünya miqyasında monqoloist və türkoloq kimi tanınıb. Monqol dilində sərbəst danışır. Türkoloji qurultayda Altay dillərinin müqayisəli elmindən bəhs edib. Ahmed Bican Ercilasunun bildirdiyinə görə, Poppe 1926-40-cı illərdə Monqolustan, Şərqi Sibir, Özbəkistan, Azərbaycan və Quzey Qafqazda araşdırmalar aparıb. 1943-cü ildə Almaniyaya qaçıb. 1949-cu ildə isə ABŞ-yə köçüb. Vaşinqton Universitetinin Uzaq Şərq və Rusiya İnstitutunda çalışıb. Araşdırmalarını alman, rus və ingilis dillərində qələmə alıb. 1968-ci ildə Bonn Universitetinin fəxri doktoru adına layiq görülüb. Finlandiya Elmlər Akademiyasının xarici üzvü olub.

Nikolay Poppe 8 avqust 1991-ci ildə 94 yaşında Amerika Birləşmiş Ştatlarının Sietl şəhərində dünyasını dəyişib.

Sibqatulla Sadıqoviç Qafurov

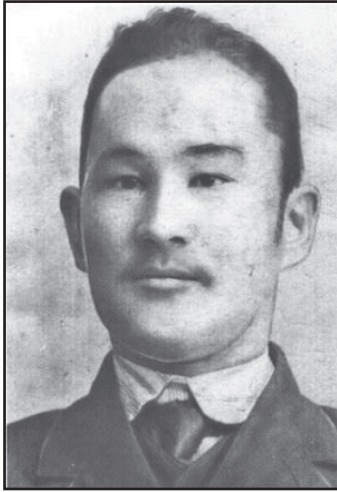
Sibqatulla Qafurov 25 oktyabr 1888-ci ildə Tatarıstanda, Şumalak kəndində anadan olub. Kənd məktəbini bitirib. 1903-1914-cü illərdə Bakıda Rotsildin şirkətlərində fəhləlik edib. Sosial Demokrat Fəhlə Partiyasının üzvü olub.

1915-ci illərdə Simbirskdə Akçuraların fabrikasında çalışıb. Siyasi fəaliyyətlə məşğul olub. 1918-ci ildə Moskvada keçirilən Tatar-Başqırd probleminə həsr olunmuş müzakirələrdə iştirak edib.

1919-cu ildə Simbirskdə tatar məktəbləri üçün müəllim kadrların hazırlanması ilə məşğul olub. 1918-1920-ci illərdə Kommunist Partiyasının Simbirsk Quberniyası Komitəsində milli məsələlər üzrə şöbənin müdiri olub.

1920-ci ildə Kazanda sosial təminat komissarının müavini vəzifəsində çalışıb. Türkoloji Qurultayda Tatarıstanı təmsil edib. 1929-cu ildə Tatarıstan Vilayət Komitəsində partiya tarixi şöbəsinin rəhbəri vəzifəsində çalışıb.

Həyatını Lenin ideyalarına həsr edən Sibqatulla Qafurov 1938-ci ildə 51 yaşında həbs edilərək güllələnib.

**Əbdülhəmid Şarşenbieviç
Canıbəyov**

1879-cu ildə Həştərxanda anadan olub. Qaraqaşdır. Üsuli-Cədid programlı Nizamiyyə mədrəsəsində təhsil alıb. 1901-1917-ci illərdə müxtəlif məktəblərdə müəllimlik edib. Bir neçə noqay məktəbi açıb. 1915-ci ildə Krasnoyarsk Pedaqoji məktəbini bitirib. İbtidai sinif müəllimi şəhadətnaməsi alıb. 1920-ci ildən Qaraçay-Çərkəzdə yaşayıb. Şimali Qafqaz Diyarşünaslıq İnstitutu tərəfindən Bakı Türkoloji Qurultayına nümayəndə seçilib. Qurultaydan qayıdıandan sonra noqaylar üçün latın əsaslı əlifba üzərində işi tamamlayıb. 1938-ci ildə isə Kirill əlifbası əsasında noqay dilinin qrammatikasını araşdırıb, fonetika və morfologiya haqda kitablarını yazıb.

Noqay folklor nümunələrini toplayıb, milli məktəblər üçün müəllimlər hazırlayıb. Yeni noqay yazı dilini, ilk əlifba, ilk ana dili kitablarını, noqay dilinin ilk qrammatikasını, riyaziyyat, kimya, fizika, təbiətşünaslıq və başqa elm sahələrini əhatə edən noqay terminoloji lüğətini yaradıb. Topladığı folklor nümunələri əsasında latın qrafikası ilə noqayca qələmə aldığı "Söz xəzinəsi" toplusu noqaylıların tarixi, folkloru, milli ədəbiyyatı barədə aydın təsəvvür yaradan ilk orijinal qaynaqdır.

Əbdülhəmid Canıbəyov 1955-ci ildə dünyasını dəyişib.

Anatoli Nestoroviç Genko

1896-cı ildə Peterburqda anadan olub. 1921-ci ildə Petroqrad Universitetini bitirib. Nikolay Marrın tələbəsidir. Vsevolski adına Qərb və Şərq Dillərinin Müqayisəli Tədqiqi İnstitutunda, SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərq Əlyazmaları İnstitutunda, Leninqrad Dilçilik İnstitutunda çalışıb. 1925-1930-cu illərdə Leninqrad Şərqşünaslıq İnstitutunun professoru olub. Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin, Şərqşünaslıq İnstitutunun Şərqşünaslar Assosiasiyasının üzvü olub. Şərqşünaslıq İnstitutunda Qafqaz kabinetinin müdiri vəzifəsində çalışıb. Şimali və Cənubi Qafqaz xalqlarının tarixi və etnoqrafiyası üzrə görkəmli alimdir. İlk dəfə ubıxlar, saxurlar, xınalıqlar və abazinlər barədə araşdırmalar aparıb. Abxaz folklorunu tədqiq edib. İnuşların mədəniyyət tarixini araşdırıb. Müdafiə etmədən ona elmlər doktoru elmi dərəcəsi verilib.

İki dəfə – 1937 və 1941-ci illərdə həbs olunub. İkinci həbs müddətində həbsxanada ürək xəstəliyindən və aclıqdan dünyasını dəyişib.

Mirzə Davud Hüseynov

1894-cü ilin martında Bakıda anadan olub. 1906-cı ildə ödənişsiz şəhər məktəbini və Bakı Realnı Məktəbini bitirib. 1913-1917-ci illərdə Moskva Kommersiya İnstitutunun iqtisadiyyat fakültəsində təhsil alıb. 1918-ci ilin noyabrından Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının üzvü olub. 1918-1919-cu illərdə “Hümmət” təşkilatının sədri, RK(b)P-nin Bakı komitəsinin və partiyanın Qafqaz Ölkə Komitəsinin üzvü olub. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Maliyyə Nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsində çalışıb. 1920-ci il fevralın 11-12-də Azərbaycan kommunist təşkilatlarının Bakıda keçirilən I qurultayında “Hazırkı vəziyyət haqqında” məruzə edib. Qurultayda AK(b)P MK Rəyasət Heyətinin sədri seçilib. RK(b)P Qafqaz Ölkə Komitəsinin Hərbi inqilab qərargahının sədri olub. Azərbaycan Müvəqqəti İnkilab Komitəsinə, Azərbaycan SSR XKS-ə sədrlik edib. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycan SSR İnkilab Komitəsi sədrinin müavini, Azərbaycan SSR Xalq Maliyyə naziri, Xarici İşlər Komissarı, Ali İqtisadi Şuranın sədri, ZSFSR XKS sədrinin müavini, ZSFSR Xalq Maliyyə və Xarici İşlər Komissarı vəzifələrində çalışıb. Türkooloji Qurultayı Zaqafqaziya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının adından salamlayıb

və çıxışına SSRİ xəritəsindəki türk rəngini fərqləndirərək başlayıb: “SSRİ-nin ən böyük xalqlarından biri olan türklər Altay dağlarından, böyük Volqadan, Türküstanın səhra qumluqlarından, Qafqazın qarlı zirvələrindən gözəl Krıma qədər nəhəng bir ərazini tuturlar”. III İnternasionalın 29-31 iyul tarixində Moskvada keçirilən iclaslarında iştirak edib. 1922-ci ildə Moskvada RSFSR Milli İşlər Komissarının müavini vəzifəsində çalışıb. 1930-1933-cü illərdə Tacikistan Kommunist Partiyası MK-nın birinci katibi olub. 1934-1937-ci illərdə RSFSR Xalq Maarif Komissarlığında qeyri-rus natamam və orta məktəblər idarəsi rəisinin müavini işləyib.

1938-ci ildə repressiya olunub və güllələnib.

Qaziz Salixoviç Qubaydullin

1887-ci il iyunun 27-də Kazanda dünyaya gəlib. 1895-1904-cü illərdə Kazandakı “Xalidiyə” mədrəsəsində təhsil alıb. 1916-cı ildə Kazan Universitetini bitirib. Tatar Milli Şurasının üzvü olub. Kazan Universitetində təhsil alarkən “Xəzər xaqanlığının tarixi”, “Türk xalqlarının qəhrəmanlıq eposu “Seyid Battal”ın yaranması”, “Marko Polo monqol tarixinin araşdırıcısı kimi”, “Mərcani və incəsənət” və s. əsərlərini yazıb. Rus, ərəb, türk, tatar, fars, alman, fransız, ingilis, yunan, latın dillərini bilib... Azərbaycan Maarif Komissarı Mus-

tafa Quliyevin dəvəti ilə 1925-ci ildə ailəsi ilə birgə Bakıya k  b. Azərbaycan Dövlət Universitetində türk-tatar xalqlarının tarixi kafedrasına, Orta  rq tarixi kafedrasına rəhbərlik edib.  vv l dosent, sonra professor olub.  rq s nashlıq fakültəsinin dekanı vəzifəsində çalışıb. 1-ci  mumittifaq Türkoloji Qurultayının t şkilat ılarındandır v  Türkoloji Qurultayın ikinci iclasında tarixi və elmi əhəmiyyətinə görə bu gün də türk xalqlarının, xüsusən Azərbaycan türklərinin müasir tarix s nashlığının təməl tezislərini v  icmalını əks etdirən məruzə ilə çıxış etmişdi. Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüstani- r m” əsərinin Avropa tarix elminin prinsipləri və metodologiyası ilə yazıldığını bildirib. 1927-ci ildə “ zb k xalqının m n şyi problemi” mövzusunda doktorluq dissertasiyası m dafia edib. Professor elmi adı alıb. 1930-1931-ci illərdə Moskva Dövlət Universitetində mühazirələr oxuyub. 1933-1935-ci illərdə Kazanda, Pyatiqorskda yaşayıb. 1935-ci ildə Azərbaycanın yeni Maarif komissarı Müseyib  ahbazovun dəvəti ilə yenidən Bakıya qayıdıb. Azərbaycan Dövlət Universitetində tarix professoru kimi çalışıb. Azərbaycan tarixinin yazılmasında iştirak edib. 200-  yaxın elmi və elmi-k t l vi əsərin, çoxlu bədi əsərin müəllifidir. Rus, tatar və Azərbaycan dillərində yazıb. Qədim dünya və dinlər tarixinə dair kitabları var. Dərsliklər hazırlayıb. 1922-ci ildə “Tatar tarixi”, 1925-ci ildə “Tatar ədəbiyyatı tarixi” kitabları Kazanda nəşr olunub. “Tatar burjuaziyasının tarixindən”, “Azərbaycan bəyləri və onların tabeliyində olan kəndlilər”, 1928-ci ildə “Teymur imperiyasının t n zz l  v  özbəklər mərhələsi”, 1929-cu ildə “Tatarların m n şyi məsələsi”, “XVI-XVII əsrlərdə tatarların kəndli h r katlarında iştirakı”, 1930-cu ildə “ smayıl Qaspıralının m fkur sinə bir nəzər” əsərlərini yazıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında çalışıb.

1937-ci il martın 18-də həbs edilib. “SSRİ-də pantürkizm ideoloqlarından

biri” elan edilib. “ ks-inqilabi pantürkist təşkilat”ın tərkibində “Azərbaycan neft mədənlərində təxribat aktları təşkil etməkdə” v  “türk, yapon və alman kəşfiyyatının agenti” olmaqda təqsirli bilinib. 1937-ci il oktyabrın 12-də ölüm hökmü çıxarılıb v  oktyabrın 13-də güllələnib.

Bazarkul Daniyarov

1897-ci ildə Qırğızstanın Kemin rayonunda anadan olub. Zad gan oğludur. 1924-c  ildə Daşkənddə Qazax-Qırğız Pedaqoji  nstitutunu bitirdikdən sonra C lalabad v  O da məktəblər açıb, müəllim işləyib, tədris  b l rinə rəhbərlik edib. Bi kekd  Mərkəzi Pedaqoji Texnikumun tədris  b sinin müdiri v  direktoru vəzifələrində çalışıb. Daşkənddəki Qırmızı Professora  nstitutunda oxuyub. Elmi işlə məşğul olub.

Sadə bir səbəblə – Qasım Tınıstanovun 1925-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş şeir-lər toplusuna  n s z yazdığını görə 1937-ci ildə həbs edilib. 1942-ci ildə Sverdlovsk vilay tindəki siyasi məhbus həbsxanasında vəfat edib.

Əli bəy Hüseynzadə

24 fevral 1864-cü ildə Salyanda doğulub. Qafqaz Şeyxülislamı Axund Əhməd Hüseynzadənin nəvəsidir. Tiflis gimnaziyasında oxuyub. Sankt-Peterburq Universitetinin riyaziyyat fakültəsini (1885-1889), İstanbul Universitetinin əsgəri-tibbiyyə fakültəsini (1889-1895) bitirib. Rəssam olub. Azərbaycan dəzgah boyakarlığının banisidir. 1897-ci ildə Qırmızı Aypara Cəmiyyəti heyətinin tərkibində İtaliyada hərbi həkim olub. Türkçülüyün yaratıcısı hesab olunur. Türkiyədə İttihat və Tərəqqi partiyasının, “Türk Ocaqları”nın qurucularındandır. İlk “Turan” şeirinin, İlk tibb lüğətinin müəllifidir. “Həyat” qəzetinin və “Füyuzat” jurnalının baş redaktoru olub. Türkləşmək, islamaşmaq, Avropalaşmaq triadasını irəli sürüb. 1905-1906-cı illərdə yazdığı “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir” əsəri türkologiyanın ana kitablarından biridir. Bakıda “Səadət” məktəbinin direktoru olub. 1915-ci ildə İstanbulda Yusuf Akçura və Mukiməddin Beycanla bir yerdə Rusiya müsəlmanlarının hüquqlarını qoruyan “Turan heyəti”ni təsis edib. 1915-1916-cı illərdə “Turan heyəti”nin tərkibində Vyanada Avstriyanın Baş naziri Storqk və Xarici İşlər naziri Forqaçh, Budapeştdə Macarıstanın Baş naziri Tisza, parlament üzvü Andrasi ilə, Berlində Almaniyanın Xarici İşlər naziri Paqu və onun müavini Zimmermannla, Sofiyada Bolqarıstanın Baş naziri Rodoslov və Məclis üzvləri ilə görüşlər keçirib, Rusiya müsəlmanları-

nın siyasi taleyini müzakirə edib. İstanbul Universitetinin professoru olub. Türkoloji Qurultaya SSRİ-nin Türkiyə səfiri tərəfindən, Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin xətti ilə dəvət olunub. Türkoloji Qurultayın fəxri rəyasət heyətinə seçilib. Qurultay günlərində qurultayın icmalını əks etdirən gündəlik qeydlər yazıb. Qurultayda söylədiyi “Qərbin iki dastanında türk” məruzəsi Qurultaydan bir neçə gün sonra Bakıda kitab şəklində nəşr olunub.

Əli bəy Hüseynzadə 1940-cı ildə İstanbulda vəfat edib.

Byaşım Perenqliyev

1898-ci ildə Mərv rayonunda anadan olub. Mərvdə internat məktəbini bitirib. Ali İbtidai Məktəbdə oxuyub. 1922-ci ilin avqust ayından Kommunist Partiyasının üzvü olub. 1920-ci ildən Toxtamış İnqilab Komitəsinin sosial təminat şöbəsinin idarə heyətinin üzvü, 1921-ci ildən Mərv Şəhər İcraiyyə Komitəsinin Sosial Təminat şöbəsinin müdiri olub. 1923-cü ildən Mərv Şəhər İcraiyyə Komitəsinin Xalq Təhsili şöbəsinin idarə heyətinin üzvü seçilib. Həmin ildən Hərbi İcraiyyə Komitəsi sədrinin müavini, Mərv rayonu üzrə Türküstan Xalq Maarif Komissarlığının müfəttişi vəzifələrində çalışıb. 1924-cü ilin mart ayından Mərv İcraiyyə Komitəsinin sədri olub. 18 dekabr 1924-cü ildə Türkmən Vilayəti İnqilab Komitəsi yanında Xalq Maarifi Mərkəzi İdarəsinin müdiri vəzifəsini icra edib. 1925-ci ildən Xalq Maarifi Komissarlığı yanında Baş Elmi Şuranın sədri, 1925-1928-ci illərdə Türkmənistan Xalq Maarif komissarı olub. 1928-ci ilin aprel ayından Türkmənistan Xalq Təsərrüfatı Mərkəzi Şurasının sədr müavini vəzifəsində çalışıb. 1930-cu ilin avqust ayından “TürkŞelk” Səhmdar Cəmiyyətinin İdarə Heyətinin üzvü, 1932-ci ildə Orta Asiya Zooveterinar İnstitutun direktoru vəzifəsində çalışıb. 20 mart 1932-ci ildə Türkmənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qapalı iclasında “əks-inqilabi

Türkmən Azadlığı təşkilatına mənsub olduğuna görə” partiyadan xaric edilib.

1937-ci ildə güllələnib.

Hənəfi Zeynalli

1896-cı ildə Bakının Mərdəkan qəsəbəsində doğulub. Yeddinci rus-tatar məktəbində təhsil alıb. Sonra Alekseyev adına 3 nömrəli ali-ibtidai məktəbdə təhsilini davam etdirib. 1914-cü ildə Bakıda “Namus” adlı hekayə kitabı nəşr olunub. 1916-cı ildə Ali-texniki məktəbə daxil olub. Moskva-Nijni Novqorod Dəmiryol Baş İdarəsində işləyib. Cəfər Cabbarlı ilə məktublaşıb. İstanbul Universitetinin hüquq fakültəsində oxuyub. 1922-1927-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsində təhsil alıb. İxtisasca hərbi həkim olub. Şuşa Qəza Partiya Komitəsinin katibi, “Zəhmət” qəzetinin redaktoru kimi fəaliyyət göstərüb. Bakı Dövlət Universitetində, Ali Pedaqoji İnstitutda çalışıb. 1930-cu ildə API-nin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının dosenti olub. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının yaradılmasında yaxından iştirak edib. Nəşriyyatın baş redaktoru olub. Azərbaycan folklorunun toplanmasında, tədqiqində mühüm xidmətlər göstərüb. 1925-ci ildə “Azərbaycan ədəbiyyat cəmiyyəti” tərəfindən buraxılmış “Azərbaycan xalq ədəbiyyatından: bayatılar” adlı 1-ci kitaba ön söz

yazıb. Eləcə də Əlabbas Müznibin “Molla Nəsrəddin məzhəkələri” (1927), “Aşıq Pəri və müasirləri” (1928), Salman Mümtazın iki cildə “El şairləri” (1927-1928, 1936), Hümmət Əlizadənin “Azərbaycan el ədəbiyyatı” (1929), “Azərbaycan aşıqları” (1929-1930), “Azərbaycan nağılları” (1929), “Aşıqlar” (1935) və s. kitabların, o cümlədən 1925-1926-cı illərdə Firidun bəy Köçərlinin iki cildə ibarət “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” kitabının redaktoru olub. Həmin kitablara ön söz yazıb. Seyid Əzim Şirvaninin “Seçilmiş əsərləri” (1930), “Natəvan Xurşid Banu” (1928), “Nakam” (1928) kitablarına müqəddimələr yazıb. “Azərbaycan atalar sözü və məsəllər” (1926), “Azərbaycanda Mirzə Fətəli əsri” (1928), “M.F.Axundzadənin əsərlərində ideologiya” (1928), “M.F.Axundovun ədəbi və ictimai fəaliyyəti” (1928), “Azərbaycan tapmacaları” (1928), “Türk ədəbiyyatı üzrə iş kitabı” (1928) kimi əsərlərin müəllifidir. 1930-1935-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun ədəbiyyat bölməsində folklor şöbəsinə rəhbərlik edib. SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının dil və ədəbiyyat şöbəsinin müdiri olub. Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətində folklor komissiyasının sədri vəzifəsində çalışıb. 1936-cı ilin sentyabrında AzFAN-ın yanında Baş Mətbuat Müvəkkili vəzifəsi ona tapşırılıb.

1937-ci il oktyabrın 13-də Azərbaycanın SSRİ-dən ayrılmasına çağırışlar etməkdə suçlu bilinərək Bakıda güllələnib.

Hikmət Cevdətzadə

1893-cü ildə İstanbulda doğulub. 1913-cü ildə İstanbul Müəllimlər Məktəbini bitirib. 1918-ci ildə türk dilini və ədəbiyyatını tədris etmək üçün Osmanlı hökuməti tərəfindən Batuma göndərilib. 1924-cü ildə burada türk dili ilə yanaşı, rus və yunan dillərinin də öyrədildiyi, orta təhsil verən türk məktəbini açıb. Bacısı Ləman xanım Sürəya Şövkət Aydəmirin həyat yoldaşdır – Nazim Hikmətin “Dağların havası” mənzum romanındakı Ləman xanım. Hikmət Cevdətzadə Türkoloji Qurultaya Acarıstan Xalq Maarif Komissarlığının nümayəndəsi kimi Batumdan seçilib. 1934-cü ildən SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda çalışıb, Leninqrad Şərqşünaslıq İnstitutunda türkçə dərslər verib. İnstitutun professoru olub. 1934-cü ildə Kononovla birgə yazdığı ilk müasir türk qrammatikasının həmmüəllifidir. Kononov onun türkologiyadakı xidmətlərini yüksək qiymətləndirib. Həyat yoldaşı Naimə Süleymanzadə Gertsen adına Leninqrad Dövlət İnstitutunu bitirmişdi. Naimə xanım 1934-cü ildə Bakıya köçüb.

Cevdətzadə 11 sentyabr 1937-ci ildə həbs olunub. 17 aprel 1945-ci ildə Kanskda həbsxanada dünyasını dəyişib.

Aşurali Zahiri

12 may 1885-ci ildə Kokand yaxınlığındakı Oyim kəndində dünyaya gəlib. Özbək cədid hərəkatının liderlərindən biridir. Kənd məktəbində təhsil alıb. Kokanddakı Məhəmməd Əlixan (Mədəlixan) mədrəsəsində oxuyub. Müəllimlik edib. Özbək dili və ədəbiyyatından dərs deyib və Kokandda “Qayrat” adlı nəşriyyat qurub. “Sədoi Fərqanə” (1916-1921) və “Fərqanə” (1922-1928) qəzetlərində müəlliflik edib. Kokandda “Dorulmüəllimin” adlı yeni üsullu məktəbi qurub. Özbək orfoqrafiya qaydalarının inkişafına töhfələr verib. Ərəb, fars, türk, Azərbaycan, tatar və rus dillərini mükəmməl bilib. Dərsliklər yazıb. İbtidai məktəb üçün özbək dilində “İmla” adlı dərslik yazan ilk müəllifdir. 1912-13-cü illərdə Kazanda yaşayıb. 1914-cü ildə o, Əlişir Nəvainin “Muhokamat-ul-luğatayn” əsərinin özbək dili tarixindəki mühüm rolu barədə məqalə yazıb. 1916-cı ildə “Muhokamat-ul-luğatayn”ı nəşr etdirib. 1912-ci ildən 1919-cu ilə qədər müəllimlik və jurnalistika ilə fəal məşğul olub. 1917-ci ildən 1918-ci ilə qədər Türküstan Muxtar Respublikasının rəsmi nəşri olan “El bayrogi” qəzetinin redaktoru olub. Türküstan muxtariyyəti ideyalarının təşəkkül tapmasında mühüm xidmətlər göstərüb. 1925-1927-ci illərdə 34 min sözdən ibarət iki-cildlik “Rusca-özbəkçə lüğət” tərtib edib. 1926-cı ildə Çulpanla birlikdə ədəbiyyat toplusu nəşr etdirib.

1937-ci ildə həbs edilərək güllələnib.

Qalimcan İbrahimov

12 mart 1887-ci ildə Ufa quberniyasının Aurqazin rayonu Sultanmuratovo kəndində anadan olub. İbtidai təhsilini rus məktəbində alıb. 1906-1908-ci illərdə Ufadakı mədrəsədə oxuyub. İlk yazıları arasında “Eşq qurbanları”, “Tatar qadınının taleyi” və “Qədim İslam mədəniyyəti” əsərləri var. 1912-ci ildə ilk böyük əsəri – “Gənc ürəklər” nəşr olunub. 1915-1917-ci illərdə “Yaz başı”, “Dingəzdi”, “Soyu-səqadiet” (“Sevgi-xoşbəxtlik”) hekayələrini yazıb. Ufadakı mədrəsədə dərs deyib. “Kotuçele-nar” (“Çobanlar”), “Təbiət uşaqları” (“Təbiət uşaqları”) və s. hekayələrini, “Dərin köklər”, “Bizim günlər” romanlarını, “Tatar dilinin qrammatikası”, “Yeni ədəbiyyat”, “Ana dilinin tədrisi metodları” adlı elmi və pedaqoji əsərlərini yazıb. 1917-ci ildə “İrek” (“Azadlıq”) tatar qəzetinə və 1922-ci ildə “Bizim yol” (“Bizim yol”) jurnalına redaktorluq edib. “Məqarif” jurnalının ilk redaktorlarından biridir. “Yana keşələr” (“Yeni insanlar”) dramını, “Qızıl çiçəklər” (“Qırmızı çiçəklər”) hekayəsini, “Tiran tamirlər” (“Dərin köklər”) romanını, “Kazak qızı” (“Çölün qızı”) əsərlərini yaradıb. Tatar-Başqırd Müsəlman Sosialist İnqilabçıları Partiyasının liderlərindən və qurucularından biridir. 1920-1924-cü il-

lərdə Şərqi Kommunist Xalqları Mərkəzi Bürosunun Nəşriyyat şöbəsində çalışmış və Kazandakı Tatar Kommunist Universitetində dərs demişdir. 1920-ci ildən Tatarıstan ASSR Xalq Maarif Komissarlığında çalışıb. 1925-1927-ci illərdə Xalq Maarif Komissarlığı yanında Akademik Mərkəzin sədri olub.

1930-cu illərdə pantürkistlərə qarşı sərt mövqə sərgiləyib. Vahid türk ədəbi dilinə qarşı çıxışlar etməyə başlayıb. “Ədəbi oktyabr – Ədəbi təsriniəvvəl” məqaləsində İsmayıl bəy Qaspiralını ən kəskin şəkildə tənqid edib. Qalimcan İbrahimova görə, guya İsmayıl bəy Qaspiralı dildə, işdə, əməldə birlik düsturunu “türk-tatar sərmayəsi üçün geniş bazar təmini qayəsiylə” irəli sürübmiş və s. Xatırladığım məqaləsində Qaspiralını amansızca tənqid edib, Moskvanın mövqeyini müdafiə edib. Kırmılı Cəfər Seyid Əhməd Kırmər “Qalimcan İbrahimov kimi milli kafirlərin bolşeviklərə alət olmasını” faciələrimizin səbəblərindən biri kimi görürdü.

Qalimcan İbrahimov 21 yanvar 1938-ci ildə həbsxana xəstəxanasında vəfat edib.

Nikolay Qavriloviç Katanov

1894-cü il dekabrın 5-də Sibirdə, Yenisey yaxınlığındakı Saraja kəndində anadan olub. Krasnovodskda dini seminariyanı, Xarkovda Novo Aleksandrski Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirib. Askiz kənd tam orta məktəbində müəllim olub. Kazan Universitetinin professoru, görkəmli

türkoloq Nikolay Fyodoroviç Katanovun bacısı oğludur. Dayısının soyadını daşıyır. İbtidai məktəblər üçün xakas dilinin qrammatikasını tərtib edib. Türkoloji Qurultayda – martın 6-da Əli bəy Hüseynzadədən sonra çıxış edib.

1937-ci ildə Tomski Dövlət Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsinin qiyabi şöbəsinə qəbul olunub.

Elə həmin il həbs olunub. “Sibir türklərinin İttifaqı”nın üzvü olmaqda ittiham olunub. 1938-ci il iyulun 13-də barəsində ölüm hökmü çıxarılıb və elə həmin gün güllələnib.

Cəlaləddin Qorxmazov

1 oktyabr 1877-ci ildə Dağıstan vilayətinin Qumtopqala kəndində doğulub. Milliyyətə qumuq türklərindəndir. İlk təhsilini mollaxana və mədrəsədə alıb. Sonra Stavropoldakı klassik oğlan gimnaziyasına daxil olub. 1907-ci ildə Parisə gedib. Sorbonn Universitetinin hüquq fakültəsini və Ali Sosiologiya və Antropologiya Məktəbini bitirib. Parisdə təhsil aldığı illərdə Emil Zolya, Anatol Frans, Romen Rollan, Anri Barbüslə dostluq edib. “İttihad və Tərəqqi” hakimiyyətə gəldikdən sonra İstanbulla – “Gənc türklər”in yanına gəlib. 1909-cu ildən ilk rusdilli türk mətbuatı olan – “Stambulskie novosti” qəzetinin nəşrinə başlayıb. Rusiyanın Osmanlı dövlətindəki səfiri N.V.Çarixov Xarici İşlər naziri A.P.İzvolSKIY məktubunda “Stambulskie novosti” qəzetinin redaktorunu

“mötədil görüşlərə malik çox istedadlı adam”, qəzeti isə “Osmanlı dövləti ilə iqtisadi və mədəni zəmində yaxınlaşmağa xidmət edən nəşr” adlandırır. Cəlaləddin Qorxmazov 1917-ci ildə dağlı xalqlarının hər iki tarixi qurultayında iştirak edib. Temirxanşurada Dağıstan Sosialist qrupunu yaradıb. RK(b)P Qafqaz ölkə komitəsi MK-nın üzvü seçilib. 1919-cu ildə RKP(b) Bakı Komitəsinin işini canlandırmaq üçün Bakıya göndərilib. Burda həbs olunub. Həbsdən çıxdıqdan sonra Dağıstana qayıdıb. Dağıstanda Müvəqqəti İncilab Şurasına rəhbərlik edib. 1921-ci ildə Dağıstan MCCR-nın XKS-nın sədri seçilib. Dağıstanın ilk konstitusiyasının müəllifi olub. Rusiyanın Türkiyədəki səfirliyinə müşavir təyin edilib. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultayın nümayəndəsi olub. Qurultayın bir neçə iclasına sədrlik edib. 1928-ci ildə yaradılan Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin sədr müavini seçilib.

Latın əlifbasına keçid ərəfəsində onun təşkilatçılıq bacarığı, liderlik xarizması dağlı xalqlar üçün əsas amillərdən biri idi. Latın əlifbasına keçmək üçün Dağıstanda mühüm işlərin çoxu görülməmişdi. Dağlı xalqların hər birinin dili hələ ayrıca öyrənilməmişdi və bunun üçün zamana ehtiyac var idi. 1927-ci ilin avqustunda Qorxmazovun sədrliyi ilə yaradılmış komissiya Dağıstan xüsusiyyətinin çətinliyini nəzərə alıb, “türk-tatar dillərini əsas götürərək, latın əsaslı Dağıstan əlifbasına keçməyin zamanı çatdığını bəyan edib, “şiddətli bir plan ilə iş görməyi, ahəng, əlifba, hərf, qrammatika, başqa təlim vəsaitləri hazırlamaq” işlərini təcil etmək üçün böyük əzmlə iş görmək” qərarını vermişdi.

O, 1934-cü ildə Firdovsinin 1000 illik yubileyi münasibətilə yaradılan Sovet Təşkilat Komitəsinə sədrlik edib. SSRİ Millətlər Soveti sədrinin müavini vəzifəsində çalışıb.

Cəlaləddin Qorxmazov 1937-ci il iyulun 22-də həbs edilib, sentyabrın 27-də güllələnib.

Aleksey Andreeviç İvanov Konde

1896-cı il yanvarın 16-da Suntarski rayonunun Kutana kəndində anadan olub. 1911-ci ildə Elqyay ikisınıfı məktəbinə daxil olub. 1913-cü ildə İrkutsk Müəllimlər Seminariyasına qəbul olunub. 1917-1923-cü illərdə müəllim işləyib, 1920-1923-cü illərdə Vilyuyskdə tarix-diyarşünaslıq muzeyinin təşkilatçılarından biri və rəhbəri olub. 1924-cü ildən SSRİ Xalqları Mərkəzi Nəşriyyatının Yakut bölməsinin məsul katibi olub. İlk Yakut məktəb qrammatikalarının, Qırmızı Ordu əsgərləri üçün ilk dərsliklərin müəllifidir. 1926-cı ildə iki hissədən ibarət “Yakut dilinin qrammatikası”nı nəşr etdirib. Bakıda keçirilən 1-ci Türkoloji Qurultaya Yakutiyadan nümayəndə seçilib. “Kym” qəzetinin baş redaktoru (1927-1929), Yakutsk Kitab Nəşriyyatının redaktoru (1929-1931), 1931-ci ildən Yakutsk Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin Yeni Əlifba Komitəsinin elmi katibi vəzifələrində çalışıb. Şeirlər, qısa hekayələr, pyeslər yazıb. “Yakut poeziyasının bədii forması” məqaləsinin müəllifidir.

30 oktyabr 1934-cü ildə 36 yaşında vəfat edib.

Lev İvanoviç Jirkov

Lev İvanoviç Jirkov 7 mart 1885-ci ildə Moskvada naşir ailəsində doğulub. 1909-cu ildə Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini, 1914-cü ildə Şərq Dilləri İnstitutunu və 1917-ci ildə Petroqrاد Universitetinin Şərq fakültəsini bitirib.

1920-1921-ci illərdə bir müddət Ryazanda Xalq Təhsili idarəsində və vilayət muzeyinin qravür şöbəsində çalışıb. Moskva Linqvistlər Dərnəyinin üzvü kimi, 1921-1922-ci illərdə Qafqaz ekspedisiyalarında iştirak edib. SSRİ Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun əməkdaşı olub. “Avar dilinin qrammatikası”, “Dargin dilinin qrammatikası”, “Fars dili”, “Ləzgi dilinin qrammatikası”, “Tabasaran dili”, “Lak dili” və s. kitabların müəllifidir.

4 dekabr 1963-cü ildə dünyasını dəyişib.

Kərim Abdulloviç İdelqujin

1895-ci ildə Orenburq quberniyasının Novoserqiyevsk rayonunun Mryasovo kəndində anadan olub. 1912-1914-cü illərdə mədrəsə təhsili alıb. Müəllim işləyib. 1914-1917-ci illərdə Birinci Dünya müharibəsində iştirak edib. 1918-1919-cu illərdə başqırd ordusunda zabit rütbəsində xidmət edib. 1918-ci ilin oktyabr ayından İdelbayev adına 2-ci Başqırd Süvari Alayında yazı işləri ilə məşğul olub. 1919-cu ilin aprel ayından Qırmızı Ordunun 20-ci Piyada Diviziyasında Başrevkomun komissarı olub. Başqırd Muxtar Sovet Respublikasında Tamyan-Katay kantonunun (rayonunun) hərbi komissarı təyin edilib. 1924-1925-ci illərdə Arqayaş İcraiyyə Komitəsinin sədri olub. 1922-1924-cü illərdə Orenburqda Başqırd Xalq Maarifi İnstitutunun direktoru olub. 1925-ci ildən 3 il “Başqırdistan” qəzetində redaktor vəzifəsində çalışıb. 1934-1936-cı illərdə Başqırd Pedaqoji Tədqiqat İnstitutunun direktor

müavini vəzifəsində işləyib. 1926-cı ildə Vətəndaş müharibəsi dövründə Başqırd milli hərəkatının tarixinin öyrənilməsi üzrə ilk elmi əsər olan “1917, 1918, 1919-cu illərdə Başqırd hərəkatı” kitabını nəşr etdirib.

1936-cı ildə millətçilikdə və əks-inqilabi fəaliyyətdə ittiham olunaraq 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 1937-ci ildə hökm yenidən nəzərdən keçirilərək ölüm cəzası ilə əvəz edilib və İdelqujin güllələnib.

Metrik Elbek

Elbek (Maşrik Yunusov) 1893-cü ildə Özbəkistanın Bostanlıq rayonunda, Çimqan dağlarının ətəyindəki Xumsan qışlağında anadan olub. 1911-ci ildə Xoniy məktəbində, 1914-cü ildə “Üsuli-Savtiya” məktəbində təhsil alıb. “El bayroğı”, “Turon”, “Türk sözü”, “Uluq Türkistan” qəzetlərində, eləcə də “Özbək gənc şairləri” toplusunda yazıları dərc olunub. “Armugon”, “Yolkinlar”, “Sezgilər”, “Məhnat kuyları”, “Günçələr”, “Çırçık boylarında”, “Bolarar köşüyü”, “Şə’rlər toplanı” (1936), “Şə’rlər” (1927), “Şeyrlər” (1927), “Məhnat kuyları”, “Günçələr”, “Çırçık boylarında” (1935) kimi şeir topluları. “Güzal qız” (1927), “Türkistan” (1928), “Bizniki”, “Paxta”, “Ütmüşim”, “Çırçık” (1929), “Batrak kolxozu” (1930), “Özbəkistan” (1934), “Boqbon”, “Etik”, “Mergan” (1935), “Qoşçu Turğun” (1925), “Dədəmət” (1936) kitabları nəşr olunub. 1920-ci ildə texniki məktəbdə dərs deyib. 1931-1934-cü illərdə Elmi-Tədqiqat

İnstitutunda çalışıb. İbtidai və orta məktəblər üçün dərsliklər yazıb. Özbək uşaq poeziyasının banisidir. Folklor nümunələrini toplayıb, mahnılar və nağıllar qələmə alıb. Nəvai və Baburun əsərlərini araşdırıb. Aleksandr Puşkini, Nikolay Nekrasovu özbək dilinə tərcümə edib. 1921-1929-cu illərdə siyasi təmsillər yazıb. 1937-ci ildə əks-inqilabi fəaliyyətinə görə repressiya edilib.

1939-cu ildə güllələnib.

Rəhim İnoqamov

1902-ci ildə doğulub. 1919-cu ildə Daşkənddəki müəllim hazırlığı kurslarında oxuyub. 1920-ci ildə Kommunist Partiyasının üzvlüyünə qəbul edilib. Daşkənd Xalq Maarifi Komitəsində çalışıb. 1921-1924-cü illərdə Moskvadakı Sverdlov Kommunist Universitetində təhsil alıb. Türküstan Komsomolu Mərkəzi Komitəsinin siyasi təhsil şöbəsinin müdiri, Türküstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində təlimatçı, “Türküstan” qəzetinin redaktoru, Özbəkistan KP Mərkəzi Komitəsinin mətbuat şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışıb. Özbək yazıçılarının “Qızıl qələm” cəmiyyətinə rəhbərlik edib. 1926-cı ildə Özbəkistan SSR Xalq Maarif Komissarı vəzifəsində çalışırdı və Türkoloji Qurultayda özbək nümayəndə heyətinə də o özü, yəni 25 yaşlı İnoqamov rəhbərlik edirdi. Türkoloji Qurultay günlərində İnoqamovla görüşən Xalid Səid Xocayev onu “təxminən iyirmi beş yaşlarında orta boylu, zəifcə bir gənc” kimi təqdim edir. Türko-

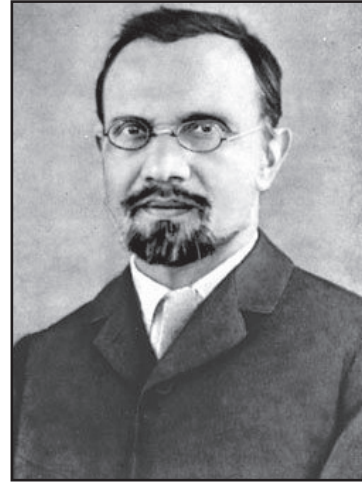
loji Qurultaydan sonrakı illərdə İnoqamov özbək kommunistləri tərəfindən davamlı tənqid olunub. 1931-1937-ci illərdə Moskvada yaşayıb. Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsində tərcüməçi işləyib. 1930-cu illərdə “İnoqamov qruplaşması” termini ortaya atılıb. İnoqamovçular millətçilikdə günahlandırılıb. Nəhayət, Rəhim İnoqamov “səhvlərini etiraf” edib və 1938-ci ildə Moskvada güllələnib.

Müseyib İbrahim oğlu İlyasov

1884-cü ildə Laçının Oğuldərə kəndində anadan olub. Minkənd kəndində və Şuşa şəhərindəki rus-tatar məktəbində təhsil alıb. Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. Bakı və Quba məktəblərində müəllim işləyib. Türkoloji Qurultayın nümayəndələrinin siyahısında milliyyəti kürd olaraq göstərilir. 1931-ci ildə Zəngəzur Qəza Xalq Maarif şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. 1941-ci ildə həbs olunub. Karaqandada həbs düşərgəsində cəza çəkib.

1944-cü ildə vəfat edib.

Aqafangel Yefimoviç Krımski

Krımski 3 yanvar 1871-ci ildə doğulub. Ukrayna Elmlər Akademiyasının qurucularındandır. 1918-ci ildən 1929-cu ilə qədər akademiyanın daimi katibi vəzifəsində çalışıb. Yazıçı kimi də tanınır. A.Xvanko, Xvanko Krımski, Evximets, Panko Roqaç və Mirdza-Cəfər ədəbi təxəllüslərindən istifadə etmişdir. Krımskinin soy-kökü 17-ci əsrdə Krım xanlığından Polşaya köçən və pravoslavlığı qəbul edən tatar ruhanisindən qaynaqlanır. 2-ci Kiyev Gimnaziyasında oxuyub. 1892-ci ildə Moskvadakı Lazarev Şərq Dilləri İnstitutunun xüsusi siniflərini bitirib. Moskva Universitetinin tarix və filologiya fakültələrindən birinci dərəcəli diplomla məzun olub. Poliqlot idi, 60 dil bilirdi. Suriya və Livanda ərəb dili biliklərini təkmilləşdirib. 1918-ci ilə qədər Lazarev Şərq Dilləri İnstitutunda çalışıb. 1901-ci ilin yanvar ayından Ərəb ədəbiyyatı kafedrasında professor olub. Moskva Universitetində Rus dili kafedrasında professor kimi mühazirə oxuyub. Şərqşünaslıq üzrə ilk rus dərslərinin yaradılmasında iştirak edib. 1917-ci ildə Ukrayna Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra Ukraynaya qayıtmaq qərarına gəlib. 1918-ci ildən Kiyev Yaxın Şərq İnstitutunda tarix dərsi keçib. Ukrayna Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olub. 1919-cu ilin

əvvəllərinə qədər Ukrayna Dili Lüğətinin Tərtibi Komissiyasına və Orfoqrafiya və Terminoloji Komissiyasına sədrlik edib. 1921-ci ildən Ukrayna Elmlər Akademiyasının Ukrayna Dil İnstitutuna rəhbərlik edib. 1941-ci ilə qədər (fasilələrlə) Kiyev Universitetində Ərəb-İran filologiyası və türkologiya kafedrasının müdiri olub.

1942-ci il yanvarın 25-də Qazaxıstanın Kustanay şəhərində dünyasını dəyişib.

Səid Qubaydulla Mryasov

1880-ci ildə Orenburq qəzasının Mryasovo kəndində anadan olub. 1914-cü ilə qədər doğma kəndindəki mədrəsədə təhsil alıb, əvvəl molla, daha sonra imam olub. 1917-ci il Fevral inqilabından sonra Başqırd milli hərəkatında fəal iştirak edib. 1917-ci il mayın 1-dən 10-dək Moskvada keçirilən 1-ci Ümumrusiya Müsəlmanları Qurultayında iştirak edib. 1917-ci ilin iyul ayında Başqırdistan hökumətinin sədr müavini, “Müxbir” və (“Müxbir”) “Başqırdistan” qəzetlərinin ilk redaktoru təyin edilib. 1917-ci ildə Ümumbaşqırd qurultayında iştirak edib. Parlamentəqədərki Başqırdistan Şurasına seçilib. 1918-ci ilin mayında Başqırdistan hökumətinə müvəqqəti rəhbərlik edib. 1918-ci il sentyabrın 8-dən 23-dək Ufada keçirilən və Ufa Kataloqu kimi tanınan Müvəqqəti Ümumrusiya Hökumətini formalaşdıran Dövlət Konfransında iştirak edib. 1919-

cu ilin iyun ayında Başrevkomun əmri ilə Komissarlar Şurasının nümayəndəsi təyin edilib. “Başqırd burjua millətçiliyinin fəal tərəfdarı və milli muxtariyyət müdafiəçisi” olduğuna görə 19 may 1919-cu ildə Sarskda Başrevkom tərəfindən həbs edilib. Ev dustaqlığında qalmasına baxmayaraq, 23 mayda azad edilib. Dövlət qulluğundan ayrıldıqdan sonra müəllimlik edib. Başqırdistan tarixinə dair materiallar toplayıb. Ərəb qrafikası əsasında yeni Başqırdistan əlifbasının hazırlanmasında iştirak edib. “Başqırdistan aymağı” jurnalının redaktoru olub. Başqırd ədəbiyyatı və ədəbi dilinin tarixi, şifahi poeziya və etnoqrafiya haqqında bir sıra məqalələr dərc edib. Repressiya illərində burjua millətçiliyində ittiham olunaraq təqiblərə məruz qalıb.

Səid Qubaydulla 1932-ci ildə Sterlita-makda vəfat edib.

Mehmet Fuad Köprülü

4 dekabr 1890-cı ildə İstanbulda dünyaya gəlib. Osmanlı sədr-əzəmlərinin nəslindəndir. İstanbul Liseyində oxuyub. 1909-cu ildə Fecri-Ati cəmiyyətinə qoşulub. 1910-cu ildən İstanbul məktəblərində türk dili və ədəbiyyatı müəllimi olub. Ziya Göyalpın dərnəyinə – milli ədəbiyyat hərəkatına qoşulub. Türk tarixinin erkən dövrlərini və ədəbiyyatını tədqiq edib. 1913-cü ildə 23 yaşında İstanbul Universitetində “Türk ədəbiyyatı tarixi” professoru

olub. “Türk ədəbiyyatında ilk mütəsəvvüflər” əsəri bütün dünyada məşhurdur. “Osmanlı dövlətinin quruluşu”, “Türk ədəbiyyatı tarixi”, “Türkiyə tarixi”, “Azəri ədəbiyyatına dair tədqiqlər” və b. kitabların müəllifidir. 1924-cü ildə İstanbul Universitetində Türkoloji İnstitut yaradıb. Atatürk, Uluslararası Türkoloji Qurultayın öncə Köprülünün nəzarəti altında İstanbulda keçirilməsini istəyirdi. Köprülünün bioqrafı və oğlu Orhan Fuad Köprülü də təsdiq edir: “Fuad Köprülü, Bakanlar Kurulu Qərarıyla qurulan Türkiyyat İnstitutunun müdirliyinə gətirilmiş və bizzat Atatürkün arzusuyla 1925-də İstanbulda toplanması düşünülmən ilk millətlərərsı türkoloji konqresinin hazırlanmasına məmur edilmişdi”. Köprülü 1928-ci ildə Türk Tarix Cəmiyyətinin başqanı seçilib. 1931-ci ildə “Türk hüquq tarixi dərgisi”ni nəşr etdirməyə başlayıb. 1932-1934-cü illərdə “Divan ədəbiyyatı antologiyası”nı nəşr etdirib. 1934-cü ildə Qars millət vəkili seçilib. 1936-1941-ci illər arasında dil, tarix və coğrafiya fakültəsində və Siyasi Elmlər Məktəbində dərs deyib. 1935-ci ildə Parisdəki “Türk Araşdırmaları Mərkəzi”ndə dediyi mühazirələrdən ibarət “Les Origines de L’Empire Ottomanie” kitabı nəşr olunub. Heydelberq Universitetinin fəxri doktoru, Sorbonn Universitetinin doktoru, SSRİ Elmlər Akademiyasının əcnəbi üzvü, Harvard Universitetinin professoru, London Şərq və Afrika Dilləri Məktəbinin fəxri üzvü, Macar Şərq Tədqiqləri Elm Cəmiyyətinin, Alman Arxeoloji İnstitutunun, Çexoslovakiya Şərq Cəmiyyətinin müxbir üzvü, Macarıstan Elmlər Akademiyasının akademiki, Amerika Şərqsünaslar Cəmiyyətinin və Amerika Tarix Qurumunun fəxri üzvü, Afina Universitetinin fəxri doktoru, Kəraçi Universitetinin fəxri hüquq doktoru, Ukrayna Universitetinin fəxri doktoru olub. 1941-ci ildən sonra İslam Ensiklopediyasının nəşrində iştirak edib. Demokrat Partiyasının qurucularındandır. Xarici İşlər Naziri vəzifəsində çalışıb. Türkiyənin NATO-ya daxil olmasında fəal rol oynayıb.

1500-dən çox kitab və məqalə yazıb.

15 oktyabr 1965-ci ildə yol qəzasına düşüb. 28 iyun 1966-cı ildə müalicə aldığı İstanbul Baltalimanı xəstəxanasında vəfat edib.

Mustafa Quliyev

18 yanvar 1893-cü ildə Şəki şəhərində anadan olub. 1907-1913-cü illərdə Tiflis Gimnaziyasında orta təhsil alıb. 1913-cü ildən Kiyev Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsinin riyaziyyat bölməsində oxuyub. 1919-cu ildən bolşeviklərə qoşulub. Lənkəran qəza İnkilab Komitəsinin sədri olub. 1921-1922-ci illərdə Bakıda Qaraşəhər Rayon Komitəsinin katibi işləyib. 1922-1926-cı illərdə Azərbaycan SSR Xalq Maarif komissarı, “Maarif və mədəniyyət” jurnalının redaktoru olub. 1924-cü ildən Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda müəllim işləyib. 1927-1928-ci illərdə AK(b)P Bakı Şəhər Komitəsində təşviqat və təbliğat şöbəsinin müdiri, 1928-1929-cu illərdə yenidən Azərbaycan Xalq Maarif komissarı vəzifəsində çalışıb. 1934-cü ildə Qazaxıstanda Turbat Maşın-Traktor Stansiyasının siyasi idarəsinin raisi, 1935-1937-ci illərdə isə Çimkənd Şəhər Komitəsinin katibi olub. 1937-ci ildə Odessa Vilayət Komitəsinin Məktəb və elm şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb.

5 iyul 1937-ci ildə Ukrayna Xalq Daxili İşlər Komissarlığının Odessa Vilayət İdarəsi tərəfindən həbs edilib, avqustun 4-də isə Bakıya gətirilib. 3 iyul 1938-ci ildə güllələnib.

Daud Xaritiviç Tsey

1898-ci ildə Adıgeydə Şendci aulunda dünyaya gəlib. Pyatiqorskda yaşayıb. Kommunist Partiyasının üzvü olub. “Şəriət”, “İslam varlıların dinidir” adlı səhnə əsərləri yazıb. Qeyd olunan əsərlər 1929-cu ildə Krasnodarda adıgey dilində latın qrafikası ilə nəşr olunub. 12 aprel 1937-ci ildə həbs olunub. 8 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib.

1943-cü ildə vəfat edib.

İsmayıl Sədri

1895-ci ildə Buxarada anadan olub. Cədid məktəbində oxuyub. 1910-cu ildə “Gənc Buxaraçılar”ın dəstəyi ilə Türkiyədə Tərbiyyə-i-ətfal məktəbində təhsil alıb. “Gənc Buxaraçılar” hərəkatının üzvü olub. Cədid məktəblərində dərs deyib. 1922-ci ildə Təhsil nazirinin müavini olub. Buxarada müəllim işləyib. 1934-cü ilə qədər Düşənbədə yaşayıb. Buxara Dövlət Muzeyində çalışıb. 9 iyul 1937-ci ildə həbs edilib. 10 il həbs cəzasına məhkum edilib.

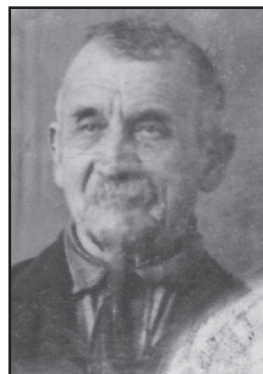
1940-cı il yanvarın 27-də Sibir meşələrinəki həbs düşərgəsində vəfat edib.

Kərim Hüseynoviç Məmmədbəyov

15 mart 1899-cu ildə Dağıstanda dünyaya gəlib. Əslən Azərbaycan türklərindəndir. Dərbənd Realnı Məktəbində oxuyub. 1921-1922-ci illərdə Dağıstan Vilayət Fövqəladə komissarı, 1923-cü ildə Dağıstan MSSR Xalq Daxili İşlər komissarı, 1922-1925, 1928-1931-ci illərdə GPU-nun Dağıstan Vilayət İdarəsinin rəisi, Dağıstan MSSR Xalq Komissarları Şurası sədrinin müavini, 1925-1928-ci ildə Xalq Maliyyə komissarı və 1931-1937-ci illərdə Dağıstan MSSR Xalq Komissarları Şurasının sədri vəzifələrində çalışıb.

Kərim Hüseynoviç Məmmədbəyov 1938-ci ildə Moskvada həbs edilərək güllələnib.

İsmayıl Nomanoviç Lemanov

12 mart 1871-ci ildə Simferopolda anadan olub. Simferopol Tatar Məktəbində oxuyub. 1890-cı ildə Simferopol Tatar Müəllimlər Seminarıyasını bitirib.

Müəllimlik edib. Baxçasarayda ibtidai məktəblərdə rus dili dərsləri deyib. 1896-cı ildə İstanbulda yaşayıb. Sonra Kırmda müəllimlik fəaliyyətini davam etdirib. 1899-1903-cü illərdə Misir Universitetində filologiya təhsili alıb. Ərəb dili, tarix və ədəbiyyatını öyrənib. 1903-cü ildə Baxçasarayda “Tərcüman” qəzetinin redaksiya heyətinə qoşulub. 1905-ci ildə Baxçasaray məktəbinin direktoru və müəllimi işləyib. Kırım Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü olub. 1907-ci ildən Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində çalışıb. Şərq mətbəəsində korrektor olub. Muxlio Tatar Məktəbində dərs deyib. 1912-1914-cü illərdə Şərq dilləri müəllimi kimi çalışıb. 1915-ci ildə IV Dövlət Dumasının müsəlman fraksiyasında katib, “Milliat” jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olub. 1917-ci ildə Petroqrad Müsəlman Şurasının icra komitəsində xəzinədar vəzifəsində çalışıb. 1917-ci ildə Simferopolda keçirilən Kırım Müsəlmanları Qurultayında iştirak edib. Müvəqqəti Kırım Müsəlmanları İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilib. 1921-ci ildə Tavriya quberniyasında müsəlman xalq təhsili şöbəsinə rəhbərlik edib. Kırım Təhsil İdarəsinin tatar şöbəsinin idarə heyətinin üzvü olub. 1921-1934-cü illərdə Kırım Pedaqoji İnstitutunda ərəb və tatar dilləri, ədəbiyyatı və tarixi fənlərini tədris edib. Kırım Xalq Təhsil Komissarlığının elmi-metodiki komissiyasında, Akademik Şurada, daha sonra isə Kırım Xalq Təhsil Komissarlığının Akademik Mərkəzində çalışıb. 1934-cü ildə millətçilikdə ittiham olunaraq institutdan qovulub. Leningrad Şərq İnstitutunda redaktor və tərcüməçi kurslarında tatar dilindən dərs deyib. 1935-ci ilin aprelində Dil İnstitutundakı Türk kabinetinin təklifi ilə bir müddət türk dili lüğəti üzərində çalışıb. 1938-ci ildə Saltıkov-Şedrin adına Dövlət İctimai Kitabxanasının milli ədəbiyyatlar şöbəsində işləyib.

18 oktyabr 1938-ci ildə Lemanov pan-türkizm hərəkatında iştirak etməkdə və

üç xarici ölkəyə casusluq etməkdə suçlu bilinərək həbs edilib. Sübutlar olmadığı üçün həbsdən azad olunub. 2 fevral 1942-ci ildə Leningradda vəfat edib.

Qayaz Maksudov

16 yanvar 1891-ci ildə Kazan quberniyasında doğulub. 1905-1910-cu illərdə Kışkar, Hüseydiyyə və Bubi mədrəsələrində təhsil alıb. 1910-1912-ci illərdə Salonikidəki Türk Liseyində oxuyub. 1913-1914-cü illərdə Belçikada Liyej Universitetinin fizika və riyaziyyat fakültəsinə göndərilib. Birinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyədə Saray və Bursadakı liseylərdə riyaziyyat müəllimi işləyib. 1917-1919-cu illərdə İstanbul Universitetinin fizika və riyaziyyat fakültəsində oxuyub. 1919-cu ildə Odesada 1-ci Tatar Əmək Məktəbinə rəhbərlik edib. 1920-1921-ci illərdə Tatarıstan Dövlət Muzeyində elmi işçi, eyni zamanda Akademik Mərkəzin əməkdaşı və Mərkəzi Müsəlman Hərbi Kollegiyasının çap bürosunun rəhbəri vəzifələrində çalışıb. 1922-1924-cü illərdə Akademik Mərkəzin sədri olaraq, tatarşünaslıq üzrə Elmi Cəmiyyətin və Tatar Dilinin Elmi Terminologiyası Komissiyasının işində yaxından çalışıb. Latın əlifbasının tətbiqinin təşəbbüskarlarından biri olub. “Məqarif” jurnalının redaktoru olub. “Qızıl ordu” və “Tatarıstan” qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib. Tatar Pedaqoji Cəmiyyətinin təşkilatçılarından biri, 1925-1926-cı illərdə Tatarıstan MSSR Xalq Maarif Komissar-

lığının Baş Siyasi Maarif İdarəsinin sədri olub. Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi Mirzoyan Rostov Partiya Komitəsinin katibi Mikoyana təklif etmişdi ki, Qayaz Maksudovun Birinci Türkoloji Qurultaya nümayəndə seçilməsinə mane olsun. Buna rəğmən, o seçilmiş və qurultayın aktiv nümayəndələrindən biri olmuşdu. 1926-cı ildən Şərq Pedaqoji İnstitutuna daxil olub. 1930-cu ildə Ümumittifaq Kommunist Partiyasından xaric edilib. 1930-1936-cı illərdə Kazan Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsində təhsil alıb. 1936-1937-ci illərdə Səmərqənd Universitetində çalışıb.

1937-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Sergey Yefimoviç Malov

28 yanvar 1880-ci ildə Kazanda dünyaya gəlib. Rus və sovet dilçisi, şərqşünas və türkoloq idi. Türk dilləri üzrə mütəxəssis kimi tanınır. Qədim türk yazıları topluslarını tərcümə və nəşr etdirmişdir. Kazan İlahiyyat Akademiyasının kafedra müdiri Yefim Aleksandroviç Malovun oğluydu. Kazan İlahiyyat Akademiyasında Şərq dillərini öyrənib. Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq Dilləri İnstitutunu bitirib. Ərəb, fars və türk dillərini bilib. Rusiya Elmlər Akademiyasının Antropologiya və Etnoqrafiya Muzeyində kitabxanaçı işləyib. Çində yaşayan türk xalqlarının (uyğurlar, salarlar, sartlar və qırğızlar) dillərini və adətlərini öyrənib. Orta əsrlər uyğur buddist ədəbiyyatının ən vacib əsəri olan

“Qızıl əzəmət sutrası” adlı uyğur əlyazmasını əldə edib. 1910-cu ildə Çində (Qansu) Altun Yarukun tam versiyasını kəşf edib. 1917-ci ildə Kazan Universitetində professor olub. Volqa tatarlarının etnoqrafiyasını və dialektlərini öyrənib. Mişar tatar dialektinin ilk tədqiqatçılarından biri olub. 1922-ci ildə Leninqrad Universitetində, muzeylərdə, SSRİ Elmlər Akademiyasının şərqşünaslıq və dil tədqiqat institutlarında çalışıb. Universitetin professoru və türkşünaslıq üzrə ixtisaslaşmış dekan kimi öz-bək, oyrot və digər dilləri, eləcə də qədim türk abidələrinin dilçiliyini tədris edib. 1929-cu ildə qədim türk runik əlifbasının üçüncü məlum variantı olan Talas əlifbasını kəşf edib. 1939-cu ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilib. İkinci Dünya müharibəsi zamanı Alma-Atada Qazaxıstan Universitetində və Qazaxıstan Pedaqoji İnstitutunda professor kimi çalışıb. Mərkəzi və Qərbi Çin, Monqolustan, Orta Asiya, Qazaxıstan, Sibir və Volqa bölgəsindəki türk xalqlarının dili, folkloru, tarixi və etnoqrafiyası üzrə təxminən, 170 əsərin müəllifidir. SSRİ xalqlarının dilləri üçün əlifbaların və orfoqrafiya qaydalarının yaradılmasında iştirak edib. Yenisey runik yazılarının Qırğız Xaqanlığının müxtəlif etnik qrupları tərəfindən istifadə edildiyi qənaətinə gəlib. 1952-ci ildə coğrafi mövqeyindən (Xakasiya, Tuva, Monqolustan) asılı olmayaraq, bu əlifba ilə yazılmış mətnləri əhatə edən “Türklərin Yenisey əlifbası: mətnlər və tədqiqat” əsəri nəşr olunub. Ensiklopediyaların, lüğətlərin hazırlanmasında iştirak edib.

Malovun 1937-ci ilin repressiya dalğasından necə qurtulduğu araşdırıcıların cavab tapmaq istədiyi suallardan olub. Mütəəhimlərə Samoyloviçlə bağlı dönə-dönə suallar verilsə də, istintaq materiallarında Malovun adı görünmür. Əksinə, Malov 1939-cu ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilib və 1957-ci ildə Leninqradda vəfat edib.

Zaurbek Kurazoviç Malsaqov

3 iyun 1894-cü ildə Dağıstanda – Temirxanşurada anadan olub. Atasının xidmət etdiyi Amur bölgəsindəki Blaqoveşçenskədə orta məktəbi bitirib. 1918-ci ilin avqustunda Vladiqafqazda Ağ Qvardiyaçılarla döyüşlərdə iştirak edib və iki dəfə yaralanıb. 1920-ci ildə təhsil sistemində işləməyə başlayıb. 1921-ci ildə latın əlifbasına əsaslanan inquş əlifbasının layihəsini hazırlayıb. Layihə Xalq Təhsil Komissarlığı tərəfindən təsdiq edilmiş və daha sonra çeçen yazılı dilinin yaradılması üçün əsas kimi istifadə edilmişdir. 1923-cü ildə İnkilab Komitəsinin üzvü seçilib. Xalq Təhsili komissarı olub. 1923-cü ildə inquş qəzeti “Serdalo”nu təsis edib və onun ilk redaktoru olub. Dərsliklər yazıb. 1926-cı ildən 1930-cu ilə qədər Leninqrad Dövlət Universitetinin dilçilik fakültəsində təhsil alıb. İber-Qafqaz dilçiliyi və ərəb dili üzrə ixtisaslaşmış. Nax dillərini tədqiq edən ilk alimdir. 1930-1931-ci illərdə İnkuş Diyarşünaslıq İnstitutunun direktoru, 1934-cü ildən Çeçen-İnkuş Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifələrində çalışıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının RSF-SR-in qəbilə tərkibinin öyrənilməsi üzrə komissiyasının üzvü, Mərkəzi Yerli Tarix Bürosunun müxbir üzvü və Şimali Qafqaz Pedaqoji İnstitutunun dosenti olub. 1924-

cü ildə İnkuş Ədəbiyyat Cəmiyyətini təsis edib. İnkuş dilində iki pyes – “Qızın qaçırılması” (1923) və “Qisas” (1927) pyeslərini yazıb. İnkuş milli teatrının əsasını qoyub. Mixail Lermontovun şeirlərini inquş dilinə tərcümə edib. İnkuş yazıçılarının əsərlərinə rəylər yazıb.

14 may 1935-ci ildə Qroznıda vəfat edib.

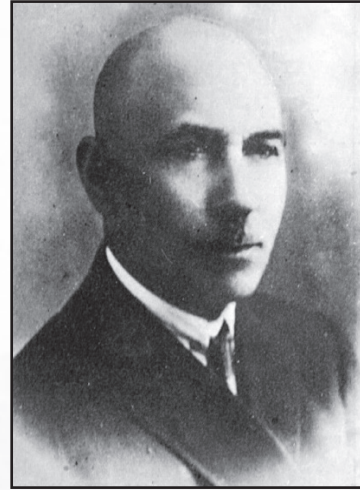

Bəkir Çobanzadə

1893-cü il mayın 15-də Kırmda, Tavrida vilayəti Simferopol qəzasının Qarasubazar şəhərində anadan olub. Burada ibtidai təhsil alıb. 1908-1918-ci illərdə Türkiyədə Qalatasaray məktəbində – Sultanıyyədə oxuyub. İstanbul Universiteti nəzdində olan üçillik ali kursda ərəb və fars dillərini öyrənib. Türkiyədə “Kırım-tatar tələbə cəmiyyəti”nin yaradıcılarından və rəhbərlərindən olub. Budapeşt Universitetinin tarix-filologiya fakültəsində türk, ərəb və macar filologiyasını öyrənib. Doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. 1919-cu ildə Budapeştdə türk dilində çıxan “Şərq” qəzetinin redaktoru olub. “Kırım”, “Göy kitab” (İstanbul) məcmuələri ilə əməkdaşlıq edib. 1920-1922-ci illərdə Kırım İnkilab Komitəsinin rəisi, Kırım Maarif Komissarlığında tatar lisaniyyatı və ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri olub. Kırım Universitetində Şərq fakültəsinin professoru kimi çalışıb.

Krım Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilib. Krım Universitetinin rektoru olub. Azərbaycanda Yeni Əlifba Komitəsinin sədri, Yeni Türk Əlifbası Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsinin rəhbəri təyin edilib. Britaniya və Ərdəbil nüsxələri əsasında Xətai divanının müqayisəli mətnini hazırlayıb. Şeirlər yazıb. 1924-1929-cu illərdə Azərbaycan Baş Elmi İdarəsində Terminologiya komitəsinə rəhbərlik edib. Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində kafedra müdiri, dekan vəzifəsində çalışıb. Türkoloji Qurultayda “Türk ləhcələrinin yaxın qohumluğu”, “Elmi terminologiya sistemi” mövzusunda məruzələr edib. Türkoloji Qurultay Çobanzadənin dünya türkoloji mühitində nüfuzunun yüksəlməsinə güclü təkan verib. 1928-ci ildə Moskvada Şərq xalqları İnstitutunun həqiqi üzvü seçilib. 1929-cu ildə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspirantura şöbəsinin müdiri işləyib, 1932-ci ildə SSRİ EA Zaqafqaziya filialı Azərbaycan şöbəsinin, 1935-ci ildə SSRİ EA Azərbaycan filialının həqiqi üzvü seçilib. Paris Dilçilik Cəmiyyətinin üzvü olub. Türk dilinin metodikasını, elmi qrammatikanın əsaslarını tədqiq edib.

1937-ci il yanvar ayının 28-də Krasnovodskın “Qornyak” sanatoriyasında həbs edilərək Azərbaycana gətirilib. 1937-ci il oktyabrın 13-də güllələnib.

Cabbar Məmmədzadə

1882-ci ilin yanvar ayının 20-də İrəvan şəhərində doğulub. İrəvan Müəllimlər Seminariyasında təhsil alıb. 1902-1906-cı illərdə Nehrəm, Qəmərli, İmanşalı kəndlərində müəllimlik edib. 1913-1918-ci illərdə İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan dilini tədris edib. Dərsliklər yazıb. Naxçıvandakı ali ibtidai məktəbdə rus, türk və Azərbaycan dillərindən dərs deyib. 1920-ci ildə Bakıya köçüb. Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. Dilçiliklə bağlı araşdırmalar aparıb. “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası”nın müəllifidir. Azərbaycan Kooperativ İnstitutunda kafedra müdiri, dosent vəzifəsinə seçilib. Türkoloji Qurultay ərəfəsində, yəni Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Rəyasət Heyətinin 2 noyabr 1925-ci il tarixli gizli iclasında onun Moskvaya ezam olunması ilə bağlı məsələ S.M.Kirov tərəfindən qaldırılıb. 1935-ci ildə dil və ədəbiyyat üzrə elmlər namizədi və professor, 1937-ci ildə isə elmlər doktoru adına layiq görülüb.

1937-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Şərif Manatov

20 oktyabr 1887-ci ildə Çelyabinsk vilayətində dünyaya gəlib. Ufada mədrəsə təhsili alıb. Semipalatinsk seminariyasında oxuyub. 1910-cu ildə Sankt-Peterburqdakı Bexterev İnstitutunun tarix və filologiya fakültəsinə daxil olub. 1911-ci ilin sentyabrından Sankt-Peterburq Psixonevrologiya İnstitutunun təhsil fakültəsində ümumi tarix ixtisası üzrə təhsil alıb. 1914-cü ildə İstanbul Universitetinə daxil olub. 1915-1916-cı illərdə Cenevrə Şokolad fabrikində çalışıb. İsveçrədə Leninlə görüşüb. 1917-ci ildə Orenburqa qayıdıb. Başqırd milli hərəkatına qoşulub. Başqırdistan muxtariyyətinin yaradılmasında iştirak edib. 25-29 avqust 1917-ci ildə Ufada keçirilən İkinci Ümumbaşqırd Qurultayında Vilayət Şurasının sədri seçilib. Orenburqda yerləşən Başqırd hökuməti xüsusi fərmanla başqırdların milli özünüidarəetməyə ehtiyac olduğunu təsdiqlədi. 15 noyabr 1917-ci ildə Başqırd Vilayət Şurası Başqırd muxtariyyətini elan edən qətnamə qəbul etdi. Qətnamə Şura sədri Şərif Manatov, onun müavini Əhmədzəki Vəlidov və b. tərəfindən imzalandı.

1919-cu ildə o, Türkiyəyə ezam olub. Türkiyə Kommunist Partiyasının qurulmasında iştirak edib. 1923-cü ilin mart ayından etibarən Daşkənd Dövlət Universitetinə rəhbərlik edib. 1923-1925-ci illərdə Başqırd Xalq Maarif Komissar-

lığı (Ufa) Akademik Mərkəzinə rəhbərlik edib. Yaroslavl Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin nəşriyyat şöbəsinin müdiri və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun rektoru olub. 1925-31-ci illərdə Tiflisdəki Zaqafqaziya Kommunist İnstitutunda "Bolşevizm və Leninizm tarixi" fənnini tədris edib. Türkoloji Qurultaya da Tiflisdən nümayəndə seçilib. Zaqafqaziya Vilayət Partiya Komitəsinin təşviqat və təbliğat şöbəsinə rəhbərlik edib. 1931-1932-ci illərdə Simferopol Kommunist Universitetinin tarix kafedrasının müdiri, professoru olub. 1932-ci ildən Ümumittifaq Kommunist (Bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin tapşırığı və S.F.Oldenburqun tövsiyəsi ilə SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunda aspiranturaya qəbul olub. Qırğızıstan Pedaqoji İnstitutunda ümumi tarix üzrə mühazirə oxuyub. 1935-ci ildə Başqırdıstanına qayıdıb.

Əks-inqilabi burjua-millətçi fəaliyyətinə görə Kommunist Partiyası sıralarından xaric edilib.

1936-cı ildə 49 yaşında vəfat edib.

Aleksandr Aleksandroviç Miller

27 avqust 1875-ci ildə Luqansk şəhərində dünyaya gəlib. 1886-1893-cü illərdə Novoçerkassk Kadet Korpusunda, 1893-1896-cı illərdə Sankt-Peterburq Mühəndislik Məktəbində təhsil alıb. 4-cü Dəmir Yolu Batalyonunda leytenant rütbəsində

xidmət edib. 1899-cu ildə hərbi xidmətdən uzaqlaşaraq Parisə gedib, orada Sosial Elmlər Məktəbinə və eyni zamanda məşhur Julian Akademiyasına daxil olub. Sosial elmlər üzrə təhsilini yarımqıq qoyaraq rəssamlıq edib. Əsərləri Paris Salonunda sərgilənib. 1901-ci ildə Antropologiya Məktəbinin arxeologiya şöbəsinə daxil olub. Buranı bitirdikdən sonra Aleksandr Miller 1906-cı ildən etibarən özünü tamamilə arxeologiyaya həsr edib. 1907-ci ildə Rusiya Muzeyinin antropologiya şöbəsində çalışıb. Abxaziya, Kalmıkiya, Kuban, Batum, Axaltsix və Tiflisdə ezamiyyətlərdə olub. Rusiya Muzeyinin Qafqaz şöbəsinin müdiri təyin edilib. 1914-cü ildən 1916-cı ilə qədər Rusiya Muzeyinin etnoqrafiya şöbəsinin təşkilində iştirak edib. 1918-ci ildə Petroqraddakı Rusiya Muzeyinin direktoru seçilib. Fransa Coğrafiya, Arxeologiya və Tarixəqədərki Cəmiyyətlərinin həqiqi üzvü seçilib. Türkoloji Qurultayda türk xalqlarının təsviri incəsənəti və əsasən, türk ornamentləri haqqında mülahizələr söyləyib.

9 sentyabr 1933-cü ildə həbs olunub. 1934-cü ildə beş il müddətinə məhkum olunaraq Qazaxıstana sürgün edilib.

12 yanvar 1935-ci ildə sürgündə ürək çatışmazlığından vəfat edib.

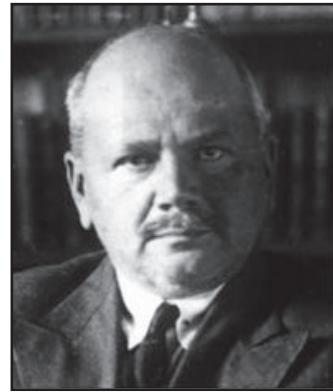

Əziz Bayseyitov

1893-cü ildə Semipalatinsk əyalətində dünyaya gəlib. Yeddiillik qəza məktəbini bitirib. İstanbul Müəllimlər İnstitutunda

oxuyub. 1924-cü ildə Kommunist Partiyasına daxil olub. 5 dil bilib. Müəllimlik edib. Məktəb direktoru olub. Maarif şöbəsində inspektor vəzifəsində çalışıb. Daşkənd Qazax Müəllimlər İnstitutunda, Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda işləyib. Semipalatinskə Avtomobil Yolları Texnikumunun direktoru olub. Qazaxıstan teatrının direktoru kimi fəaliyyət göstərmiş. 1926-1927-ci illərdə Qazaxıstan SSR Xalq Maarif Komissarlığı yanındakı Akademik Mərkəzdə işləyib.

1937-ci ildə həbs olunub.

Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç

1880-ci ildə Nijni Novqorodda anadan olub. Sankt-Peterburq Universitetini bitirib. 1920-ci ildən Qırmızı Ordu Akademiyasının Şərqşünaslıq kafedrasında müəllim işləyib, sonra Şərq Dilləri İnstitutunun rektoru və 1930-cu ildən SSRİ Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Akademiyanın Humanitar Elmlər Bölməsinin akademik-katibi olub. Krım, Volqaboyu, Şimali Qafqaz, Orta Asiya, Qazaxıstan və Altay dağlarında folklor dili sahəsində tədqiqatlarda iştirak edib. SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru, Leningrad Universitetinin türkşünaslıq professoru, Coğrafiya Cəmiyyətinin üzvü, SSRİ Elmlər Akademiyasının Qazaxıstan bölməsinin, 1923-cü ildə fəaliyyətə başlamış Azərbaycan Tədqiq-Tətəbbö Cəmiyyətinin İdarəetmə qrupunun sədri olub.

Altay-Sayan bölgəsindəki türk boylarında İslam mədəniyyətinin izləri, Xəzərlərin soy-kökü, Krım-türk yazı dilinin tarixi və başqa bir çox problemlərin araşdırılması onun adı ilə bağlıdır.

1937-ci il oktyabrın 8-də sanatoriyada istirahət edərkən həbs edilib. “Yaponiyaya casusluq” və “əks-inqilabi burjua-millətçi təşkilatın yaradılması”nda suçlu bilinərək 1938-ci il fevralın 13-də güllələnib.

Dyula Mesaroş

28 mart 1883-cü ildə Macarıstanın Tolna vilayətində Sakç kəndində anadan olub. Budapeşt Universitetində macar filologiyası ixtisasına yiyələnib. 1904-cü ildə Türkiyəyə gələrək İstanbul Darülfünuna daxil olub. 1906-cı ildə Budapeştə qayıdıb. 14 mart 1926-cı il tarixli “Yeni fikir” qəzeti yazırdı: “Professor iki sənə İstanbulda qalmış və türk – Osmanlı şivəsini elmi üsul üzrə öyrənmişdir. Professor Messaroş hazırda türk dili ilə o qədər mükəmməl konuşuyor ki, bir Osmanlı türkükdən fərq edilməsi çətin olur... Professor Macarıstan Darülfünunu bitirdikdən sonra türk dilləri və etnoqrafisi haqqında tədqiqlərdə bulunmaq üçün Rusiyaya gəlib, Kazan, Volqaboyu tatarları və çuvaşlar arasında 3 il qalıb tədqiqat yapmış, türk-tatar xalqlarının el ədəbiyyatı ilə aşına olmuş, Macarıstana döndükdən sonra bu xüsusda topladığı materiallar Macarıstan Elmlər Akademiyası tərəfindən nəşr edilmişdir. Ondan sonra təkrar olaraq Rusiyaya gəlmiş, bu dəfə də

altı ay başqırd əqvamı içində yaşamışdır, elmi tədqiqatda bulunmuşdur. Bu dəfə də Macarıstana qayıtdıqdan sonra Akademi tərəfindən xüsusi bir heyətlə Anadoluya getmiş və orada bir müddət tədqiqat yapmışdır. Anadolu türk xalqları haqqında mükəmməl bir kolleksion toplayıb Macarıstana aparmışdır”.

1908-ci il mayın 25-də Dyula Macarıstan Elmlər Akademiyasında “Volqaboyu tatarlar və çuvaşlar arasında” mövzusunda məruzə edib. Və bu məruzə bütün dünyanın diqqətini çuvaşların tarixinə və varlığına cəlb edən ilk elmi araşdırma idi. 1909-cu ildən etibarən çalışmağa başladığı Macarıstan Etnoqrafiya Muzeyində direktor olub. Turançı olub. Macarıstanda Turan Birliyi İdarə Heyətinin üzvü olub. 1917-ci ildə Budapeştə çıxan “Turan” dərgisində Mesaroşun tərcüməsi ilə Hüseyinzadənin “Turan” şeiri macar dilində çap olunub. Türkiyə Etnoqrafiya Muzeyinin yaradıcısı olan Mesaroş 1924-cü ildən həmin muzeyə rəhbərlik etmişdir. Özü də Türk Dil Qurumunun üzvü idi. Bakıya – Birinci Türkoloji Qurultaya da Türkiyə Etnoqrafiya Muzeyinin müdiri kimi dəvət olunmuşdu. Qurultayda “Anadolu və Balkan türklərinin etnoqrafiyasının tədqiqinin müasir vəziyyəti və ən yaxın vəzifələri” mövzusunda məruzə edib. Məruzəsində Anadolu və Balkan türklərinin etnoqrafiyası, türklərin təşəkkül tarixi barədə danışmış və antropoloji tədqiqlərin zəruriliyini vurğulayıb. Qurultayda çıxış edən Aleksandr Miller, Bəkir Çobanzadə, Artur Zifeldt, Aleksandr Samoyloviç Mesaroşun elmi mülahizələrinə etibarlı qaynaq kimi istinad edirdilər. Hüseyinzadənin gündəliyində belə bir qeyd var: “Mesaroş bir ziyafətdə “Macar milləti bu torpaqdan getmişdir”, – deyər özünün yabançı olmadığını söyləyir”. Qurultaydan sonra “Yeni fikir” qəzetinə verdiyi müsahibəsində deyirdi: “Qurultayın qəbul etmiş olduğu latın əlifbası türk – tatar xalqlarını harsa yanaşdırmaq üçün ən iyi bir vasitədir. Qurultay iclaslarında baş vermiş olan

mübahisə Şuralar İttifaqında yaşayan türk – tatar xalqlarının oyanmasına dəlalət edir. Zənnimcə, bu qədər böyük bir kütlənin oyanışı Şuralar İttifaqı xaricində yaşayan Ural – Altay xalqlarının oyanışına təsir etməkdən xali qalmaz”.

Dyula Mesaroş 1957-ci ilin yanvarında Nyu-Yorkda dünyasını dəyişib.

Teodor Menzel

2 dekabr 1876-cı ildə Münhendə dünyaya gəlib. Yəhudi əsillidir. Münhen Universitetində hüquq təhsili alıb, eyni zamanda klassik və Şərq filologiyasını öyrənib. Berlində birillik Şərq Dilləri Hazırlıq Proqramında iştirak edib. 1904-cü ildən Odessada məskunlaşıb. 1909-cu ildə Türkiyəyə səfəri zamanı İstanbul və Qərbi Anadoluda bəktəşiliklə bağlı araşdırmalar aparıb. Odessa və Kiel universitetlərinin professoru olub. Almaniyanın Kiel Universitetində türk dilindən dərs deyib, universitetdə Şərqşünaslıq Mərkəzinin direktoru olub. 1937-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışıb. “İslam” jurnalının redaktoru olub. Asiya, Krım, Suriya, Fələstin, Misir, Tunis, Əlcəzair, Türkiyədə tədqiqatlar aparıb. İbrani, ərəb və türk dillərini mükəmməl bilib. 1925-ci ildə Mustafa Kamal Atatürk onu əlifba islahatı ilə bağlı müzakirələr aparmaq üçün Türkiyəyə dəvət edib. Menzel Türkoloji Qurultayın hazırlıq ərəfəsinə şahid olub. Belə ki, bir təsadüf nəticəsində, yəni bir anlaşılmazlıq səbəbilə qurultayın başlanğıc tarixini səhv salaraq, qurultayda

iştirak etmək üçün 1925-ci ilin 23 dekabrında Batumdan yola çıxan Menzel yanvarın 3-də Bakıya çatıb. Burada Qurultaya hazırlıqla bağlı 3-4 yanvar tarixlərində Ağamalıoğlunun sədrliyi ilə keçirilən toplantıda iştirak edib. Həmin toplantıda qurultayın Radlovun şəərəfinə keçirilməsini təklif edib. Toplantı iştirakçıları da təkcə Radlovun deyil, İsmayıl bəy Qaspiralının da adının əlavə olunmasını təklif ediblər... Tədbirlərdən sonra Menzel təkrar İstanbula dönüb, təxminən, iki aydan sonra Türkoloji Qurultayda iştirak etmək üçün İstanbuldan Əli bəy Hüseynzadə, Mesaroş, Fuad Köprülü ilə bir yerdə təkrar Bakıya gəlib. Qurultayda Avropa alimlərinin əsərlərinə istinad edərək Anadolu və bəlkə türklərinin ədəbiyyatlarının öyrənilməsinin perspektivləri barədə söhbət açıb. Türkoloji Qurultaydan sonra Menzel türk ədəbiyyatı professoru olub. 1927-ci ildə Almaniyada “Bakı Birinci Türkoloji Qurultayı” kitabı nəşr olunub.

1929-cu ildə islam filologiyası üzrə ordinyarus professor olub. Türk nağıllarını alman dilinə tərcümə edib. Kölgə teatrını tədqiq edib. 1934-cü ildə Christian Alberts Universitetinin fəxri üzvü seçilib.

1942-ci ildə avtomobil qəzasında həlak olub.

Cahangir Musa oğlu Nağıyev

Əfsus ki, bioqrafiyası geniş öyrənilməyib. 1903-cü il martın 31-də Gəncədə anadan olub. Gəncədə ikisiniyyəli ibtidai

rus-tatar məktəbində oxuyub. 1919-cu ildə Gəncə Kişi Gimnaziyasına daxil olub. 1920-ci ildə gimnaziyanı əla qiymətlərlə bitirib. Gimnaziyada Kommunist Partiyası sıralarına daxil olub. 1922-ci ilin sonunda ali təhsil almaq üçün Azərbaycan KP-nin göstərişi ilə Moskva Dövlət Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsinə göndərilib. 1924-cü ildə Moskvada nəşr olunan “Kommunist” jurnalının zəmanəti ilə universitetin iqtisadiyyat fakültəsindən Qırmızı Professura İnstitutunun fəlsəfə fakültəsinə köçürülüb. İnstitutu müvəffəqiyyətlə bitirib və işləmək üçün Bakıya göndərilib. Bakı Dövlət Universitetində dialektik materializmdən dərs deyib. “K. Marksın dəyər nəzəriyyəsində dialektika”, “Kateqoriyaların “Kapital”a tətbiq edilməsi təcrübəsi”, “Hegelin sosial fəlsəfəsinin problemləri” mövzularında mühazirələr oxuyub. Universitetin Dialektik materializm kafedrasının müdiri olub. Gəncədə Quberniya Komitəsinin, Gəncə Dairə Komitəsinin məsul katibi işləyib. 1922-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan KP Bakı Komitəsinin təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin edilib. Müalicə məqsədi ilə Fransa və Almaniyada olub. Avropa səfərindən qayıtdıqdan sonra “Deşan fəlsəfi sistemi” adlı əsər yazıb. Alman, fransız, rus, ərəb, fars dillərini bilib. “Marksın materializmi”, “Adam Smitin dəyər nəzəriyyəsi və ümumi metodoloji nisbət: Smit-Marks” əsərləri var. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1928-ci il 1-ci sayında “Spinoza haqqında” geniş məqaləsi dərc olunub. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun fəlsəfə şöbəsinə başçılıq edib. Repressiyalara məruz qalıb. Şiddətli əsəb xəstəliyinə tutulub.

Cahangir Nağıyev 1929-cu il noyabrın 16-da 26 yaşında ikən, həyat yoldaşı ilə birlikdə faciəli surətdə həlak olub.

Hüseyn Məmməd oğlu Musayev

1889-cu ildə Şamaxıda dünyaya gəlib. Pedaqoji məktəbi bitirib. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rektoru olub. Naxçıvanda Xalq Maarif Komissarı, Naxçıvan Xalq Komissarlar Sovetinin sədri vəzifələrində çalışıb. Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun rektoru olub.

1937-ci ildə həbs edilib.

1956-cı ildə vəfat edib.

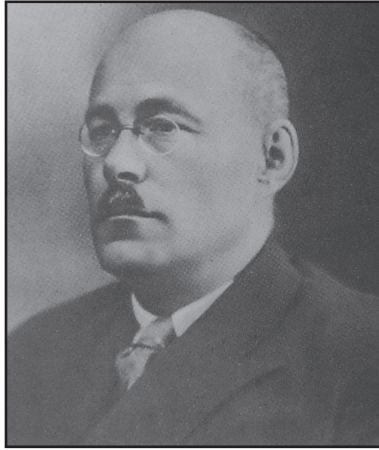

Mahmut Nedim

1893-cü ildə Karasubazarda anadan olub. Məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirmək üçün Türkiyəyə göndərilib. Bursa İlahiyyat Seminariyasını və Berlindəki Ali İqtisadiyyat Məktəbini bitirib. 1920-ci ilin yayında Bəkir Çobanzadə ilə

birlikdə İstanbul vasitəsilə Kırma qayıdıb. 1920-ci ilin noyabrında Kommunist Partiyası sıralarına qəbul edilib. 1928-ci ilə qədər “Yeni dünya” qəzetinin, “Yeni çolpan” və “İləri” jurnallarının redaktoru olub. “Kerçli Məbsüsə” təxəllüsü ilə “Yeni dünya” qəzetində yazılar yazıb. 1922-ci ildə Kırım aclığı zamanı Həsən Səbri Ayvazovla birgə kömək istəmək üçün Ankara-yə göndərilib. Türkoloji Qurultayda Kırım nümayəndələri arasında ikisi bir yerdədir. Hətta qurultaydan sonra Kırmda latın əlifbasını yalnız onlar ikisi ısrarla müdafiə etmişdi. 1928-ci ilin mart ayından Kırım MSSR Xalq Təhsil komissarı olub. 1930-cu ilin fevral ayından etibarən M.Nedim Moskvada Milli Tikinti Tədqiqat İnstitutunda elmi işçi kimi çalışıb.

26 may 1937-ci ildə Simferopolda “Səmədinov işi” adlanan iş üzrə həbs edilib. 17 aprel 1938-ci ildə güllələnib.

İosif Alekseeviç Naqovitsın

6 sentyabr 1888-ci ildə Vyatka quberniyasında dünyaya gəlib. İbtidai təhsilini tamamlayandan sonra Qlazovski şəhər məktəbinə daxil olub. 1904-cü ildən Vyatka Kənd Təsərrüfatı Məktəbində oxuyub və orada Sosial Demokrat Partiyasının üzvü olub. 1905-ci ildə tələbə tətildə iştirak etdiyinə görə məktəbdən xaric edilib. 1905-1907-ci illərdə Vyatka, Qlazov və

Yekaterinburqda partiya işi aparıb. İkinci Dumaya seçkilər zamanı təşviqat aparıb. 1907-ci ildə həbs olunub. 1908-ci ildə Yenisey quberniyasına sürgün edilib. 1913-cü ildə Belçikada, Fransada, Böyük Britaniyada mühacirətdə olub. Xarici bolşevik təşkilatlarında iştirak edib. 1918-ci ilin sonunda Rusiyaya qayıdıb. Y.M.Sverdlov adına Kommunist Universitetində çalışıb. 1919-cu ildən Millətlər Xalq Komissarlığının Votsk şöbəsi Komissarlığına rəhbərlik edib.

Naqovitsının inadlı səyləri nəticəsində Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 4 noyabr 1920-ci ildə fərmanı ilə əhalisinin böyük əksəriyyəti udmurtlardan ibarət olan Votsk Muxtar Vilayəti yaradıldı. 1932-ci ildə Votsk Muxtar Vilayəti Udmurt Muxtar Vilayəti adlandırılıb və 1934-cü ildə Udmurt ASSR-ə çevrilib. Muxtar vilayətin ilk illərində Naqovitsın aclıq və savadsızlıq məsələlərini həll etməli olub. Məktəblər, xəstəxanalar və uşaq evləri tikdirib. 1921-ci ildən Votsk Muxtar Dairəsinin İnqilab Komitəsinin, Vilayət Şurasının İcraiyyə Komitəsinin sədri və Vilayət Komitəsinin Büro üzvü olub. 1926-1937-ci illərdə RSFSR Xalq Sosial Təminat komissarı olub.

1937-ci ildə Kırımın Misxor şəhərindəki sanatoriyada ağciyər vərəmindən vəfat edib.

Əbdül Lətif Şamxalov

1900-cü ildə avar ailəsində doğulub. 1919-cu ildə Temirxanşurada Realnı Məktəbi bitirib. Buynaxskda avar dilində məktəb yaradıb. Şərq Xalqları İnstitutunu bitirib. Şərq Xalqları Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında oxuyub. Avar dili ləhcələrinin xüsusiyyətlərini tədqiq edib. 1929-cu ilin iyunundan Milli Mədəniyyətlər Elmi-Tədqiqat İnstitutunda elmi işçi kimi çalışıb. 1922-ci ildə avar dilində çıxan qəzetin redaktoru olub. 1926-cı ildə Moskvada SSRİ Xalqları Mərkəzi Nəşriy-

yatının Dağıstan şöbəsinin müdiri olub. 1928-ci ildə Yeni Dağıstan Əlifbası Komitəsinin üzvü olub. Terminoloji problemlərlə məşğul olub. Avar dilində siyasi terminlər lüğəti hazırlayıb. Rus, kumık, ərəb, alman, fransız və türk dillərini mükəmməl bilib. Latınlaşdırılmış Dağıstan əlifbaları layihəsinin müəllifidir. 1929-cu ildə Dağıstan Elmi-Tədqiqat Milli Mədəniyyət İnstitutunun şöbə müdiri vəzifəsində çalışıb. 1923-cü ildə Dağıstanda Avar-Andi dil ekspedisiyasının tərkibində olub. Avar dilinin və And bölgəsinin çoxsaylı dillərinin öyrənilməsi ilə məşğul olub.

1933-cü ildə həbs olunub. Sonrakı taleyi barədə məlumat yoxdur.

Rzaqulu Nəcəfov

1881-ci ildə Naxçıvanda dünyaya gəlib. Əliqulu Qəmküsarin qardaşı oğludur. Ruhani təhsili alıb. Naxçıvandakı Məktəbi-tərbiyədə oxuyub. Culfa gömrükxanasında işləyib. Tiflisdə Naxçıvan Yerlilər Cəmiyyətinin sədri olub. “Molla Nəsrəddin” jurnalında ikinci redaktor vəzifəsində çalışıb. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstanda konsulu olub. 1917-ci ildən Naxçıvandakı “Hümmət” təşkilatının katibi olub. 1922-ci ildən Tiflisdə nəşr edilən həftəlik “Yeni fikir” qəzetinin təsisçisi və redaktoru olub. “Dan ulduzu” jurnalının redaktoru, “Molla Nəsrəddin” jurnalının müxbiri olub. 1922-1923-cü illərdə RSF-

SR-in Türkiyədəki səfirliyində tərcüməçi diplomat kimi çalışıb. Zaqafqaziya Yeni Əlifba Komitəsinin sədr müavini, Tiflis Türk Dövlət Dram Teatrının direktoru olub. 1930-cu ildə Bakıya köçüb. 1931-ci ildə həbs edilib. Həbs düşərgələrində cəza çəkib. 1937-ci ildə yenidən repressiya olunaraq ölüm cəzasına məhkum edilib və oktyabrın 21-də güllələnib.

Xonin Kosieviç Kosiev

Kosiev Xonin Kosieviç 1892-ci ildə Kalmıkiya Respublikasında dünyaya gəlib. 1904-cü ildə Maloderbetovski məktəbində oxuyub. Təhsilini Həştərxan Kalmık Məktəbində davam etdirib və 1913-cü ildə Həştərxan Kişi Gimnaziyasını bitirib. Saratov Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olub. Kalmıkiya Xalq Təhsil Komissarının müavini olub. Kalmık Təhsil Sisteminin təşkilatçılarından olub. Xoninin Türkoloji Qurultaydakı çıxışında diqqəti cəlb edən belə bir məqam vardı: “Çoxları rus əlifbasını qəbul etməyin mümkün olmadığını dedi. Çünki bu əlifba elə bir xalqa məxsusdur ki, keçmişdə bu xalqın hakimiyyətinin simasında bizim milli azlıqlarımız əzab çəkmişdir”. Xonin monqol dilini və monqol tarixini öyrənib. 1930-cu illərdə Elista şəhərində kalmık dastanı – “Canqar”ı nəşrə hazırlayıb.

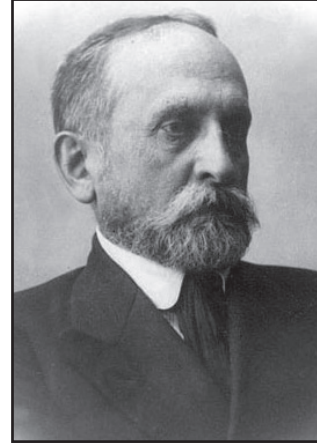
1938-ci ilin fevral ayında həbs edilib. Antisovet milli təşkilata rəhbərlik etməkdə ittiham olunaraq beş il müddətinə məcburi əmək düşərgəsinə göndərilib. Maqadan həbsxanasında ürək çatışmazlığından vəfat edib.

Həbibulla Abdurrəşid oğlu Odabaş

1891-ci ildə Krımda anadan olub. İlk təhsilini də burada alıb. İstanbul Universitetində oxuyub. Hələ tələbəyəkən İstanbulda ilk şeirlərini və “Altın yarıq” poemasını nəşr etdirib. 1917-ci ildə Krıma qayıdıb. 1917-1920-ci illərdə burada “Yaşıl ada” jurnalını, daha sonra isə “Bilgi” jurnalını nəşr etdirib. 1921-1928-ci illərdə Tatar Pedaqoji Texnikumunda və Krım Pedaqoji İnstitutunda Krım-tatar dili və ədəbiyyatından dərs deyib. Krım-tatar məktəbləri üçün dil və ədəbiyyat üzrə bir neçə dərslik hazırlayıb. 1925-ci ildə Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya Cəmiyyətinə üzv seçilib. 1925-ci ildən Simferopolda çıxan “Okuv işləri” jurnalında təhsil, mədəniyyət, ədəbi tənqidlə bağlı məqalələri, şeir və hekayələri dərc olunub. Türkoloji Qurultayda latın əsaslı əlifbanın əleyhinə səs verib. 1928-ci il oktyabrın 26-da “Milli Firka” işi üzrə həbs edilib.

1937-ci ildə həbsxanada həlak olub.

Sergey Fyodroviç Oldenburq

Sergey Oldenburq 14 sentyabr 1863-cü ildə Zabaykal diyarının Byankino kəndində doğulub. 1917-ci ildə Müvəqqəti Hökumətin Xalq Maarif Naziri vəzifəsində çalışıb. Şərqsünas, filoloqdur. Varşava gimnaziyasında təhsilini başa vurduqdan sonra Sankt-Peterburq Universitetinin şərq fakültəsinə daxil olub, təhsilini bitirəndə Universitetdə Sanskrit ədəbiyyatı şöbəsində saxlanılıb. Paris, London və Kembriç kitabxanalarında Buddist əlyazmaları üzərində tədqiqatlar aparıb. 1895-ci ildə professor olub. Tibet və Çində yayılmış şimal buddizmini, onun ədəbi abidələrini öyrənib. Müqayisəli ədəbiyyat tarixi məsələlərini araşdırıb. Şərq ədəbiyyatının orta əsrlər Avropa ədəbiyyatına təsirinin öyrənilməsinə diqqət yetirib. 1900-cü ildən Rusiya Elmlər Akademiyasının, Prussiya Elmlər Akademiyasının və başqa akademiklərin həqiqi üzvü olub. Türkoloji Qurultaydakı məruzəsində qurultay iştirakçılarını ölkəşünaslığın böyük və tarixi əhəmiyyətini anlamağa çağırıb.

1934-cü ildə Leninqradda dünyasını dəyişib.

Pənah Qasimov

1883-cü ildə Cəbrayılın Qarğabazar kəndində anadan olub. Kənd məktəbini bitirib. 1901-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. Tiflis Aleksandr Müəllimlər İnstitutunda əlavə təhsil alıb. 1907-ci ildə təhsilini başa vurduqdan sonra Lənkəranda orta məktəbdə, Bakıda 6-cı “Rus-tatar” məktəbində müəllim işləyib. Darülmüəllimində müəllimlik edib. 1929-cu ildə Azərbaycan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun direktoru, Ali Pedaqoji İnstitutun direktoru vəzifələrində çalışıb. 1920-1928-ci illərdə Azərbaycan SSR Maarif İşçiləri Həmkarlar İttifaqının ilk sədri olub. Azərbaycan SSR Xalq Maarif komissarının müavini vəzifəsində çalışıb.

1937-ci ildə Bakıda həbs olunub və güllələnib.

İbrahim Şəbüstəri

Türkoloji Qurultayda hansı səbəbdənsə Naxçıvandan seçilmiş nümayəndələrin sayı üç nəfərdir: Naxçıvan MSSR XKŞ sədri Həmid Sultanov, Naxçıvan Xalq Maarif komissarı Hüseyn Musayev və əslən İran Azərbaycanından olan İbrahim Rza Şəbüstəri. Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti Türkoloji Qurultaya hazırlıq barədə cəmiyyətin sədri Vahab Həsənzadənin sədrliyi ilə çoxlu iclaslar keçirmişdi. Hətta cəmiyyət 3 oktyabr 1925-

ci ildə keçirilən iclasında “qurultayın çox əhəmiyyətli olmağını... Naxçıvanda fəqət Maarif komissarına bir yer verilməsini az hesab edib... şöbə komissiyonundan və Mərkəzi Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə... Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə” əlavə yer verilməsini xahiş etmişdi. Amma göründüyü kimi, siyahıda Naxçıvandan olan nümayəndələr xatırladığımız bu üç nəfərdir. Nümayəndələr siyahısında adı keçən İbrahim Rza Şəbüstəri prokurordur, İran Azərbaycanındandır və qurultaya Naxçıvandan seçilib.

Əli bəy Hüseynzadənin Türkoloji Qurultaydan yazdığı gündəlik qeydlərində isə İran Azərbaycanından 13 nümayəndənin iştirak etdiyi bildirilir.

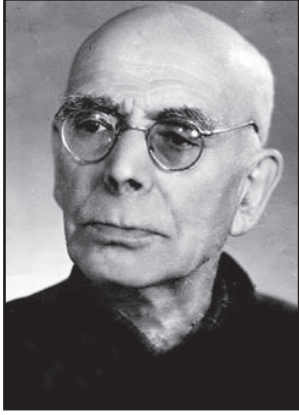

Eldes Omarov

29 fevral 1892-ci ildə Turqay vilayəti, Kustanay qəzasında anadan olub. Mədrəsə təhsili alıb. 1907-ci ildə Kustanay şəhərində ikisinifli rus-qazax məktəbini, 1911-ci ildə Orenburqda Rus-Qazax Müəllimlər Məktəbini bitirib. Təhsilini başa vurduqdan sonra Kustanay rayonunun Dubay kəndində müəllim işləyib. 1917-ci ilə qədər yerli məhkəmə şurasında xidmət edib. Müvəqqəti hökumətin Turqay qəza komissarının köməkçisi vəzifəsində işləyib; Turqay Vilayət Mülki Komitəsinin sədri olub. Orenburqda 2-ci Ümumqazax Qurultayında Alaş muxtariyyətinin elan edilməsində iştirak edənlərdən biridir. 1917-ci

ildə dərslük hazırlayan komissiyanın üzvü təyin edilmiş, Orenburqda çıxan “Qazax” qəzetinin əməkdaşı olmuşdur.

1937-ci il noyabrın 20-də həbs edilib və dekabrın 1-də güllələnib.

Xalid Oşayev

1897-ci ildə Çeçenistanda anadan olub. Qroznı realnı məktəbini bitirib. Petrograd Meşə İnstitutunda təhsil alıb. 1921-1922-ci illərdə Çeçenistan İnkilab Komitəsinə rəhbərlik edib. Vladiqafqaz Pedaqoji İnstitutunun rektoru, Çeçenistan Təhsil Şöbəsinin müdiri olub. Vətəndaş müharibəsindən bəhs edən dördcildlik “Alovlu illər” (çeçencə “Alun şeras”) romanının müəllifidir. O, həm də qan davasına qarşı mübarizədən bəhs edən “Vendettanın ölümü” hekayəsinin müəllifidir. Oşayev “Aslanbek Şeripov” (Vətəndaş müharibəsi haqqında), “Mübarizə davam edir”, “İki Zeybulla”, “Kimdir günahkar?”, “Zülay” pyeslərinin müəllifidir. Bədii ədəbiyyatla yanaşı, çeçen folkloruna dair bir sıra elmi məqalələr də yazıb. Brest qalasının müdafiəsində iştirak etmiş həmyerlilərinin axtarışı və şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi onun adı ilə bağlıdır. Tədqiqatları nəticəsində qalanın 400-dən çox müdafiəçisi müəyyən edilmişdir və onların hamısı əslən çeçendir. 1925-ci ildə latın qrafikası əsasında çeçen əlifbası yaradıb. Bu əlifba 1937-ci ildə Oşayev həbs olunana qədər istifadə edilib. 1925-ci ildə Oşayevin təşəbbüsü ilə Çeçen-İnqış Respublika Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi yaradılıb. 1931-ci ildə Oşayev Çeçen-İnqış Elmi-Tədqiqat Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edib və institutun ilk direktoru olub.

Xalid Oşayev 12 dekabr 1977-ci ildə vəfat edib.

Şakircan Rəhimi

1893-cü ildə Daşkənddə anadan olub. 1903-1909-cu illərdə Münəvvərqare Əbdürəşidxanovun beşsinifli birinci və qabaqcıl “Nümunə” məktəbində oxuyub. Cədid məktəbində müəllim köməkçisi olub. 1909-1919-cu illərdə özünün açdığı “Rəhimiyyə” məktəbində müəllim işləyib. “Turan” cəmiyyətinin üzvü olub. 1914-1915-ci illərdə “Sadoi Türkiston” qəzeti ilə əməkdaşlıq edib. 1912-ci ildən yeni üsullu məktəblər üçün dərslüklərin hazırlanması və nəşrində iştirak edib. Daşkənddə Xalq Universitetinin təsisçilərindən və müəllimlərindən biri olub. Azərbaycanlı müəllim və müsavətçi Abdulla bəy Əfəndizadəni Daşkənddə dəvət edib, onun rəhbərliyi altında Türk Ədəmi-Mərkəziyyət partiyasını yaradıb. 1918-ci il mayın 12-də Münəvvərqare Əbdürəşidxanovun rəhbərliyi ilə Türküstan Tibb Məktəbi açılana qədər məktəbin nəzdində yaradılan beşillik məktəbə rəhbərlik edib. 1919-cu ildə “İştirokiyun” qəzetinin,

Özbəkistanda “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin yaradılmasında iştirak edib və cəmiyyətin ilk sədri olub. 1918-1923-cü illərdə Daşkənd yaxınlığındakı Əski Şəhər Xalq Təhsili İdarəsinin müdiri, 1924-cü ildə isə Daşkənd Vilayət Xalq Təhsili İdarəsinin müdiri vəzifələrində çalışıb. 1924-1926-cı illərdə Özbəkistan SSR Xalq Təhsili Komissarlığı Elmi Şurasının Məktəb Dərsliləri Nəşri bölməsinin müdiri olub. 1926-cı ildən Moskvada yaradılmış Buxara Özbək Gəncləri üçün Təhsil Evinə və Özbəkistan SSR Xalq Təhsili Komissarlığında fəhlə fakültəsinə rəhbərlik edib. İbtidai məktəblər üçün çoxsaylı dərslük və tədris vəsaitlərinin müəllifidir. Rus-özbək və özbək-rus lüğətinin, korlar üçün tədris vəsaitinin və özbək dilində stenoqrafiya üzrə dərslüyün müəlliflərindən olub. 1918-ci ildə Fitrətlə bir yerdə “Ona tili” dərslüyünü hazırlayıb. 1919-cu ildə Fitrətin “Çığatoy Qurunqu” dərnəyinin fəal üzvü olub. Yeniyetmələr və uşaqlar üçün “Əlifba” kitablarının müəllifidir. 1919-cu ildə ərəb hürufatı ilə hazırlanmış “Sovğa” əlifbasının müəllifi olub. 1922-ci ildə “Sovğa” Özbəkistanda əsas dərslük kimi qəbul edilib. Həmzə adına Milli Akademik Dram Teatrının ilk truppasının yaradılmasında iştirak edib. 1927-ci ildən Daşkənddə işçi fakültəsinin direktoru, 1928-ci ildən Təhsil İnstitutunun direktoru,

“Özbəkistan” nəşriyyatının direktoru olub. Özbək dilinin elmi terminologiyasını yaradıb. Özbək dilində sinharmonizm problemlərini araşdırıb. 1930-cu illərin əvvəllərində Respublika Savadsızlığa Qarşı Mübarizə Komissiyasının sədr müavini vəzifəsində çalışıb.

Şakircan Rəhimi 1937-ci ildə “xalq düşməni” kimi həbs edilərək güllələnib.

Mixail Lazareviç Veltman

13 mart 1871-ci ildə Odessada yəhudi ailəsində doğulub. Novorossiysk Universitetinin hüquq fakültəsində təhsil alıb. Sosial Demokrat hərəkatında iştirak edib. İki dəfə həbs olunub. Kolimada beş illik sürgün həyatı yaşayıb. 1899-1901-ci illərdə Kişinyovda, 1907-ci ildən isə Parisdə yaşayıb. “The day” qəzetinin (ABŞ) müharibə müxbiri və “La Revue Politique Internationale” (Fransa) qəzetinin əməkdaşı olub. Əsərləri “İskra”, “Naşa zarya”, “Sovremenniy mir”, “Sovremennik” və “Severnıe zapiski” qəzetlərində dərc olunub. İlk əsəri 1901-ci ildə Odessada nəşr olunmuş “Anqlo-Bur müharibəsi nəyi sübut etdi?” kitabçası idi. Əsərləri ilk nəsil sovet şərqşünaslarının formalaşmasına böyük təsir göstərüb. “İmperialist siyasətinin əsasları və Dünya müharibəsi” (1918), “Müstəmləkə, milli siyasət məsələləri və Üçüncü İnternasional. Sovet Rusiyası, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Türkiyə” (1920), “İmperializmin mahiyyəti” (1920), “İnqilabi Türkiyə. Osmanlı İmperiyasının böyüklüyü və süqutu. Ənvər bəy və Əhməd Rzanın Türkiyəsi. Kamalın Türkiyəsi. Türkiyədə Kommunist Hərəkatı” (1921), “Türkiyə Müstəqillik mübarizəsində” (həmmüəllif, 1925) və b. kitabların müəllifidir. Oktyabr inqilabından sonra RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığında çalışıb. 1919-1920-ci illərdə Cənub Cəbhəsində Hərbi İnqilab Şurasının səlahiyyətli

nümayəndəsi vəzifəsində çalışıb. 1920-ci ildə Şərq Xalqları Qurultayında Fəaliyyət və Təbliğat Şurasına seçilib. 1921-ci ildə Ümumrusiya Şərqşünaslar Elmi Təşkilatının rəhbəri seçilib. 1921-1923-cü illərdə Xalq Millətlər Komissarlığının idarə heyətinin üzvü olub. Moskva Şərqşünaslıq İnstitutunun ilk rektoru olub.

Mixail Lazareviç Veltman 19 iyun 1927-ci ildə xərcəng xəstəliyindən vəfat edib.

Mixail Petroviç Petrov Tinexli

16 sentyabr 1877-ci ildə Kazan quberniyasında dünyaya gəlib. Uşaqlığı yoxsulluq içində keçib. 1887-ci ildə kənd məktəbinə daxil olub. 1890-cı ildə Simbirsk Çuvaş məktəbinə yazılıb. 1897-ci ildə həmin məktəbdən məzun olub. Simbirsk kəndlərində müəllimlik edib. İbtidai sinif müəllimi işləyib. Çuvaş xalq mahnılarını yazıya alaraq Nikolay Aşmarinə göndərüb. “Əhdi-Cədid”i, “Zəbur”u çuvaş dilinə tərcümə edib. Simbirsk İlahiyyat Seminariyasına daxil olub. Spasski rayonunda ikiillik məktəbə rəhbərlik edib. 1905-ci ildə “Kazan quberniyasının Yadrinski rayonunun çuvaşları haqqında” etnoqrafik məqaləsini nəşr etdirib. 1906-cı ildən etibarən kilsədə dini müəllim kimi çalışıb. 1907-ci ildən doğma Maloye Karaçkino kəndində kilsə keşişi olub. Keşiş kimi çuvaş dilinin liturqiyalara daxil edilməsini tələb edirdi. 1914-cü ildə Kazan İlahiyyat Akade-

miyasına daxil olub. Etnoqrafiyanı, türk xalqlarının və dillərinin tarixini öyrənib. Simbirsk Çuvaş məktəbinin tarixini tədqiq edib. Orta Volqa bölgəsindəki qeyri-rus əhalisinin vəziyyəti ilə bağlı əsas əsəri 1916-cı ildə Kazanda nəşr olunub. Çuvaş bulqarizmi və millətçiliyinin ideoloqu olub. Kazan Universitetinin Arxeologiya, Tarix və Etnoqrafiya Cəmiyyətinin üzvü seçilib. 1921-1931-ci illərdə Çuvaş Diyarının Öyrənilməsi Cəmiyyətinin işində fəal iştirak edib. 1921-1922 və 1928-ci illərdə burada şura katibi vəzifəsində çalışıb. Cəmiyyətin qurultayında elmi məruzələr təqdim edib. 1921-ci ildə Regionşünaslıq üzrə Elmi Cəmiyyətlərin və Təsisatların Birinci Ümumrusiya Konfransında “Çuvaşlar arasında diyarşünaslığın ehtiyacları haqqında” məruzə ilə çıxış edib, 1924-1928-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyasının Regional Araşdırmalar Mərkəzi Bürosunun üzvü olub. 1929-cu ilin sentyabrında Çuvaş MSSR Elm və Mədəniyyət Şurasının müxbir üzvü seçilib. Çuvaşların etnogenezini tədqiq edib. Tədqiqlərində çuvaşların qədim tarixinə xüsusi önəm verib. Çuvaşların iqtisadiyyatında və gündəlik həyatında çöl köçəri həyatının izləri haqqında məqalələr yazıb. 1922-ci ildə “Çuvaş dilində ərəbizmlər haqqında” məqaləsi dərc olunub. Türkoloji Qurultayda rus işğalının fəsadlarından danışdı: “Ən yaxşılarımızı məhv elədilər, orta təbəqə Novqorod və Pskova sürgün edildi, yerdə qalan qara camaatdır və mən həmin qara camaatın nümayəndəsiyəm”. Petroviçin çıxışı Əli bəy Hüseynzadənin də diqqətini cəlb etdiyindən gündəliyində belə bir qeyd yazıb: “Petrov tovariç rusca konuşdu. Əslİ çuvaşdır. Çuvaşların tarixi və etnolojisindən bəhs etdi. Çuvaşların ölkəsi ruslarla tatarlar arasında savaşlara səhnə olmuşdur. Bu sırada aydınlar məhv olmuş, orta təbəqə nəfh (sürgün) edilmiş, yalnız xalq təbəqəsi qalmışdır”. Petrov 1931-ci ildən Çuvaşiya Respublika Elmi Kitabxanasında biblioqraf kimi çalışıb. 1935-ci ildə kitabxanada

çuvaşşunaslıq şöbəsi təşkil edib. R. Kiplin qın “Mauqlı” əsərini çuvaş dilinə tərcümə edib. 13 sentyabr 1936-cı ildə “çuvaşşunaslıq şöbəsinin müdiri vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədiyinə görə” vəzifəsindən azad edilib və Çeboksarı Mərkəzi Şəhər Kitabxanasında kitabxanaçı işləyib.

Mixail Petroviç Petrov 30 aprel 1937-ci ildə millətçilik ittihamı ilə həbs edilib. 30 iyul 1937-ci ildə işgəncələrə dözməyərək həbsxanada vəfat edib.

Nikolay İqnatyeviç Roqdayev

Milliyyətə çex olan Nikolay İqnatyeviç Roqdayev 1880-ci ildə Moskva quberniyasında dünyaya gəlib. Türkoloji Qurultayın nümayəndələri sırasında adı keçən Roqdayevin anarxist Roqdayev olduğunu ehtimal edirik. Çünki anarxist Roqdayev Leninin tövsiyəsi ilə bir müddət Maarif Komissarlığının təhsil şöbəsində çalışdıqdan sonra Tiflis şəhərindəki Qafqaz İcraiyyə Komitəsində katiblik edib. Qurultay nümayəndəsi Roqdayev də Tiflisdən Zaqafqaziya Elm Assosiasiyasının elmi katibi olaraq nümayəndə seçilmişdi. Akademik N.Marrın Roqdayevə yazdığı bir məktubda “Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanındakı Zaqafqaziya Elmi Assosiasiyasının təşkil etdiyi ekspedisiyanın tərtib etdiyi smeta layihəsini tamamilə bəyəndiyi” bildirilir. Rusiya Elmlər Akademiyasının arxivində 1555 saylı qovluqda

Nikolay Roqdayev soyadlı bir adamın 15 dekabr 1925-ci il tarixli bir məktubu qorunur. “Əziz yoldaş” xitabı ilə başlayan məktubda Nikolay Roqdayev özünün Bakunist olduğunu diqqətə çatdırır. 1898-ci ildən inqilabi hərəkatda iştirak etdiyini, Cenevrədə mühacir olduğu məqamı xatırladır. Anarxist olduğu üçün Bakunist adlandırılacağı Roqdayev də 1890-cı illərin sonundan etibarən inqilabi proseslərə qoşulub, 1908-ci ilin iyul ayından etibarən Cenevrədə eyniadlı anarxist-kommunist qrupunun mərkəzi orqanı olan “Burevestnik” ictimai-siyasi qəzetinin baş redaktoru olub.

Nikolay İqnatyeviç Roqdayev 1929-cu ildə həbs olunub. Suzdal həbsxanasına salınıb. Sonra Daşkəndə sürgün edilib və 1934-cü ildə sürgündə beyninə qansızma nəticəsində dünyasını dəyişib.

Əhməd bəy Pepinov

11 sentyabr 1893-cü ildə Axalsıxın Bolojur kəndində doğulub. Tiflis gimnaziyasını bitirib. 1913-cü ildə Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olub. Eyni zamanda həmin universitetin iqtisadiyyat fakültəsində də oxuyub. 1918-ci ildə Bakıya qayıdıb. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman fraksiyasının üzvü seçilib. Azərbaycan Milli Şurasının, sonra isə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti Parlamentinin üzvü olub və parlamen-

tin katibi vəzifəsini icra edib. Azərbaycan Müəssislər Məclisində seçkilər üzrə komissiyanın sədr müavini olub. İkinci, Cümhuriyyətin isə sayca beşinci hökumət kabinəsində Əmək və Əkinçilik naziri idi. Bakı Dövlət Universitetinin təşkilində yaxından iştirak edib. 1934-cü ildə Qazaxıstan SSR Maarif nazirinin müavini vəzifəsində çalışıb.

3 iyul 1938-ci ildə repressiya olunub və güllələnib.

Bekjan Rahmanov (Molla Bekcan)

1887-ci ildə Xivədə anadan olub. Xivə mədrəsəsini bitirib. 1912-ci ildə İran vasitəsilə Osmanlı İmperiyasına gəlib. 1913-1918-ci illərdə İstanbul Universitetində oxuyub. 1918-ci ildə İstanbulda təhsilini başa vurub, Xivəyə qayıdıb. Xivə və Xorazm cədidçiləri ilə yaxınlaşıb. Gənc Xivə hərəkatının üzvü olub. Xivədə Maarif naziri vəzifəsində çalışıb. 1921-ci ildə Mərkəzi İnkilab Komitəsinin sədri seçilib. 1920-1921-ci ilə qədər "İnkilob quyoşi" (İnkilab günəşi) respublika qəzetinin redaktoru olub. Özbək və türkmən dillərində tədris aparan çoxsaylı məktəblərin açılmasına nail olub. 1921-ci ildə Orta Asiyanın ilk universitetlərindən biri olan Xivə Xalq Universitetinin (indiki Ürgenç Dövlət Universiteti) açılmasında iştirak edib. 1925-1926-cı illərdə Xorazmda təhsil şöbəsinin müdiri olub. Özbək xalq musiqisi haqqında çoxsaylı əsərlər yazıb.

1929-cu ildə 42 yaşında Urganç yaxınlığında NKVD əməkdaşları tərəfindən öldürülüb.

Aleksey Makaroviç Sabaşkin

1898-ci ildə Şəbalinsk rayonunun Aqayra kəndində dünyaya gəlib. Valideynlərini erkən itirib. Kənd keşişinin himayəsində böyüyüb. Fərdi qaydada latın və yunan dillərini öyrənib. Dağlıq Altayın əsas dini mərkəzi olan Myutinsk kilsəsi tərəfindən təhsil almaq üçün Biysk şəhərinə göndərilib. 1928-ci ildə Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetini bitirib. Oyrotların ilk qəzeti olan "Qızıl Oyrot"un ilk baş redaktoru olub. Elə bu qəzetin baş redaktoru olaraq da Bakı Türkoloji Qurultayına nümayəndə seçilib. Qurultay nümayəndələrinin siyahısında Oyrot əsilli Sabaşkinin ixtisası jurnalist, daimi yaşayış yeri isə Oyrot diyarının Ulala kəndi göstərilir. Sabaşkin 1928-ci ildə Oyrot-Turada (keçmiş Ulala) Partiya-sovet məktəbinin müdiri təyin olunub. 1932-1937-ci illərdə yenidən "Qızıl Oyrot"un baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

Stalin repressiyasının qurbanıdır, 1937-ci ildə güllələnib.

Qabdraxman Eynan oğlu Saqdi

27 mart 1889-cu ildə Ufa quberniyasında dünyaya gəlir. Orenburq quberniyasının Troitsk şəhərindəki Məhəmmədiyyə mədrəsəsində oxuyub. Ərəb, fars və türk dillərini öyrənib. 1908-ci ildə İstanbul Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. 1911-ci ildə təhsilini başa vurduqdan sonra bir neçə il Alma-Ata məktəblərində müəllim işləyib. 1914-cü ildə Türkiyəni tərk etmək məcburiyyətində qalıb. Müəllimlik fəaliyyətini Yekaterinburqda davam etdirib. 1917-ci il inqilabı zamanı Buqulma şəhərində yaşayıb. Yeni tatar məktəbləri üçün müəllimlərin hazırlanmasında fəal iştirak edib. 1921-ci ilə qədər Buqulmada dördillik tatar-başqırd pedaqoji kurslarında tatar dili və ədəbiyyatından dərslər deyib. 1921-1925-ci illərdə Türkiyə Dövlət Universitetində mühazirələr oxuyub. Tatar ədəbiyyatını araşdırıb. 1925-ci ilin payızında Tatar MSSR Xalq Maarif Komissarlığı onu Kazana dəvət edib. Tatar Kommunist Universitetində, sonra isə Şərqi Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. “Tatar ədəbiyyatı” (1925), “Tatar teatr ədəbiyyatı və onun inkişaf tarixi” (1926), “Ədəbiyyatla ictimai elmlərin vəhdəti” (1926), “Ədəbiyyatın tədrisi təcrübəsi” (1926), “Fatih Əmirxan” (1926), “Tatar ədəbiyyatı tarixi” (1926), “Bizim yol” (1927), “Tatar proletariyatının ilk yazıçısı – Q.Kolaxme-

tov” (1927), “Qandallar haqqında”, “Qədim tatar ədəbiyyatından yeni materiallar” (1927), “Ədəbiyyat” (1927), “Qalımcan İbrahimov və onun ədəbi yaradıcılığı” (1928), “Simvolizm haqqında” (1932) və s. kitabları nəşr olunub. 1927-ci ildə dosent elmi adını alıb. 1936-cı ildə Özbəkistan SSR Xalq Maarif Komissarlığının qərarı ilə dissertasiya müdafiə etmədən ona filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi verilib. 1930-cu ildə yenidən Orta Asiyaya yola düşüb və həyatını özbək ədəbiyyatı tarixini öyrənməyə həsr edib. 1932-ci ildə Səmərqənddə Özbəkistan Dövlət Universitetində işləyib, burada özbək dili və ədəbiyyatı kafedrasının açılması və yaradılmasında mühüm xidmətləri olub. Daşkənd Pedaqoji İnstitutunda da dərslər deyib. 1937-1941 və 1952-1956-cı illərdə Özbəkistan Dövlət Universitetində, 1941-1952-ci illərdə Orta Asiya Dövlət Universitetində özbək ədəbiyyatı kafedrasının professoru olub. Tatar, özbək, qazax və türkmən dillərində yaratdığı böyük ədəbi irsi var. Ədəbi prosesi dil, ictimai düşüncə, təhsil, din, elm kontekstində araşdırmışdır. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, tatar dilinin morfoloqiyası və sintaksisi, pedaqogika, metodika tarixi üzrə dərslərlərin müəllifidir. Tatar ədəbiyyatını, özbək, qazax, türkmən, başqırd ədəbiyyatı tarixini, Şərqi pedaqogikasını tədris edib.

Qabdraxman Saqdi 6 noyabr 1956-cı ildə Səmərqənddə dünyasını dəyişib.

Pavel İvanoviç İvanov

Çuvaş tarixçisi və jurnalist. Birinci Türkiyə Qurultaya Çeboksarıdan nümayəndə seçilib. Qurultayın mandat komissiyasının üzvü olub. 4 mart tarixində keçirilən 12-ci iclasda çıxış edib və yeni əlifbanı dəstəklədiyini deyib. II Dünya müharibəsinin iştirakçısı olub. 1946-cı ildə diyarşünaslıq muzeyi yaradıb.

Sergey İvanoviç Rudenko

28 fevral 1885-ci ildə Xarkovda dünyaya gəlib. Sankt-Peterburq Universitetində təhsil alıb. Arxeoloq və etnoqraf kimi Zabaykalda, Altay dağlarında, Başqırdıstanda, Qazaxıstanda tədqiqatlar aparıb. SSRİ Elmlər Akademiyasının Başqırd Ekspedisiyasına rəhbərlik edən Rudenko başqırdların antropologiyası və etnologiyasının öyrənilməsində yeni səhifələr açıb. Rusiya Etnoqrafiya Muzeyinə rəhbərlik edib. Tomsk Universitetində çalışıb. Misirdə, İtaliyada, Fransada, Türkiyədə, Suriyada, Fələstində tədqiqatlar aparıb. Eskimos mədəniyyətini araşdırıb. Texnika elmləri doktoru, professordur. Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, Paris Antropologiya Cəmiyyətinin üzvü seçilib. Türkoloji Qurultayda Aralıq dənizindən Asiyanın Şimal-Şərqi cənub, Tyan-Şan və Pamirdən Volqa boyunca böyük bir ərazidə yaşayan və türk dilində danışan milləti daha geniş bir etnoqrafik müstəvidə tədqiq etməyin vacibliyindən bəhs edib. Qurultaydan 4 il sonra, 1930-cu il avqustun 5-də Ufada "Astoriya" mehmanxanasındakı otağında həbs edilərək 10 il müddətinə islah-əmək düşərgəsinə göndərilmişdir.

1945-ci ildə Rudenko arxeologiya tarixinə İskit mədəniyyətinin möhürünü vurub, məşhur Pazırq mədəniyyətini, o cümlədən dünyanın ən qədim xalçası olan Pazırq xalçasını kəşf edib.

Sergey Rudenko 16 iyul 1969-cu ildə Leninqradda dünyasını dəyişib.

Rauf Əhmədoviç Sabirov

10 dekabr 1894-cü ildə Kazan quberniyasında dünyaya gəlib. İlk təhsilini mədrəsədə alıb. Nijni Novqorodda fəhləliklə məşğul olub. 1915-ci ildə orduya çağırılıb. İnkilabdan sonra Qırmızı Ordunun 170-ci Atıcı Diviziyasında xidmət edib. 1918-ci ildə diviziyanın əsgər komitəsi onu Ümumrusiya Müsəlman Hərbi Qurultayına nümayəndə seçərək Kazana göndərib. 1921-ci ilə qədər əvvəlcə tatar pedaqoji kurslarında müəllim, sonra isə Mamadış şəhər İcraiyyə Komitəsinin sədri olub. 1921-ci ildə Tatar Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmiş və həmin il Tatarıstan ASSR Rəyasət Heyətinin sədri olmuşdur. 1924-cü ildə Moskvaya dəvət olunub. SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin milli şöbəsinin müdir müavini təyin edilib. "1921-ci il aclığından sonra Tatarıstan Respublikasının kəndləri" kitabını yazaraq publisist kimi tanınıb. Bu kitabda o, Sovet rəhbərliyinin Hərbi Kommünizm siyasətini tənqid edib, yeni iqtisadi siyasətin sürətlə həyata keçirilməsinə çağırılıb. Mirseyid Sultanqalievə dəstəkləyib. 1923-cü ilin iyun ayında RKP(b) Mərkəzi Komitəsinin dördüncü iclasında Sultanqalievə qarşı irəli sürülən ittihamları təkzib edən çıxış edib. 1924-cü ilin dekabrında Tatarıstan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsindən istefa verib. Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin üzvü olub. 1925-1929-cu illərdə

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin milli şöbəsində çalışıb.

1929-cu ildə ilk dəfə “burjua millətçiliyi” ittihamı ilə həbs edilib. İki il sonra azadlığa buraxılıb. 1932-ci ildə ikinci həbsdən azad edildikdən sonra Moskvadakı avtomobil zavodunda usta işləyib.

1937-ci ildə “casusluq və terror fəaliyyəti” ittihamı ilə yenidən həbs olunub. 1937-ci il dekabrın 30-da güllələnib.

Səfərbəy Siyuxov

1887-ci il mayın 4-də Kubanda anadan olub. 1899-1903-cü illərdə Maykop məktəbində oxuyub. 1907-ci ildə Kuban Müəllimlər Seminariyasında təhsil alıb. Adıgey dilində təhsilin təşkilində fəallıq göstərib. Jurnalist olub. “Kubanskie vedomosti”, “Kubanskaya şkola”, “Kubanskiy listok”, “Maykopskoye exo”, “Müslümskaya qazeta” və s. qəzetlərdə Çərkəz-Adıgey mədəniyyəti barədə yazıları dərc olunub. 1914-cü ildə adıgey dili müəllimlərinin hazırlanması və ya onların ana dilində tədrisi üçün pedaqoji kursların açılması ilə bağlı fəaliyyət göstərib. 1915-ci ildə “çərkəzlərin milli əlifbası” problemini aktuallaşdırıb. 1915-1916-cı illərdə Maykop Müəllimlər İnstitutuna daxil olub. 1918-ci ildə ilk Çərkəz əlifbası kitabını nəşr etdirib, terminologiya problemləri ilə məşğul olub. Adıgey Vilayətinin Tədqiqi Cəmiyyətini

yaradıb. Qafqaz tayfalarının dillərini Asiya və Avropa xalqlarının dilləri ilə müqayisədə, elmi şəkildə öyrənməyi təklif edib. Krasnodarda kitabxana, məktəblər, bağça, uşaq evləri və texnikum açılması onun adı ilə bağlıdır.

1937-ci ildə burjua millətçiliyi ittihamı ilə həbs edilərək güllələnib.

Anempodist İvanoviç Sofronov

Anempodist İvanoviç Sofronov 2 noyabr 1886-cı ildə Yakut vilayətində doğulub. Kilsə məktəbində oxuyub. 1912-ci ildə Saxa ədəbiyyatsevərlər dərnəyini qurub. Yakut dramaturgiyasının banisidir. Yakut dilində ilk qəzetin – “Saxa oloğonun” redaktoru olub. 1921-ci ildə “Saha omuk” Maarif Cəmiyyətini qurub. 1926-cı ildə “Çolbon” ədəbi-bədii jurnalını təsis edib. Saxa Teatrının ilk direktoru və Respublika Dövlət Kino Komitəsinin sədri olub. 1925-ci ildən Moskvada Mərkəzi Nəşriyyatın Yakut bölməsində işləyib. 1927-ci ildə həbs edilərək Novosibirsk, daha sonra Kazan və Butırka həbsxanalarında cəza çəkib. 29 oktyabr 1929-cu ildə əks-inqilabi təşkilatda iştirak etdiyinə görə 5 il müddətinə Solovetski həbs düşərgəsində saxlanılıb.

24 dekabr 1935-ci ildə vərəm xəstəliyindən vəfat edib.

Abdulla Tağızadə

1897-ci ildə Gəncədə dünyaya gəlib. Gəncə gimnaziyasında oxuyub. 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinə daxil olub. Moskva Universitetinin hüquq fakültəsində, Leninqraddakı Şərq Dilləri İnstitutunda, eyni zamanda Leninqrad Universitetinin dil və mədəniyyət fakültəsində təhsil alıb. Maarif Nazirliyi yanında yaradılan əlifba komissiyasında yaxından fəaliyyət göstərib. 1920-ci ildə Maarif Komissarlığında texniki katib, “Qaçqınlar və əziyyət çəkənlərə kömək üçün yaradılan xüsusi komissiya”da sədr müavini, 1921-ci ildən Xalq Torpaq Komissarlığının “Əkinçi” jurnalında məsul katib işləyib. Bakı Sovetinin üzvü olub. 1922-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Məktəbdənkənar Təربiyə İdarəsinin müdir müavini olub. 1922-ci ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Yeni Əlifba Komitəsində çalışıb. Komitənin rəhbərlərindən biri olub. 1928-ci ildə Ümumittifaq Yeni Əlifba Komitəsinin “Kultura i pismennos Vostoka” toplusunda məsul katib işləyib. “Qədim türk dilləri” (1927), “Müxtəsər üslubiyyət” (1933) kitablarının müəllifidir. Ali məktəblərdə “Qədim türk dilləri” fənnindən, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunda aspirantlara “Qədim Türk dillərinin yazılı abidələri” və “Türk dillərinin qrammatikası” fənlərindən mühazirələr oxuyub. İnstitutda dilçilik və terminologi-

ya şöbəsinin müdiri işləyib. “Türk-tatar dillərinin tarixi sərf-nəhvi” kitabı nəşr olunub.

1937-ci il martın 17-də həbs edilib.

1938-ci il yanvarın 12-də “xalq düşməni” kimi güllələnib.

Həmid Sultanov

25 may 1889-cu ildə Qazax qəzasının Şınıx kəndində dünyaya gəlib. Almaniyanın Leypsiq Politexnik İnstitutunda təhsil alıb. Azərbaycan İnqilab Komitəsi üzvü, ASSR-in ilk Daxili İşlər komissarı, İran KP katibi, sənaye və ticarət komissarı, Xalq Təsərrüfatı Şurası sədri, Naxçıvan MSSR XKŞ sədri, ZSFSR MİK katibi, ASSR kommunal təsərrüfatı komissarı və s. vəzifələrdə çalışıb.

Həmid Sultanov 1938-ci ildə “xalq düşməni” kimi güllələnib.

Ayna Sultanova

1895-ci ildə indiki Şabran (keçmiş Dəvəçi) rayonunun Pirəbədil kəndində doğulub. 1912-ci ildə Bakıda “Müqəddəs Nina” gimnaziyasını bitirib və həmin məktəbdə dərs deyib. 1917-1918-ci illərdə bolşeviklərlə sıx əməkdaşlıq edib. 1919-cu ilin avqustunda Moskvaya – Y.Sverdlov adına Kommunist Universitetində oxumağa göndərilib. RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığında Yaxın Şərq şöbəsinin katibi olub. 1920-ci ildə Bakıya qayıdaraq Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsində qadınlar şöbəsinin təlimatçısı, fəhlə və kəndli qadınlar şöbəsi müdirinin müavini, sonra müdiri vəzifələrində çalışıb. “Şərq qadını” jurnalının redaktoru olub. Bu gün Ayna Sultanova Moskvapərəstlikdə, ifrat bolşevizmdə günahlandırılmasına rəğmən, “Şərq qadını” jurnalında Əli bəy Hüseynzadənin də, Hüseyn Cavidin də, türkiyəli professor İsmayıl Hikmətin də yazılarını dərc edirdi. 1930-1937-ci illərdə Azərbaycan SSR Xalq Maarif komissarının müavini, maarif komissarı və bir qədər sonra ədliyyə komissarı və digər vəzifələrdə çalışıb. Moskvada Qırmızı Professura İnstitutunda oxuyub.

1938-ci ildə A.Sultanova qardaşı Qəzənfər Musabəyov və həyat yoldaşı Həmid Sultanovla birlikdə repressiyaya məruz qalıb. “Xalq düşməni” kimi güllələnmişdir.

Qasım Tınıstanov

Qasım Tınıstanov 10 sentyabr 1901-ci ildə İssık-Kul rayonunun Çırpıqtı kəndində dünyaya gəlib. Qırğız dilçisi, şair, dövlət xadimidir. Latın əlifbasına əsaslanan qırğız yazı sisteminin banisidir. Karakolda yeni metodlu özbək məktəbində təhsil alıb. 1915-ci ildə Sazanovkada missioner məktəbində, 1916-cı ildə Prjevalskda təhsil alıb. 1917-ci ildə Çində müzdurluq edib. 1920-ci ildə “Jana uris” qəzetinin redaksiyasında şöbə müdiri vəzifəsinə çalışıb. 1921-ci ildə Karakolda Qırğızıstan teatr qrupunu yaradıb. Qırğız dili və qırğız folklorunu tədqiq edib. “Ak jol” qəzetində, 1923-1924-cü illərdə “Jas-Kayrat” və “Sana” jurnallarında çalışıb. 1924-cü ildə Daşkənddə Qazax-Qırğız Maarif İnstitutunu bitirib. Elmi komissiyanın qırğız bölməsi ilə əməkdaşlıq edib. Alaş Partiyasının üzvü olub, 1924-cü ildə Ümumittifaq Kommunist (bolşeviklər) Partiyasına qəbul edilib. 1923-cü ildə ərəb əlifbasına əsaslanan islah edilmiş qırğız əlifbasını hazırlayıb. 1925-ci ildən Türküstan Respublikası Elmi Komissiyasının Akademik Mərkəzinin Qırğız Vilayət şöbəsinin sədri vəzifəsinə təyin edilib. Tınıstanovun rəhbərliyi altında Elmi Komissiya təhsil sistemini yeniləyib; Qırğızıstan tarixi tədqiq olunmağa başlanılıb və s. 1925-1927-ci illərdə “Yeni Əlifba Cəmiyyəti”nin rəhbəri olub. Birinci Türkoloji Qurultayda “Yeni əlifbaya keçid haqqında” məruzə

edib. Məruzə Bartoldun, Oldenburqun, Çobanzadənin, Samoyloviçin, Malovun çıxışlarında təqdir edilib. 1927-1930-cu illərdə Qırğızıstan Sovet Sosialist Respublikasının komissarı vəzifəsində çalışıb. “On il yeni əlifba uğrunda mübarizə” əsərini yazıb. 1928-1931-ci illərdə “Yeni mədəniyyət yolunda” jurnalının redaktoru olub. Qırğızıstan Pedaqoji İnstitutunda çalışıb. İlk qırğız professorudur. Dilçiliklə bağlı əsərləri çoxdur. Şairdir, dram əsərləri yazıb. “Canıl Mırza” poeması qırğız ədəbiyyatının ilk modern nümunələrindən sayılır. “İnternasional” şeirini qırğız dilinə çevirmişdir.

1 avqust 1937-ci ildə həbs olunub. Haqqında güllələnmə hökmü verilib. 1938-ci il noyabrın 5-də güllələnib.

Samil Xayrulloviç Usmanov

26 dekabr 1898-ci ildə Saratov quberniyasında müəllim ailəsində anadan olub. İbtidai təhsilini Həştərxanda alıb, sonra Orenburqdakı Hüseyniyə mədrəsəsində, 1911-1914-cü illərdə Orenburq peşə məktəbində oxuyub. 1917-ci ilə qədər Simbirsk quberniyasında Akçurinlərin parça fabriklərində mexanik işləyib. 1917-ci ilin martında bolşevik partiyasına qoşulub. Təşviqat aparmaq üçün 119-cu Ehtiyat Piyada Alayına göndərilib. Sızran Qarnizon Komitəsinin katibi seçilib. 1917-ci ilin noyabrında Sızranda Qırmızı

Ordu hissələrinin yaradılması üzrə komissar olub. 1918-ci ilin mayında müsəlman batalyonu onun rəhbərliyi altında Şərq Cəbhəsinə göndərilib. Orenburqda macar, alman və polyak hərbi əsirlərindən ibarət könüllülərlə birləşən Üçüncü Beynəlxalq Legiona komandirlik edib. Perevolotski və Orsk yaxınlığındakı döyüşlərdə fərqlənib. 10 mart 1919-cu ildə Volqa Tatar Atıcı Briqadasının siyasi komissarı təyin edilib. 1919-cu ilin oktyabrında Mərkəzi Müsəlman Hərbi Kollegiyasının siyasi şöbəsinin müdiri olub. Hərbi Kollegiyanın nəşri olan “Qızıl Ordu” qəzetinin fəaliyyətinə nəzarət edib. Tatar Respublikasının qurulması problemləri ilə bağlı məqalələr dərc edib. Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 27 may 1920-ci il tarixli Tatar ASSR-in yaradılması haqqında fərmanından sonra Respublikanın Müvəqqəti İnqilab Komitəsinin katibi təyin edilib. Daşkənddəki Şərqşünaslıq İnstitutunda hərbi kursların siyasi şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. 1922-ci ildə Birləşmiş Tatar-Başqırd Hərbi Məktəbinin komissarı olub. 1925-ci ildə Moskvadakı Qırmızı Ordunun milli hərbi təhsil müəssisələrinin inspektoru təyin edilib. 1927-ci ildə tərxis edilib. Kazanda radiostansiyanın tikintisinə nəzarət edib.

1925-ci ildə Ümumittifaq Yeni Türk Əlifbası Mərkəzi Komitəsinin üçüncü plenumunda latın əlifbasına keçilməsini müdafiə edənlərdən biridir. 1929-cu ildə Moskvaya köçüb. 1930-cu ildə Moskva Regional Esperantist Komitəsinin icraçı katibi seçilib. Beynəlxalq İncilabi Esperanto Yazıçıları Assosiasiyasının üzvü olub. 1934-cü ildən SSRİ Yazıçılar Birliyinə qəbul edilib.

8 aprel 1937-ci ildə həbs olunaraq güllələnib.

Nazir Törekulov

1892-ci ilin oktyabrında Kokand şəhərində anadan olub. İbtidai təhsilini Kokandda yeni üsullu mədrəsədə və “Rus-qazax məktəbi”ndə alıb. Səkkizsinifli Kokand məktəbini bitirib. Moskva Ticarət İnstitutunun iqtisadiyyat fakültəsində təhsil alıb. Minskə gizli təşkilat olan “Yerkin dala” (“Azad çöl”) cəmiyyətini yaradıb. Türküstan Respublikası Fəhlə, Əsgər və Müsəlman Deputatları Sovetinin katibi və Xalq Maarif komissarı, Skobelev Vilayət Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri olub. Türküstan Süvari Ordusunda siyasi idarənin rəisi vəzifəsində çalışıb. Kokandda “Xalq qəzeti”nin yaradılmasında yaxından iştirak edib. Türküstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı olan “İnkilob” (“İnqilab”) jurnalının nəşrini təşkil edib. 1920-ci ildə Türküstan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi, 1921-ci ildə Türküstan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri, Türküstan MSSR Xalq Maarif komissarı olub. 1922-ci ildən Moskvada Şərq Xalqları Mərkəzi Nəşriyyatının İdarə Heyətinin sədri, Şərq nəşriyyatının rəhbəri, Ümumittifaq Şərqşünaslıq Elmi Birliyi Rəyasət Heyətinin üzvü və Şərq Xalqları İnstitutunun rektor müavini olub. 1928-ci ildə SSRİ-nin Hicazdakı (Səudiyyə Ərəbistanı) səlahiyyətli nümayəndəsi təyin edilib. 1931-ci ildə SSRİ-dən Səudiyyə Ərəbistanına neft məhsullarının tədarükü

üçün ilk böyük müqavilə onun vasitəçiliyi ilə bağlanıb. Həcc ziyarətində olub. 1935-ci ildə səfir vəzifəsindən geri çağırılıb. 1936-cı ildən Leninqrad Şərq Xalqları İnstitutunda çalışıb. 1937-ci il iyulun 17-də həbs edilib. Noyabrın 3-də pantürkist ittihamı ilə güllələnib.

Fərid Xurşit

Məmduh Şövkət Azərbaycan dövlətindəki səfirlik fəaliyyətini tamamladıqdan sonra səfirlik konsulluqla əvəz olunub və Fərid Xurşit Türkiyənin Bakıdakı konsulluğunun baş katibi olub. Konsulluq keçmiş Mixaylovski (Zevin), indiki Əziz Əliyev küçəsindəki binanın 4-cü və 5-ci mərtəbələrində yerləşib. Fərid Xurşitin özü isə xanımı və qızı ilə birgə Buzovnada yaşayıb. Azərbaycan ziyalıları ilə sıx irtibatda olub. Hüseyn Cavidin istintaq materiallarında Böyükağa Talıblının 17 avqust 1937-ci ildə verdiyi ifadəsində diqqəti cəlb edən bir məqam var: “Bu professorlar (türkiyəli professorlar – A.T.) təkcə Azərbaycanın ədəbiyyat məsələlərində fəal iştirak etmirdilər, onlar məqalələr, dərsliklər yazır, həm də pul verirdilər... Bu cür görüşlərdən biri İsmayıl Hikmətin dediklərindən mənə məlumdur. İsmayıl Hikmətin dediyinə görə, mənzilində Triniç, Hüseyn Cavid, Cabbar Əfəndizadə və türk səfiri görüşdülər. Bu görüş zamanı guya türk ədəbiyyatından heç nə ilə fərqlənməyən Azərbaycan ədəbiyyatına türk nüfuzunun təsiri məsələləri müzakirə olunurdu”. Türkiyəli professorlar deyəndə, Talıblılı, şübhəsiz ki, Muhiddin Birgəni, İsmayıl Hikməti və Halil Fikrəti nəzərdə tuturdu. Azərbaycan hökuməti də məhz Fərid Xurşitin zamanında Türkiyədən müəllim istəmişdi. Türkiyəli müəllimləri də Bakıda NKVD-nin erməni kökənli rəhbərlərindən və əməkdaşlarından mühafizə edən Fərid Xurşit idi. Bu barədə İsmayıl Hikmətin belə qeydləri var: “Hər gün Bakı küçələrində xalqa nitq söyləyən

fırqəçilər Türkiyə hökumətini paşalar hökuməti adlandırır və onların zəhnini tənqid edir; hər gün də Türkiyənin Bakıdakı Baş konsulu tərəfindən aldığı etiraza: “Çox mütəəssirik, bunu edənlər avam xalqdır, üzr diləyirik, biz onların öhdəsindən gələrik!” tərzində uydurma bir üzrxahlıq edirdilər”.

Nani Xasanoviç Tokov

Üçkulan aulunda anadan olub. Aul məktəbində təhsil alıb. Ərəb dilini, Şərq ədəbiyyatını bilib. Mədrəsə və məktəbdə dərs deyib. Çerkesskdə müxtəlif vəzifələrdə çalışıb. Şair idi. “Kuban regional ve-domosti” qəzetində dağlıların həyatından bəhs edən yazılar yazırdı. Qaraçay bölgəsinin İcraiyyə Komitəsinin üzvü olub. Qaraçay folklor materiallarının toplanılması və sistemləşdirilməsi sahəsində xidmətləri var. N.Tokov dağlıların nağıllarını, Xerla-Kol gölündəki sualtı otlaqların əfsanəvi çobanı Aimuşunun mahnılarını ərəb hərfləri ilə yazıya alıb.

Türkoloji Qurultaydan qayıdandan az sonra qətlə yetirilib.

Xalid Səid Xocayev

Xalid Səid Xocayev 1888-ci ildə Daşkənd yaxınlığındakı Koş-Kurqan kəndində anadan olub. İlk təhsilini mədrəsədə alıb. 1914-1918-ci illərdə İstanbul Universitetində təhsil alıb. Qafqaz Türk İslam Ordusunun əsgərləri ilə birgə Azərbaycana gəlib. Əvvəl Gəncədə, sonra Bakıda orta və ali məktəblərdə dərs deyib. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında çalışıb. Dünya türkologiyasında ilk dəfə Mahmud Kaşğarının “Divani-Lügət it türk” əsərini dilimizə tərcümə edib. Dilçiliyimizdə üslubiyyətə, müqayisəli qrammatikaya, dil tarixinə dair ilk dərsliklərin müəlliflərindəndir. “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” (Bakı 1926), “Müxtəsər üslubiyyət” (Bakı 1934) kimi əsərləri nəşr olunub. Elmi bioqrafiyasının tam olmayan siyahısında “Osmanlı, özbək, qazax dillərinin müqayisəli sərfi”, “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım”, “Müxtəsər üslubiyyət”, “Müfəssəl sintaksis”, “Üslubiyyət nəzəriyyəsi”, “Türk dilinin tarixi qrammatikası”, “Cığatay ədəbiyyatı haqqında mühazirələr”, “Türk ədəbiyyatının nəzəriyyəsi”, “Türküstan tarixinin qısa icmalı”, “İran dillərinin qrammatikası”, “Mahmud Kaşğari “Divan”ı mətninin izahlı, elmi tərcüməsi”, “Orxon kitabələrinin izahlı tədqiqi”, “Türk məktəbi üçün rus dili” kimi bir qismi mətbu, bir qismi isə 1937-ci ildə müsadirə olunmuş kitablar, əsərlər

(və itkin əlyazmalar) var. Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsində ən aktiv iştirak edən dilçilərdən biri olub.

1937-ci il iyunun 3-də həbs edilib. Həmin il oktyabrın 12-də güllələnib.

Cəlil Məmmədzadə

1888-ci ildə Şuşada dünyaya gəlib. Şuşa Realni Məktəbini bitirib. 1906-1909-cu illərdə Kiyevdə özəl gimnaziyada təhsil alıb. Kiyevdəki Müqəddəs Vladimir Universitetinin tibb fakültəsində oxuyub. 1917-ci ildə ali təhsilini başa vurub. Tələbəlik illərində “Kiyev şəhəri müsəlman tələbələr təşkilatı”nın fəal üzvü olub. 10 oktyabr 1918-ci ildə Ukraynada yaşayan azərbaycanlılar “Azərbaycanın Ukraynada Komissarlığı”nın təsis yığıncağında Cəlil Məmmədzadəni komissar seçiblər. 1918-ci ilin yayından Cəlil Məmmədzadə Azərbaycan hökumətinin Ukraynadakı rəsmi nümayəndəsinin vəzifələrini yerinə yetirib. Kiyevdəki İran Konsulluğunun katibi işləyib. Azərbaycan SSR Siyasi İdarənin nəzdindəki mədəniyyət şöbəsinin müdiri vəzifəsində (iyun 1920-dekabr 1920) çalışıb. Rus və Ukrayna dillərini mükəmməl bilib. 1920-1921-ci illərdə Xalq İctimai Təminat Komissarının şəxsi katibi olub. “Azərənşər”in direktoru, Teatr İdarəsinin sədri vəzifələrində də çalışıb. 1922-ci ildə “Yeni türk əlifbası” dərsliyi-

ni hazırlayanlardan biriydi. 1923-cü ildə Xalq Maarif Komissarının müavini, “Maarif və mədəniyyət” jurnalının baş redaktoru, Ali Pedaqoji İnstitutu direktor, pedaqogika fakültəsinin dekanı (1926-1928) vəzifələrində çalışıb. Azərbaycan Maarif Komissarlığı sənət və ali məktəblər müdiri Cəlil Məmmədzadə Birinci Türkoloji Qurultayın təşkilatçılarından biriydi. Mandat komissiyasının sədri də onu seçmişdilər. Qurultayda “İmla, məktəblərdə ana dili və əlifba tədrisi haqqında” məruzə etmişdi. Qurultaydan dərhal sonra, Azərbaycan Kommunist bolşeviklər Partiyası Nəzarət Komissiyasının 24 mart 1926-cı il tarixli iclasında Cəlil Məmmədzadənin “Maarif və mədəniyyət”in baş redaktoru olduğu dövrdə Əhməd Cavadın “Göygöl” şeirini (1925, №2) dərc etməsinin səbəbləri müzakirə olunub.

1932-1934-cü illərdə Azərbaycan Mərkəzi Nəzarət Komissiyası və Fəhlə-Kəndli Müfəttişliyi sovet quruculuğu şöbəsinə rəhbərlik edib.

Cəlil Məmmədzadə 46 il yaşayıb. Uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra 7 iyun 1934-cü ildə Bakıda vəfat edib.

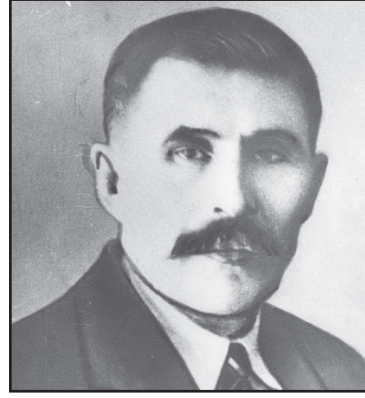

Bilal Süleyevič Süleyev

1893-cü ildə Almatı vilayətinin Aksu rayonunda anadan olub. Mədrəsə təhsili alıb. 1913-1916-cı illərdə Orenburq Müəllimlər Seminariyasında oxuyub. 1916-1918-ci illərdə Kapaldakı tatar məktəbində dərs hissə müdiri vəzifəsində çalışıb. 1918-1927-ci illərdə maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olub. Qazax Pedaqoji İnstitutunun Daşkənddən Semipalatinskə və Orenburq İnstitutunun Aktyubinskiyə köçürülməsində yaxından iştirak edib. 1928-ci ildə Almatıda ilk Qazax Universitetinin layihəsini hazırlayıb. 1929-cu ildə vilayət təhsil şöbəsinin müdiri olub. Elə həmin il Semipalatinsk Pedaqoji İnstitutuna direktor təyin edilib. 1932-1934-cü illərdə Qaraqalpaq MSSR Xalq Komissarlığında çalışıb. Əsərləri “Qazax” qəzetində, tatarların “Şura” jurnalında dərc olunub. 1931-ci ildə millətçilik ittihamı ilə həbs edilib. 1933-cü ildə bəraət alıb azadlığa buraxılmış, sonra Moskvaya köçmüş, 1934-cü ilə kimi burada qalmış, oradan isə Qaraqalpaq MSSR-in Turtkul şəhərinə Ali Təhsil Müəssisələri və Məktəblər Şöbəsinin müdiri vəzifəsinə göndərilmişdir.

1937-ci ildə yenidən həbs edilib və güllələnib.

Zakir Şakiroviç Şakirov

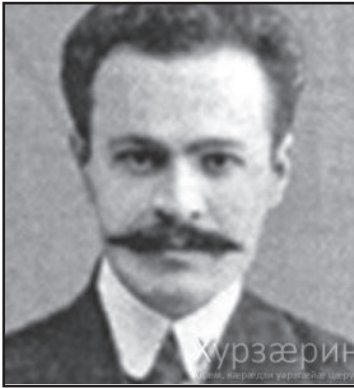
3 noyabr 1881-ci ildə Ufa quberniyasının Birski qəzasının Karaça-Elqa kəndində anadan olub. 1902-ci ildə Məhəmmədiyyə mədrəsəsini bitirib. 1912-1915-ci illərdə A.L.Şanyavski adına Moskva Şəhər Xalq Universitetində təhsil alıb. 1915-ci ildən Ufada Xalq Maarif idarələrində və təhsil müəssisələrində çalışıb. 1920-1929-cu illərdə Timiryazev adına Başqırd Pedaqoji İnstitutunu bitirib. 1931-1951-ci illərdə Maarif İnstitutunda Başqırd dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışıb. Başqırd Elmi-Tədqiqat Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda, 1933-1934-cü illərdə Başqırdıstan Xalq Maarif Kadrlarının Təkmilləşdirmə İnstitutunda, 1932-1939-cu illərdə isə Başqırd Dövlət Tibb İnstitutunda dilçilik kafedrasının müdiri olub. Kazan və Ufa quberniyalarının coğrafiyasına dair dərslərlərin, eləcə də başqırd dilinin tədris proqramlarının və lüğətlərin müəllifidir. 1924-1934-cü illərdə “Ruslar üçün başqırd dili” dərsliyi çapdan çıxıb. Başqırd ədəbi dili üçün elmi terminologiyanın yaradılmasında, rus qrafikası əsasında başqırd əlifbasının və orfoqrafiyasının işlənilməsi haqqında hazırlanmasında xidmətləri var.

3 dekabr 1968-ci ildə vəfat edib.

Ədhəm Mustafa oğlu Feyzi

Milliyyətçə Rumniya türküdür. Ədhəm Feyzi Sorbonna Universitetinin (Paris) məzunudur. 1924-cü ildə C.Qorxmazovun dəvəti ilə Dağıstana gedib. “Maarif yolu” jurnalının redaktoru olub və jurnalın hər nömrəsində elmi məqalələr dərc etdirib. Dağıstan məktəbləri üçün “Coğrafiya” dərsliyinin müəllifidir.

1930-cu ildə Buynaksk Pedaqoji Texnikumunda dərs deyib.

Aleksandr Arsenyeviç Tibilov

Osetindir. 5 may 1888-ci ildə Tiflis quberniyasının Zalda kəndində doğulub. 1910-cu ildə Tiflis gimnaziyasını bitirmiş və elə həmin il Novorossiysk Universitetinin (Odessa) tarix-filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1915-ci ildə təhsilini tamamladıqdan sonra Tiflis gimnaziyasında rus dilindən dərs demişdir. 1920-ci ildə Cənubi Osetiyanın təhsil orqanlarında bir sıra vəzifələrdə çalışıb. Qəzet və jurnal redaktoru olub. 1930-cu ildə Tsxinvali Kitab Nəşriyyatının İdarə Heyətinin üzvü seçilib. “Bolşevik sənəti” qəzetinin redaksiyasında çalışıb. Sxinvalidə Pedaqoji Texnikumun açılmasında iştirak edib. 1925-1932-ci illərdə burada osetin dili və ədəbiyyatından dərs deyib, sonradan bu Pedaqoji Texnikuma direktor təyin edilib. Ədəbi-tənqidi məqalələr yazıb. Rus və gürcü yazıçılarının əsərlərini osetin dilinə tərcümə edib.

1937-ci ildə güllələnib.

Şərəf Şərəfəddinoviç Qalimcan

29 dekabr 1896-cı ildə Kazan quberniyasının Aksu kəndində doğulub. 1912-ci ildə Məhəmmədiyə mədrəsəsini bitirib. 2-ci Realnı Məktəbdə təhsil alıb. Petroqrad Dəmiryol İnstitutunda oxuyub. 1915-1917-ci illərdə Peterburq Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində sərbəst müdavim olub. Bartold, Samoyloviç, Kraçkovskinin mühazirələrini dinləyib. 1915-ci ildə Türk Ocaqlarının ideyası əsasında yaradılmış “Tatar Ocağı”nın qurucusu olub. Rusiya Müsəlmanlarının qurultaylarında iştirak edib. “Milletni niçik anlırsız” (Milləti necə anlayırsınız) əsərini yazıb. Tatarıstan Millət Məclisinin deputatı seçilib. Ərazi muxtariyyəti konsepsiyasını hazırlayıb. Kazan Universitetində professor Boqoroditskinin tələbəsi olub. 1921-1922-ci illərdə Tatarıstan Akademik Mərkəzində şərqşünaslıq bölümünün rəhbəri olub. Şərəfin qurultaydakı çıxışları xeyli düşündürücüydü. Şərəf Qalimcan Kremlin siyasətini anlamış kimi görünürdü. Professor Cirkovun və Yakovlevin latın qrafikasının üstünlüyü barədəki mülahizələrinə cavab olaraq Şərəf onların müxtəlif mətbuat orqanlarında yazdıqları və “Rus əlifbası elə üstünlüklərə malikdir ki, belə üstünlüklər latın əlifbasında yoxdur”, – şəklinə ifadə olunmuş fikirlərini

xatırladaraq əlavə edirdi ki, bu adamlar məqamına görə müxtəlif sözlər danışır və məqsədləri də ərəb şriftini sındırmaqdan ibarətdir. Şərəf 1922-1937-ci illərdə Şərq İnstitutunda çalışıb. Rus səsləri ilə tatar səslərinin müqayisəli təhlilini verən “Palətoqrammı zvukov tatarskoqo əzika sravnntelğno s russkimi” əsərini yazıb. 1927-ci ildə latın əlifbasının tətbiqinin qarşısının alınması məqsədilə Stalinə müraciət edən 82 tatar yazıçısından biridir. Dilşünaslıq, demoqrafiya, iqtisadi coğrafiya məsələlərinə həsr olunmuş əsərlərin müəllifidir. Tatar dilinin fonetikasını məsələlərini morfoloji kontekstdə araşdıran ilk tatar alimidir. 1912-ci ildə Qabdulla Tukayla bir yerdə ilk tatar ədəbiyyatı xrestomatiyasını – “Məktəbdə ədəbiyyat dərsləri” adlı kitabı nəşr etdirmişdir. 1926-cı ildə SSRİ Diyarşünaslıq Cəmiyyətinin müxbir üzvü, 1929-cu ildə Vena Eksperimental Fonetika Assosiasiyasının həqiqi üzvü seçilib.

1937-ci ildə həbs olunub. Həbsxanada iflic olub, 1945-ci ildə həbsdən azad edilib.

1950-ci ildə Kazanda vəfat edib.

**İslam Əbdül-Kərimoviç Xubiyev
(Qaraçaylı)**

1896-cı ildə Qaraçay-Çərkəz Muxtar Dairəsinin Kart-Curt kəndində anadan olub. 1918-ci ildə Qaraçay qəyyumu seçilib. 1919-1920-ci illərdə dəftərxanada katib və Krasnodarda dağ işləri üzrə hökumət üzvü olub. 1920-ci ildə Kuban Radası tərəfindən Don, Kuban və Terekin

Ali Dairəsinə seçilib. 1921-ci ildə Qaraçayın Ağ Qvardiya kulak dəstəsinin Kabardin-Balkar Respublikasına qarşı üsyanının təşkilində iştirak edib. Rostovda “İnqilab və dağlıq” jurnalının məsul katibi vəzifəsində çalışıb. 1927-ci ildə Kommunist Partiyasının Qaraçay Vilayət Komitəsinin üzvü olub. 1928-ci ildə Moskvadakı Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist İnstitutunda oxuyub. 1929-cu ildə “yad mənşəli” olduğuna görə partiyadan xaric edilib. Sonra Kuban Radasına seçilib. Rada Rəyasət Heyətinin üzvü olub. Pyatıqorskadakı S.M. Kirov adına Regional Dağ Tarixi və Dilçilik Tədqiqat İnstitutunda kiçik elmi işçi kimi çalışıb.

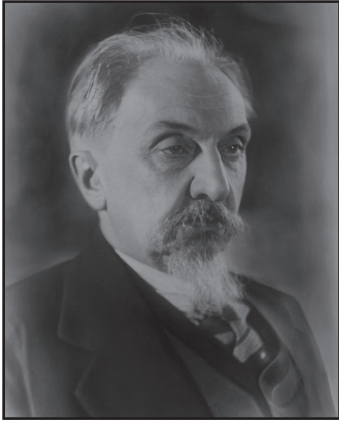
28 dekabr 1937-ci ildə həbs edilib və 11 fevral 1938-ci ildə “xalq düşməni” kimi güllələnib.

Orazmurat Şamuradov

1886-cı ildə Türkmənistanın Bayraməli rayonunun Müceur aulunda doğulub. Buxara mədrəsəsini bitirib. Türkmənistan sovetləşəndən sonra bir neçə dəfə həbs olunub. Sonra Türkiyəyə gedib. İstanbul Universitetində təhsil alıb. İstanbulda türk qızı Sedat xanımla evlənib. 1924-cü ildə həyat yoldaşı və iki övladı ilə Türkmənistan qayıdıb.

14 yanvar 1938-ci ildə “xalq düşməni” ittihamı ilə güllələnib.

Lev Vladimiroviç Şerba

20 fevral 1880-ci ildə Minsk quberniyasında dünyaya gəlib. Kiyevdə 2-ci Kiyev Gimnaziyasını qızıl medalla bitirib. 1898-ci ildə Kiyev Universitetinin Təbiət Elmləri fakültəsinə daxil olub. Təhsilini Sankt-Peterburq Universitetinin tarix və filologiya fakültəsində davam etdirib. 1906-1908-ci illərdə Avropada yaşayıb. Leypsiq, Paris və Praqada qrammatika, müqayisəli dilçilik və fonetika üzrə təhsil alıb. Parisdə Russonun eksperimental fonetika laboratoriyasında çalışıb. 1909-cu ildən Sankt-Peterburq Universitetində mühazirələr oxuyub. Müqayisəli qrammatika, fonetika, rus və qədim slavyan, latın və yunan dilləri üzrə kurslar keçib, fransız, ingilis və alman dillərinin tələffüzünü tədris edib. 1909-cu ildə Sankt-Peterburq Universitetində Eksperimental Fonetika laboratoriyasını təsis edib. 1912-ci ildə magistr dissertasiyasını (“Rus saitləri keyfiyyət və kəmiyyət baxımından”), 1915-ci ildə isə doktorluq dissertasiyasını (“Şərqi sorb dialekti”) müdafiə edib. 1916-cı ildən Petroqrاد Universitetinin Müqayisəli Dilçilik kafedrasında professor olub. 6 dekabr 1924-cü ildən Rusiya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 27 sentyabr 1943-cü ildən isə SSRİ Elmlər Akademiyasının akademiki olub. 1924-cü ildən Beynəlxalq Fonetiklər Assosiasiyasının fəxri üzvü seçilib. “Fonem” termininə müasir mənə verib. Leninqrad (Sankt-Peterburq) fonoloji

məktəbinin banisi sayılır. Sintaksis, qrammatika, dillərin qarşılıqlı təsiri, rus və xarici dillərin tədrisi, dil normaları, orfoqrafiya və orfoepiya problemlərini araşdırıb, lüğətlərin elmi tipologiyasını yaradıb. Dil materialını, dil sistemini və nitq fəaliyyətini fərqləndirərək, Sossurün dil və nitq fərqləndirmək ideyasını inkişaf etdirib.

1941-ci ilə qədər Leninqrad Universitetində dərslər deyib.

1944-cü ildə dünyasını dəyişib.

Vsevolod Bronislavoviç Tomaşevski

13 sentyabr 1891-ci ildə Sankt-Peterburqda dünyaya gəlib. 1909-cu ildə Sankt-Peterburq Universitetinin tarix və filologiya fakültəsinə daxil olub, Ümumi Dilçilik və Sanskrit kafedrasında təcrübə keçib. 1914-cü ildə Bolşevik Partiyasına qoşulub. Vətəndaş müharibəsində vuruşub və Volqa-Xəzər Donanmasının komissarı vəzifəsində çalışıb. 1920-ci ildə Qırmızı Ordu Bakını işğal etdikdən sonra Tomaşevski Azərbaycan Xalq Maarif Komissarının müavini təyin edilib və Bakı Universitetində dərslər deyib. 1926-1927-ci illərdə Leninqrad Universitetinin rektoru olub.

14 fevral 1927-ci ildə qəflətən vəfat edib.

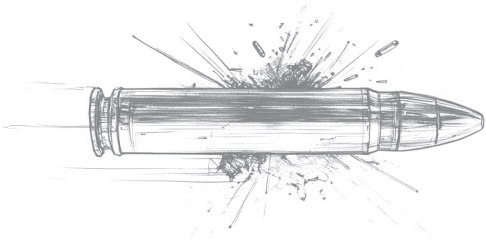

Nemət Eynətulla oğlu

1889-cu ildə Ufada anadan olub. Linqivist türkoloq, Altayşünas, etnoqraf, publisistdir. Mədrəsədə oxuyub. 1913-19-cu illərdə Osmaniyə mədrəsəsində tatar dili müəllimi olub. 1921-26-cı illərdə Daşkənd universitetində tatar dili və ədəbiyyatını tədris edib. İslam dininin mənşəyi və onun Kazanda təşəkkül tapması ilə bağlı kitabı 1926-cı ildə nəşr olunub. 1928-ci ildən Leningrad Politexnik İnstitutunun aspirantı olub. Təhsil aldığı müddətdə əlyazmaları və folklor materiallarını toplamaq üçün Orta Asiya, Başqırdıstan, Volqaboyuna elmi ezamiyyətlərə gedib. “Edigey” dastanının ən dolğun variantını hazırlayıb. 1935-ci ildə Kazan Universitetinin kitabxanasında işləyib.

1936-cı ilin noyabrında NKVD-nin “terrorçu qruplar”ın ləğvi məqsədilə həyata keçirdiyi “Yenilikçilər” adlı ümumittifaq əməliyyatı zamanı həbs edilib.

1937-ci il avqustun 3-də ölüm cəzasına məhkum edilib və həmin gün güllələnib.

Bala Əfəndiyev

1893-cü ildə Qaraqoyunlu mahalının Çaykənd kəndində doğulub. Molla məktəbini bitirib. 1907-1912-ci illərdə Qazaxda rus məktəbində oxuyub. 1913-cü ildə Bakıda “Molot” zavodunda çalışıb. 1917-ci ilin may ayında “Hümmət” təşkilatına qəbul edilib. Bakı sovetinə və onun İcraiyyə Komitəsinə üzv seçilib. 1918-ci ildə Bakı Sovetinin Kəndlilərlə iş üzrə komissarı olub. 1920-1921-ci illər Gəncə İnqilab Komitəsinin sədr müavini, Gəncə şəhər milisinin rəisi, 1921-1922-ci illərdə Şamaxor qəzası İnqilab Komitəsinin sədri, 1922-1924-cü illərdə Ermənistan SSR Daxili İşlər Xalq Komissarının müavini, 1924-1927-ci illərdə Ermənistan Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsinin millətlər şöbəsinin müdiri, 1927-1929-cu illərdə Ermənistan SSR İctimai Təminat Xalq komissarı, 1929-cu ildə Zaqafqaziya Federasiyası fəhlə-kəndli müfəttişliyi Xalq Komissarlığının kollegiya üzvü, 1929-1933-cü illərdə Azərbaycan Kommunist partiyası Mərkəzi Təftiş Komissiyasının məsul katibi, Azərbaycan SSR Fəhlə-Kəndli Müfəttişliyi Xalq Komissarının müavini, 1933-1934-cü illərdə Sabirabad rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1934-1935-ci illərdə Lənkəran rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1935-1937-ci illərdə Azərbaycan KP Zaqatala Rayon Komitəsinin birinci katibi vəzifələrində

çalışıb. İrəvanda “Rəncbər” və “Zəngi” qəzetlərinin redaktoru olub. Türk Pedaqoji Texnikumunun açılmasını təşkil edib. İrəvan Azərbaycan Dram Teatrının işini bərpa edib. 1920-ci illərdə İrəvanda latın əlifbasına keçidə rəhbərlik edib. 1924-cü ildə SSRİ Sovetlərinin II qurultayının, 1930-cu ildə Ümumittifaq KP(b) XVI qurultayının nümayəndəsi olub.

Bala Əfəndiyev 1937-ci ilin avqust ayında həbs edilib. 1938-ci ilin yanvarında güllələnib.

İbrahim Yumankulov

1882-ci ildə Saratov quberniyasında dünyaya gəlib. Kommunist Partiyasının üzvü olub. SSRİ Xalqlarının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi vəzifəsində çalışıb.

1937-ci ildə güllələnib.

Konstantin Yudaxin

15 may 1890-cı ildə doğulub. 1925-ci ilin əvvəllərində Türküstan Şərq İnstitutunu bitirdikdən sonra Qırğızıstan Muxtar Vilayətinin Xalq Təhsili Departamentində Akademik Mərkəzin katibi seçilib. Özbək, qırğız və yeni uyğur dilləri üzrə tədqiqatları ilə tanınır. Türkoloji aləmdə görkəmli lüğətçilərdən sayılır. Özbək və uyğur dilləri üçün ikidilli lüğətlər tərtib edib. 1940-cı ildə “Qırğızca-rusca lüğət”ə görə Stalin mükafatı alıb. Həmin ildə professor olub.

1949-cu ildə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi alıb. 1952-ci ildə Özbəkistan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 1954-cü ildə Qırğızıstan SSR Elmlər Akademiyasının akademiki seçilib.

1975-ci ildə dünyasını dəyişib.

Qazi Alim Yunusov

1893-cü ildə Daşkənddə anadan olub. İbtidai təhsilini birinci səviyyəli mədrəsədə alıb. 1912-1914-cü illərdə İstanbul Universitetində və Qahirədəki Əl-Əzhər məktəbində təhsil alıb. 1918-ci ilin iyul ayında Özbək Türk Ocağı təşkilatını qurub. 1920-1922-ci illərdə Xalq Maarif Komissarlığı yanında Akademik Şuranın Dil və Terminologiya şöbəsində çalışıb. Xalq Komissarlığının Dil və Terminologiya Komitəsinin akademik katibi olub. 1924-cü ildə Xalq Ədliyyə Komissarlığında Hüquq İşləri şöbəsinin müdiri olub. 1925-1930-cu illərdə Səmərqənd Pedaqoji Akademiyasında Özbək dili kafedrasının professoru olub. Universitetdə dörd dil – fars, ərəb, özbək və rus dillərini tədris edib. 1929-1930-cu illərdə Leninqraddakı Şərqşünaslıq İnstitutunda elmi işçi və akademik katib vəzifəsində çalışıb. 1934-1937-ci illərdə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi işləyib. Səmərqənd, Daşkənd və Sırdərya bölgələrinə səyahətləri zamanı xalq mahnıları, tapmacalar və atalar sözləri toplayıb. “Hiyləgər keçəl adam”, “Bacarıqlı keçəl adam”, “Ağıllı keçəl adam”, “Tülkü və bildirçin”, “Tülkü və tacik”, “Oğru kimdir?”, “Yersiz istək”, “Hiyləgər qazi” və “Məğlub padşah” xalq nağıllarını qeydə

alıb. Özbək xalq dastanı “Alpamış”ın ilk tədqiqatçılarından biri olub. “Hüquq terminləri lüğəti”, “Özbək tayfaları və onların dilləri”, “Özbək dilinin qrammatikası” və “Özbək ləhcələrinin təsnifləşdirilməsinə cəhd” adlı elmi əsərlərin müəllifidir. 1927-ci ildə Bartoldun “İslam mədəniyyəti” kitabını özbək dilinə tərcümə edib. 1927-ci ildə Səmərqənd qəzetində Orta Asiya xalqlarının türk dillərinin ərəb əlifbasından latın qrafikasına keçidi ilə bağlı “Maarifçilik və müəllim” adlı layihəni, eləcə də hamı üçün vahid əlifba təklifini dərc etdirib.

3 iyul 1937-ci ildə həbs edilib. Orta Asiya respublikalarını Sovet İttifaqından ayırmaq və onların ərazisində milli burjuva dövləti qurmaq məqsədi ilə millətçi bir təşkilat yaratmaqda, əks-inqilabi təbliğatda, gənclik illərində Türkiyədə təhsil almaqda, həmçinin Cədid təhsil təşkilatlarında iştirak etməkdə ittiham olunub. Özbəkistandakı antiinqilabi pantiürkist təşkilatının işində tanınmış özbək alimləri və maarifçiləri – Fitrət, Batu, Çulpan, Haşim və bir çox başqaları da mühakimə olunub.

4 oktyabr 1938-ci ildə güllələnib.

Yakub Kamal

1887-ci ildə Kırmda – Baxçasaray yaxınlığında doğulub. Kırım-tatar əsilli rus türkoloqudur. İstanbul və Beyrutda təhsil alıb. Quranı, ərəb dili və İslam hüququnu öyrənib. 1913-1914-cü illərdə Lazarev adına Şərq Dilləri İnstitutunda xüsusi siniflərdə oxuyub. Birinci Dünya müharibəsi-

nin əvvəlində Türkiyə vətəndaşı kimi həbs olunub və Tambova sürgün edilib. 1917-1920-ci illərdə Kırımın Kazaskeri idi və Kırım müftisi Noman Çelebicahanın ölümündən sonra müfti vəzifəsini icra edib. 1917-ci ildən Baxçasarayda Zincirli mədrəsəsinin rəhbəri, 1926-1929-cu illərdə Yaltadakı Şərq Muzeyinin direktoru olub. Onun rəhbərliyi altında muzeyin kolleksiyasının yenidən təşkili həyata keçirilib. Kırım tatarlarının tarixi və etnoqrafiyasına diqqət yetirilib. Yakub Kamal etnoqrafik material toplamaq üçün Kırımın tatar kəndlərinə çoxsaylı ekspedisiyalar təşkil edib. 1929-cu ilin mart ayının sonunda “yad element” olduğuna görə vəzifəsindən azad edilib. 1930-cu ildə “XIV əsr türk-tatar əlyazması – “Nəhcül-Feradis” kitabını nəşr etdirib. Monoqrafiyanın ön sözünü akademik A.N.Samoyloviç yazıb.

10 iyul 1934-cü ildə həbs olunaraq beş il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. 8 sentyabr 1937-ci ildə ikinci dəfə mühakimə olunaraq İdil-Ural işi üzrə güllələnmə cəzasına məhkum edilib. Türkiyə vətəndaşlığının bərpası üçün verilən ərizəyə görə hökm icra edilməyib.

Yakub Kamal 12 sentyabr 1938-ci ildə “ürək dayanması səbəbindən” həbsxanada vəfat edib.

Nikolay Yakovlev

1892-ci ildə Don Kazaklarının Bulqurino kəndində anadan olub. 1-ci Moskva Gimnaziyasını qızıl medalla bitirib. Mosk-

va Universitetində oxuyub. 1917-ci ilin noyabrında Moskvada bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsində iştirak edib. Moskvada Hərbi İnqilab Komitəsinin mətbuat şöbəsinin müdiri kimi "Russkie vedomosti" qəzetini qapadıb. 1920-ci ildən etibarən Şimali Qafqaz və Dağıstan dillərini öyrənmək üçün illik ekspedisiyalara rəhbərlik edib. SSRİ xalqlarının yazısı olmayan dilləri üçün əlifbalar hazırlayan Ümumittifaq Yeni Əlifba Mərkəzi Komitəsinin Texnoqrafiya Komissiyasının sədri olub. Dilin fonoloji sistemə uyğun əlifba üçün riyazi düstur hazırlayıb. Əlifba yaradıcılarını "körtəbii fonoloqlar" adlandırır. Qafqaz dillərini yazmaq üçün diqraflar və köməkçi işarələr təklif edib. Moskva Şərqsünaslıq İnstitutunda və Hərbi Xarici Dillər İnstitutunda professor olub. Fəlsəfə doktoru dərəcəsi alıb. 1936-cı ildən Dilçilik İnstitutunun əməkdaşı olub. 1942-1950-ci illərdə institutda Qafqaz dilləri Bölməsinin müdiri vəzifəsində çalışıb.

1950-ci ildə Stalinin Marrizmə qarşı çıxışlarından sonra bütün vəzifələrindən azad edilib. Ruhi xəstəliyə tutulub. 24 il ruhi xəstə kimi yaşayıb.

1974-cü ildə vəfat edib.

İsmayıl Hikmət

İsmayıl Hikmət Ərtaylan 1889-cu ildə İstanbulda dünyaya gəlib. Orta təhsilini Qalatasaray liseyində alıb. 1911-ci ildə İs-

tanbulda Mülkiyyə Məktəbini bitirib. Qalatasaray Liseyi və Robert Kollecində ədəbiyyat və fransızca dərsləri verib. 1921-ci ilin mayında müəllimlikdən ayrılaraq Xariciyyə Nazirliyi Mətbuat Müdirliyində dəftərxana əməkdaşı olub. Azərbaycan hökuməti Türkiyə hökumətindən müəllimlər istədiyinə görə 1923-cü ilin aprelində Bakıya göndərilib. Bakı Universiteti və Bakı Teatr Məktəbində türk ədəbiyyatı tarixi müəllimi, Bakı Pedaqoji İnstitutunda, Bakı Darülmüəllimində Qərb ədəbiyyatı tarixi və sənət tarixi müəllimi, 1924-cü ilin sentyabrından Bakı Universiteti ədəbiyyat fakültəsinin dekanı işləyib. 1926-cı ildə Türkoloji Qurultayın işində yaxından iştirak edib. "Dörd il yarım Azərbaycanda" ("Azərbaycanda dörd buçuk yıl") memuarından da görüldüyü kimi, İsmayıl Hikmət təmsil etdiyi dövlətin, daha doğrusu, Atatürkün Azərbaycanla bağlı ideoloji konsepsiyasını həyata keçirən bir türk alimidir. Məqalədə Türkoloji Qurultay ərəfəsini təsvir edən maraqlı bir məqam var: "O zaman Maarif komissarı olan şəxs (o zaman Maarif komissarı Mustafa Quliyev idi – A.T.) böyük bir təlaşla vəziyyəti anlatdı: "Ruslar türklərə ən böyük zərbəni bu dil məsələsində endirəcəklər. Bizi universitet tədrisatından, türk dili və ədəbiyyatından məhrum edəcəklər. Rus dilinin əsarəti altında qalacağıq. Bir çarə tapın! Qurultayda türk dilini müdafiə edin". İsmayıl Hikmət hərf inqilabının mahiyyəti barədə fərqli düşüncəyə malik idi. Memuarında yazırdı: "İnqilab Türkiyəsinin yaratdığı yeniliklər və yeni həmlələr arasında türk dilinin asanlıqla yazılıb-oxunmasına bir çətinlik verən ərəb hərfləri yerinə, türk dili ahənginə, türk dili imlasına daha uyğun gələn latın hərflərini qəbul etmək də vardı. Həqiqətdə hərf inqilabı təşəbbüsləri heç də yeni deyildi. Hələ Azərbaycan türkləri üçün...Hələ çarlıq Rusiyası zamanında Azərbaycanın çox dəyərlı bir ədib və şairi olan Mirzə Fətəli Axundzadə bu xüsusda çeşidli layihələr hazırlamış və bunları Türkiyə və

İrana da bildirmişdi. Bu layihələrdən biri də latın hərflərini qəbul etməkdə. Bu səbəbdən də belə bir təşəbbüs heç də Azərbaycan türklərinə yabançı görünməyəcəkdi. Kommunistlər bu fürsəti qənimət bildilər. Türkiyənin də belə bir təşəbbüsə keçməkdə olduğundan faydalanaraq Bakıda bir dil qurultayı çağırmağı düşündülər. Planları çox ustalıqla hazırlanmışdı. Latın hərflərinin qəbulu türk dili və imlasını daha mükəmməl və daha sağlam şəkildə təsbit edəcəyi üçün deyil, çünki bu cəhət kommunistləri heç maraqlandırmırdı, bu dəyişmə tələffüz fərqlərini də aydın və açıq-aşkar gözə çarpdıraraq, guya ləhcələr arasındakı fərqlərin ayrı-ayrı dillər olduğuna şəhadət edəcəyi üçün işlərinə yarayırdı. Bu ləhcələrin inkişaf edə bilməsi, ayrı-ayrı qramerlərə, ayrı-ayrı sintaksislərə lüzum göstərməkdə olduğunu da irəli sürərək, bunların tamamilən bir-birlərindən ayrılmasına bir yol açılmış olacaqdı. Bu da onların arayıb tapmadıqları, tapıb da vara bilmədikləri bir nəticə idi. Qəbul ediləcək latın hərfləri arasına atılacaq ayrılıqlar da istənilən əsaslı ayrılığı təmin etmək üçün vasitə olacaqdı. Əsasən kommunist rusların latın hərflərindən məqsədləri rus hərfləri idi. Yoxsa özlərinin qənaətləri də latın hərflərinin səsləri ən yaxşı təsbit edən hərflər olduğu sahəsində olsaydı, öz inqilabları arasında, özləri də tamamilə latın hərflərini qəbul edərdilər. Qayələrinin nə olduğu bu gün Sovetlər birliyi hüduqları daxilində yaşayan Türk hökumətlərinin istifadə etdikləri rus əlifbasını isbat etməkdir”.

İsmayıl Hikmət 1927-nin iyulunda Bakı Universiteti Ali Şurasının qərarı ilə professor olub. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” adlı əsəri Bakıda Ruhulla Axundovun dəstəyi ilə nəşr edilib. 1927-ci ilin dekabrında Bakıdakı rus kommunistlərinin təzyiqi ilə Ankaraya qayıdıb. Qazi Universitetində ədəbiyyat müəllimi, Milli Təhsil Nazirliyində müfəttiş olub. 1928-ci ildə Türkiyə Dil Əncüməninin üzvü kimi fəaliyyət göstərüb. Atatürkün hərflər inqilabında

yaxından iştirak edib. 1933-1935-ci illərdə Kipr Türk Liseyinin, Ankara Cümhurbaşkanlığı Orkestrinin, İstanbul Güzəl Sənətlər Akademiyasının direktoru vəzifələrində çalışıb. 1939-un noyabrında müşavir qismində Əfqanıstana göndərilib. Kabildə “Gecə universiteti” açıb. Əfqanıstanda ibtidai məktəbdən universitetədək bütün təhsil sisteminin proqramlarını hazırlayıb. 1942-nin noyabrında Türkiyəyə qayıdıb. 1943-ün yanvarında İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində Türk dili və ədəbiyyatı tarixi kafedrasının ordinar professoru olub.

İsmayıl Hikmət Ərtaylan 18 dekabr 1967-ci ildə İstanbulda vəfat edib.

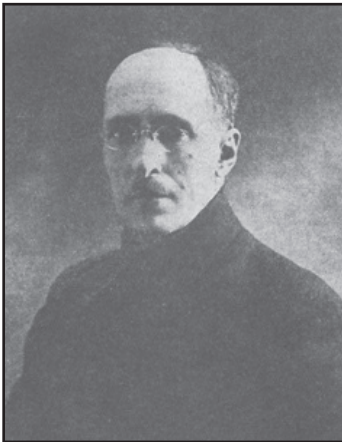
Əli Yusif

1 yanvar 1900-cü ildə Şuşada dünyaya gəlib. 1917-ci ildə Şuşada Milli Komitənin üzvü olub. 1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin açılış günü münasibətilə “Azərbaycan” qəzetində yazdığı məqaləsində Azərbaycan Cümhuriyyətini Prometeylə müqayisə edirdi. 1918-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən təhsil almaq üçün xaricə göndərilmiş azərbaycanlı tələbələrdən biridir. Poliqlot olub: 8 xarici dil bilib. Paris Siyasi Elmlər Məktəbinin diplomatiya fakültəsini bitirib. “Yaşıl qələm” və “Ədəbiyyat cə-

miyyəti”nin işində yaxından iştirak edib. Şeirlər, məqalələr yazıb, tərcümələr edib. 1917-ci ildə nəşr olunan məşhur “Qardaş köməyi” kitabında onun da şeiri çap olunub. Əli Yusifin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan bir ay əvvəl, “Qurtuluş” jurnalının 1920-ci il aprel sayında “Qarabağ xəyanətlərinə” adlı millətçilik ruhunda yazdığı şeiri dərc olunmuşdu.

Birinci Türkoloji Qurultayın katibi olub. Türkoloji Qurultayın ilk qurbanlarından biri odur. Qurultay başa çatandan 3 gün sonra, yəni martın 8-də Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının (ÇK) əməkdaşları tərəfindən evində axtarış aparılaraq həbs edilib. Həbsinin səbəbi kimi qurultayda iştirak edən Türkiyə nümayəndə heyəti ilə əlaqəsi göstərilir. İstintaq dindirməsindən sonra güllələnmə cəzasına məhkum olunsada, hökm 10 illik həbs cəzası ilə əvəzlənib. Solovkiyə – həbs düşərgəsinə göndərilib. 1935-ci ilin yanvarında həbsdən azad edilsədə, Azərbaycana qayıtmasına icazə verməyiblər. Təkrar Özbəkistana sürgün edilib. İki il sonra – 1937-ci ildə yenidən həbs edilib.

1937-ci il avqustun 18-də Daşkənddə həbsxanada güllələnib. Məzarı yoxdur.

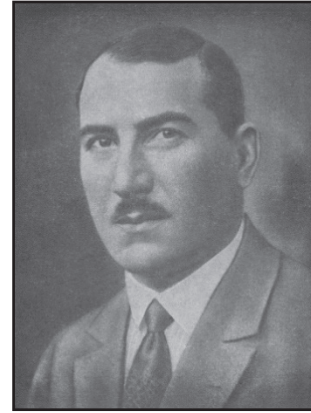

Qriqori Çursin

10 yanvar 1874-cü ildə Yeyskdə anadan olub. 1888-ci ildə şəhər məktəbini

bitirib, 1888-1894-cü illərdə Tiflis Mülətimlər İnstitutunda təhsil alıb. 1916-cı ildə Zaqafqaziya Statistika Komitəsində redaktor, 1916-1918-ci illərdə Tiflisdəki Qafqaz muzeyində Qafqaz etnoqrafiyası üzrə xüsusi kurator vəzifəsində çalışıb. 1921-1924-cü illərdə Tiflisin kitab depolarında işləyib. 1924-cü ildə Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yanında Zaqafqaziya Elm Birliyinin tarix-etnologiya şöbəsinə rəhbərlik edib. Elmlər Akademiyasının Qafqaz Tarix-Memarlıq İnstitutunda işləyib. Leninqrad Universitetinin professoru olub. 1928-ci ildən Zaqafqaziya Kommunist Universitetinin elmi-tədqiqat və tarix kafedrasında çalışıb.

1930-cu il oktyabrın 15-də Tiflisdə vəfat edib.

Sultanməcrid Əfəndiyev

1987-ci ildə Şamaxıda dünyaya gəlib. 1904-cü ildən RSDFP üzvü, RSDFP Bakı Komitəsi yanında Hümmət qrupunun rəhbərlərindən olub.

Birinci Rus İnqilabının iştirakçısıdır. 1907-ci ilin fevral ayında Kazana sürgün olunub. Kazan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsini bitirib.

1918-ci ilin 31 Mart hadisələri dövründə Mart hadisələri barədə məqalə yazıb. “Dəvət”, “Təkamül”, “Yoldaş”, “Qudok” qəzetləriylə əməkdaşlıq edib. Daşnakların pul qarşılığında kapitalistləri müdafiə etdiyini, müsavətçiləri deyil, müsəlman-

ları qırdığını qeyd edib; Stepan Şaumyanı və Caparidzeni tənqid edib. 1919-cu ilin avqustunda Həştərxanda dəmir polka daxil olub. RK(b)P MK yanında Şərq Xalqları Kommunist təşkilatlarının mərkəzi bürosunun sədr müavini olub. 1919-cu ilin iyundan Milli İşlər üzrə Xalq Komissarlığı yanında Zaqafqaziya Müsəlmanları İşləri üzrə komissar olub. 1921-ci ilin yanvar ayında Xalq Maarifi Komissarlığı yanında Əlifba İslahatı üzrə Komissiyanın, 1922-ci ilin mayında Yeni Türk Əlifba Komitəsinin üzvü, Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri olub. 1920-ci ildə Gəncə Quberniyasının Fövqəladə komissarı, Gəncə İnkilab Komitəsinin sədri, 1921-ci ildə Xalq Torpaq komissarı, 1924-cü ildən AK(b)P MHK sədri olub.

Türkoloji Qurultaydakı çıxışında 500 illik ədəbiyyatın çap olunması problemlərini aktuallaşdırıb: “Bütövlükdə həmin ədəbiyyatın yenidən nəşr olunması üçün bir zirehli gəminin hazırlanmasına lazım olan xərc qədər vəsait lazımdır” deyib. 1931-ci ildə Azərbaycan SSR MİK-in sədri seçilib.

1937-ci ildə həbs olunub. İşgəncələr altında istintaq olunub və güllələnib.

Salman Mümtaz

Salman Mümtaz 20 may 1884-cü ildə Şəkinin Gəncəli məhəlləsində dünyaya gəlib. Aşqabadda təhsil alıb. 1910-cu ildən

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə əməkdaşlıq edib. 1913-cü ildə Tiflisdə ilk kitabı – “Seyid Əhməd Hatif İsfahaninin tərcibəndi və tərcümeyi-halı” əsəri nəşr edilib. Fars, rus, ərəb, türk, urdu dillərini bilib. 1918-ci ildən Bakıda “Azərbaycan” qəzeti ilə əməkdaşlıq edib. “Zənbur”, “Hacı Leylək”, “Tutu”, “Şeypur”, “Füqəra Füyuzatı”, “Qurtuluş”, “Qardaş köməyi”, “Maarif və mədəniyyət”, “Qızıl Şərq”, “Şərq qadını” jurnalları ilə, “Ədəbiyyat qəzetəsi”, “Səda”, “Günəş”, “İnkilab”, “Açıq söz”, “Tərəqqi”, “Yeni iqbal”, “İqbal” qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib. 1919-cu ildə “Yaşıl qələm” cəmiyyətinin üzvü olub. 1920-1925-ci illərdə “Kommunist” qəzeti nəşriyyatında “Azərbaycan ədəbiyyatı” seriyasından “Ağa Məsih Şirvani”, “Molla Pənah Vaqif”, “Nişat Şirvani”, “Qövsü”, “Qasım bəy Zakir”, “MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH” və s. kitabları nəşr olunub. 1927-1928-ci illərdə “Baba bəy Şakir”, “El şairləri” (iki cildə), “Aşıq Abdulla”, “Mehdi bəy Şəqaqi”, “Ağa Bağır Şirvani”, “MİRZƏ NƏSRULLA BƏY DİDƏ” kitablarını müqəddimə və şərhilərlə nəfis şəkildə çap etdirib. “El şairləri” kitabını nəşr etdirib. Azərbaycanda “Kitabi-Dədə Qorqud”, Sarı Aşıq, Aşıq Qurbani, aşıq sənəti, ozan yaradıcılığı barədə ilk nəzəri mülahizələri o söyləyib. Şəxsi vəsaiti ilə topladığı əlyazmaları “Kitabxaneyi-Mümtaziyyə” adlandırdığı şəxsi kitabxanasında qoruyub. 1926-1936-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Muzeyində, SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının Tarix, Dil, Ədəbiyyat İnstitutunun kiçik elmi işçisi, klassik irs şöbəsinin müdiri, elmi işçi vəzifələrində işləyib. 1934-cü ildə Moskvada SSRİ yazıçılarının birinci qurultayında iştirak edib. 1927-1928-ci illərdə “Azərbaycan aşıq şeiri” nümunələrini iki cildə nəşrə hazırlayıb.

1937-ci ildə həbs olunub. Topladığı 270 əlyazma müsadirə olunaraq məhv edilib.

6 sentyabr 1941-ci ildə Oryol şəhərində güllələnib.

Əli bəy Hüseynzadənin I Türkoloji Qurultayda yazdığı qeydlər

Türkoloji Qurultay günlərində Bakıda çox şəkillər çəkilib. Amma əvvəldə bildirdiyim kimi, ilk dəfə 8 mart 1926-cı il tarixli “Kommunist” qəzetinin “xaricdən gələn professorlar” təqdimatıyla dərc etdiyi bir şəkil var ki, müstəsna. Mesaroş, Köprülü, Menzel, Hüseynzadə və Vittek bir yerdədir. Fotomüxbirin bu adamları bir yerdə fotoya alması təsadüfdür, bilmirəm. Türkoloji Qurultayın beyin mərkəzi bu adamlardır. Bu adamlar işin əslini bilir. Onlar 1926-cı ildə İstanbuldan Bakıya – Birinci Türkoloji Qurultaya bir yerdə gəlmişdilər:

Dediyim kimi, qurultayın beyin mərkəzi, aparıcı simaları da onlar idi. Qurultayda hamısı çıxış edib. Əli bəy Hüseynzadə və Menzel isə həm də gündəlik qeydlər yazıblar. Menzelin qeydləri Almaniyada nəşr edilib. 1927-ci ildə Bakı qəzetlərində professor Menzelin “Der 1. Turkologische Kongre in Baku” əsəri barədə məlumatlar dərc olunub. Amma Əli bəy Hüseynzadənin qeydləri yalnız 1969-cu ildə ortaya çıxıb və ilk dəfə 1970-ci ilin yanvar ayında “Yeni insan” dərgisində Hilmi Ziya Ülkenin təqdimatı ilə dərc olunub.

Hilmi Ziya “Türkiyədə çağdaş düşüncə tarixi” kitabında “1926-cı ildə Bakıda toplanan Birinci Türkoloji Konqresinə qatılan Hüseynzadə, bu konqresə aid qeydlər buraxmışdır... Bu qeyd dəftəri basılmamış olaraq kitabxanamızdadır” yazır. Ölyazmasının taleyini 2009-cu ilin oktyabrında Əli bəy Hüseynzadənin qızı Feyzavər xanımdan soruşmuşdum. “Hilmi Ziya Ülkenin qızı Fatma Gülsərəndedir. Onun mənzilindəki salonda böyük bir sandıq var. Həmin sandıqdadır”, – deyə cavab vermişdi. “Niyə geri almırsınız?” soruşanda “Məsələ burasındadır ki, Hilmi Ziya bəyin qızının oğlu qərib bir şəkildə dünyasını dəyişdi. Belə bir vaxtda ondan sənəd istəmək münasib deyil. Nə vaxt istəsəm, verəcəyinə əminəm...” de-

mişdi. İndi ikisi də dünyasını dəyişib. Fatma Gülsərən də yoxdur, Feyzavər Alparsar da...

Hilmi Ziya Ülkenin “Yeni insan” dərgisindəki “Ali Turan” yazısına istinadən, Əli bəy Hüseynzadənin Bakı Türkoloji Qurultayındakı qeydlərini 15 fevral 2008-ci ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə təqdim etmiş və bildirmişdim ki, Hüseynzadənin qeydləri qurultayın 1926-cı ildə rusca nəşr olunmuş stenoqramını dolğunlaşdırın sənəddir. Məsələn, stenoqramda qeyd olunur ki, məruzədən sonra təbrikləri oxumaq üçün söz yoldaş Zifeldə və Çobanzadəyə verildi. Əli bəy isə xatırladır: “Çobanzadə Vilhelm Tomsenin Kopenhagendən göndərdiyi təbrik teleqrafını oxudu”. Yaxud stenoqramın 6 mart 1926 tarixli səhifəsində “Керпюлю-Заде выступает с докладом на турецком языке. (Аплодисменты)”. yazılıb. Hüseynzadənin gündəliyində isə “Sonra təkrar Fuad Köprülü söz aldı. Konuşması radio ilə sokak xalqına eşitdirilirdi. Bu münasibətlə “Ərəb mədəniyyəti yox, İslam mədəniyyəti, müsəlman millətlərin ortaq çalışmalarıyla meydana gəlmiş bir mədəniyyət vardır”, – dedi”. Yaxud, tutaq ki, 1926-cı ildə – Türkoloji Qurultay günlərində çəkilmiş sənədli kadrlarda ziyafət masası arxasında Mustafa Quliyev, Ağamalıoğlu, Samoyloviç, Mesaroş, Əli bəy Hüseynzadə, Fuad Köprülü ilə yanaşı, opera müğənnisi H.Sarabski də görünür. Onların bu ziyafət məclisində nədən danışdıqları heç bir sənəddə öz əksini tapmayıb. Əli bəy isə bu barədə yeganə və nadir məlumatı gündəlik qeydlərində verib, 1926-cı ildə çəkilmiş səssiz kinolentlə “danışmaq” imkanı qazandırır: “Ağamalıoğlu Mustafa Kamal Paşanın səhhətinə içdi. Sarabski musiqi ilə “Mustafa Kamal Paşa” şarkısını söylədi”. Yaxud Hüseynzadə Qurultay nümayəndələrinin sayını və milli tərkibini də qeyd edib ki, bu say göstəricisi stenoqramda göstərilən say tərkibindən fərqlidir. “Qurultayda 127 üyə (nümayəndə) bulunmuş olub bunlardan 82-si türk (18 Azəri, 3 anadolulu, 6 kırımlı, 4 türkmən, 13 kazanlı, 5 başqırd türkü və s. Doğu türklə-

rindən uyğur, oyrat, yakut və çuvaş bulunmuşdur. İkinci qrup moğol, fin və uğor qrupudur (3 üyə). Üçüncü qrup yafəs qrupudur (ki burada çərkəs, çeçen, Qafqaz üyələrindən 6 kişi vardır). Dördüncü qrup iranlılardır (13 üyə). Beşinci qrup avropalıdır (ki, 3 alman, 16 rus, 3 ukraynalı). Ayrıca iki yəhudi ilə 5 əsllərini bilmədiyim kimsələr vardır”. Məsələ burasındadır ki, stenoqramda çıxışçı, bəzən hətta məruzəçi kimi təqdim olunan elə iştirakçılar var ki, qurultay nümayəndələrinin siyahısında adları yoxdur. Bu isə ayrıca araşdırma mövzudur. Bir sözlə, Hüseyinzadənin bu qeydləri Türkooloji Qurultay barədə aydın təsəvvür yaradan nadir mənbədir.

16 fevral 1926

İstanbuldan hərəkət etdik. Fuad Köp-rülü, Etnoqrafiya muzeyinin müdiri Mesaroş, Leninqrad professorlarından Bartold, Strasburqdan professor Menzel bərabərdik. 26 fevral cümə günü Səməd Ağamalıoğlu qurultayı açdı. Bir qaç nitq irad edildi. Məclisdən sonra Əliheydər Qarayevlə görüşdüm.

27 fevral 1926

Cümə ertəsi saat 10-da Bartold ərəbcə və farsca qaynaqlara dayanaraq Teymur tarixindən bəhs etdi. 7-ci yüzildə Orxon yazılırla özlərinə türk deyən bir qövmlə meydana çıxır. Yeni araşdırmalara görə, Çin ədəbiyyatında İndiyə qədər bilinməyən bir çox vəsiqələr meydana çıxarılmışdır ki, bunlar türk tarixinin ilk dövrlərini aydınlatmaqdadır. Bundan sonra qırğız filoloji kökündən bəhs etdi. Bartolda görə, türklər İslamiyyəti öz arzularıyla, heç bir zorlama olmadan qəbul etdilər. Çin, Cava, Sumatra və Afrikada İslamiyyətin yayılması da belə olmuşdur. İslamı hər qövmlə qəbul edə bilər. Bartold burada “türkmən” kəlməsinin etimologiyası ilə məşğul oldu. İkincisi Borozdinin raportu idi. Mövzusu Kazan və Volqa tarix və abidələrinə aid idi. Bu münasibətlə Kazan tarixində ən yeni araşdır-

ma və buluşlardan bəhs etdi. 1924-1925-ci illərdə Volqada yeni qazıntılar olmuşdur. Altun Ordaya dair rus və ərəb tarixlərinədəki küçümsər hökmlərə rəğmən, burada yüksək bir mədəniyyət olduğu görülür. Bu araşdırmalardan sonra artıq Altun Orda mədəniyyətindən və incəsənətindən bəhs etməyə imkan vardır. Bundan sonra 1925-ci ildə Krım və Baxçasarayda yapılan araşdırmalara keçdi: 1) Bu araşdırmalar İndiyə qədər bilinənlərdən başqa, tamamen yeni şeylərdir. 2) Abidələr, daşlar və b. yüksək sənət əsərləri Səlcuq və Məmluk təsirlərini göstərməkdədir. Bu qazıntılar arasında bir də karvansaray çıxarılmışdır. Orada bir çox əşya, keramiklər və bir emalatxana bulunmuşdur. İndiyə qədər Bizans keramiki zənn edilən bəzi əsərlər bu emalatxanaya aiddir. Bu dövrdən qalma ipək qumaşlar, 14-cü yüzilə aid bir türbədə bir çox əsərlər ələ keçmişdir. Araşdırmalara davam edil-məkdədir.

Əziz Abidolinin referatı türkcədir. Ruscanın türkcəyə və türkcənin ruscaya tərcüməsinə ehtiyac olmadığına çoxunluqla qərar verildi. Rudenkonun referatı türkcə yeni xalq ləhcəsinə aid olduğu üçün mütləq daha asanlaşır.

Türk qövmlərinin etnoqrafiya xəritəsi iki rənglə göstərilir: Qüzey-doğu və güney batı. Çadırların (kudumku), türklər və moğollarda əlbisələrin çeşidləri, başlıqlar, ayaqqabıları, köynək, qadınların baş örtüləri, mətbəx və yemək isimləri, adətlər, qadınların yaşayış tərzi və qiyafəti, ləhcə tədqiqi vəsiləsiylə gözdən keçirildi. 10 dəqiqə fasilədən sonra Mesaroş konuştu. Ankarada Türk Muzeyinin son illərdəki çalışmalarından bəhs etdi. Anadolunun ən əski qövmlərinin, elamların əski Qafqaz qövmləri ilə münasibətlərinə təmas etdi. Çursin Qafqaz dillərindən bəhs etdi. Qafqazda 50-yə qədər dil var. Bunlardan Qafqaz türkləri 10 ləhcədə danışirlar və nüfuzun 25% nisbətindədirlər, – dedi. Miller nitqini rusca oxudu. Diletantlığın zərərinə bəhs etdi. “Xoşa gəlir, yaxud gəlmir”, – deyərsək, elm irəli getməz, – dedi.

Qalimcan Şərəf ayrı-ayrı hər türk qövminün iqtisadi durumlarından və sosial təbəqələrindən bəhs etdi. Nemət Hakim tatarca deyilən türk ləhcəsiylə danışdı. Milli həyat içində buddizm, Marksizm təsirlərini və bunların əkslərini incələdi.

Öglədən sonra Savaşkin danışdı. Özü Oyrat qövmündəndir. Diqqətə dəyər sözləri arasında başlıca bunları söylədi: “Bilmirdim hansı millətdənəm. Başqalarıyla təmasa girdikdən sonra anladım ki, nə kalmıqam, nə moñqolam, dosdoğru bir türkcəm. 1) Türk olduğumun tarixi dəlilləri, 2) adətlər halındakı dəlillər, – deyə iki tərzdə açıqlama yaptı. Bu girişdən sonra Oyratlar məmləkətinə yapılmış üç elmi səyahəti (expedition) anlatdı. Sonra ümumi rica üzərinə nitqini oyratca təkrar etdi. Daha sonra Yakovlev dil məsələsini ələ aldı. Alim Yunusov doğma ləhcəsi olan özbəkə danışdı. Özbəkcənin sət şivəsi ilə münasibəti üzərində durdu. Sayları 32 olan özbək uruqları arasında özlərinə macar deyənlər vardır. Qoçlu Odabaşı, Kırmda Etnoqrafiya malzəməsi toplamaq məsələsini ələ aldı. Orada bu işlə məşğul olan bir araşdırma cəmiyyəti var, – dedi. Keçən il, Porosdinenin dediyi kimi, Kırım içərisində bir elm heyəti dolaşdırdıq...

...Daha sonra kumık Eyubov danışdı. Başqa hatiplərin tədqiq yoxluğundan şikayətlərini tənqid etdi. “Qurultayın tarixi dəyəri bundan sonra çeşidli sahələrdə çalışılacaq şeyləri proqramla təyin etməkdir”, – dedi. Başqırd Şakirov başqırca söylədi. Təbliğində başqırdcada başqa türk ləhcələrində olmayan səslər və hərflər olduğuna işarət etdi. Petrov tovariç rusca danışdı. Əsli çuvaşdır. Çuvaşların tarixi və etnolojisindən bəhs etdi. Çuvaşların ölkəsi ruslarla tatarlar arasında savaşlara səhnə olmuşdur. Bu sırada aydınlar məhv olmuş, orta təbəqə nəfə (sürgün) edilmiş, yalnız xalq təbəqəsi qalmışdır. Aşmarin çuvaş qrammatikasını yapmış. Biz dəvət ediləcəyimizi ümid edirdik, təşəkkür edirik. Marrın araşdırmalarına görə, çuvaşlar çox əski bir

qövmdür. Nümayəndələrin ricası üzərinə nitqini çuvaşca bitirdi və alqışlandı.

Rudenko Leninqradda etnoqrafiya muzeyi müdiridir. Oyratlar haqqında danışdı. “Altay dağları türklüyün qaynağıdır, – dedi. Tarix baxımından sayları az olan qövm və qəbilələrin də əhəmiyyəti vardır. Yakut Cümhuriyyətində yakutlara aid çalışmalar olduqca irəliləmişdir. Fəqət indiki halda bir muzey qurulması olduqca çətin bir işdir, çünki çox material toplanmışdır”. Kırmlı Çobanzadə türkcə danışdı. “Birinci qurultay dil və ədəbiyyat məsələləri” üzərində toplanmış bir qurultaydır. Orxon kitabələrindən Osmanlı şivəsinə qədər bir çox lacunələr (boşluqlar) vardır. Bunlar meydana çıxmadiqca fərziyyə sahəsindən qurtula bilmərik. Mahmud Kaşğaridən zamanımıza qədər keçən səkkiz yüz il zərfində elmi baxımdan şivələrin siniflənməsi, praktik baxımdan dilin istifadə vasitələrinin hazırlanması (sözlük və b.) lazımdır. Dil və ədəbiyyat araşdırmasında mərkəzlər İstanbul, Bakı, Daşkənd, Kazan və başqa şəhərlərdir.

28 fevral 1926. Bazar

Poppe danışdı. Altay dillərinin müqayisəli elmindən bəhs etdi. Bu sahədə həmişə kəsin hökmlər vermək zamanının gəlməmiş olduğunu və daha çox həll ediləcək nöqtələrin bulunduğunu işarət edərək sözlərini bitirdi. Genko türk dillərilə moñqolca və başqa qonşu dillər arasındakı fərqlər və münasibətlərdən bəhs etdi. Çobanzadə Vilhelm Tomsenin Kopenhagəndən gəndərdiyi təbrik teleqrafını oxudu. Zifeld, Şuraların İran təmsilçilərinin təbrikini oxudu. Bu arada, daha bir çox teleqraflar və Marrın teleqrafi oxundu. Başqırd Qabıtov nitqini başqırca verdi. Eston əslindən olan Zifeld eston dilinin özəlliklərindən bəhs etdi. Filoloji baxımdan eston dili ilə türk dilləri arasında qarşılaşdırma yaptı. Çeşidli türk ləhcələrində man, min, men, ben kəlmələri var, bu, estoncada da vardır,

– dedi. 10 dəqiqə tənəffüsdən sonra Şerba Samoyloviçin tezinə dair konuştu. Özbək Xalid Səid fasih türkcə nitqini verdi. Ona görə konuşma fərqlərinin hüdudunu təyin etmək çətinidir, ləhcələrin coğrafiya baxımından bir-birinə qarışmaları, türklərin bir-birini anlamaları üçün ümumi bir ədəbi dil zəruridir. Abidov başqırd ləhcəsiylə konuştu: Başqırdcada iki şivə vardır ki, biri tatar başqırdcasıdır. Özəl səsli hərfli olan başqırd ədəbiyyatı proleter ədəbiyyatı olub yenidir.

Həsən Musayev uyğur kultüründən bəhs etdi. Türkcəsi iyi anlaşılırdı. İstanbulda Qalatasaray lisəsində oxumuşdur. Turfan, Pamir, Tyan-Şan ölkələrində yaşayan türklərdən bəhs etdi. “Sarı uyğurlar həp kaşqarlıyıq deyirlərmiş. Əskidən uyğuruq deməkdən utanırkən indi uyğurluqla iftixar edirlər. Dilləri sadə qalmışdır”.

Erməni türkiyyatçılarından Acaryan türkcə konuştu. Mövzusu türkcənin ermənicəyə, ermənicənin türkcəyə təsirləri məsələsi idi. Türkcənin ermənicəyə təsiri çox böyükdür. 69-dan 99-a qədər sayı isimləri bəzi yerlərdə sırf türkcədir... Bir çox yerlərdə ermənicə hərfli ilə türkcə yazırlar. Bir çox erməni şairləri türkcə şeir yazmışlar. Erməni əlifbası ilə türkcə də yazılmış. Bir tarixçi bir çox türk şəhərləri gəzmiş və bu təsirləri tədqiq etmişdir. Ermənilərdə bulunan türkcə kəlmələrin toplanması türkoloji baxımından bir xizmət ola bilər...

Son sözü Çobanzadə söylədi: Başqırd qövmünün Mahmud Kaşğari tərəfindən zikr edildiyindən bəhs etdi. Müştərək ədəbi dil məsələsi də ayrıca bir dərşmə mövzusu oldu.

Öglədən sonra Samoyloviç rusca konuştu. Divardakı xəritəni göstərək canlı türk şivələri haqqındakı tədqiqlərini saydı. Yakutlar xəritədə qəhvəyi rəngdə göstərilmişdir. 400 insandan ibarət Karakaslar, Salınqurlar, daha aşağıda Altay tərəflərdə Radlovun araşdırmalarını zikr etdi. Sonra Tobol tatarlarına və qırğızlara keçdi. İndi

öz aralarından da bilginlər yetişməkdədir, – dedi. Xarəzm özbəklərdən şivə baxımından bir az fərqlidir. Uyğurlara gəlincə, onların şivəsini Atov Kamanol çox yaxşı tədqiq etmişdir. Bunların arasında türkmən şivələri qrupuna girənlər vardır. “Fəqət bunu indilik buraxaraq Ural dağlarına keçirəm, – dedi. Burada bir qism şivələr var ki, Şərqi türkcəsiylə Qərb türkcəsi arasında keçid təşkil edir. Başqırdlar haqqındakı bəyanatı, dolayısı ilə ətraflı araşdırmaları zikr edilən Mesarof alqışlandı. Son zamanlarda fin alimləri çuvaş dilini tədqiq etmişlər. Noqaylar əskidən geniş sahələrdə yaşarlarkən indi dağınq adacıqlar halında qalmışlar. Ləhcə baxımından qazaxlara bənzəyirlər. Buralarda bir də türkmən adacığı var. Kumıqlar adlandırılan bu etnik zümərə haqqında Çobanzadənin araşdırmaları vardır, – dedi. Nəticə: madam ki, türk şivələri və filolojisi ilə türklər özləri ilgilenirlər, o halda hər yerdə araşdırmalar üçün mərkəzlər qurulmalıdır təmənnasında bulundu.

Malov rusca konuştu. Türk runik yazılarından, Orxon yazılarında dilin fonetikasından bəhs etdi. Prof. Aşmarin 19-cu yüzilin yarısından sonra həqiqi elmi türkolojinin başladığını, dil sahəsindəki ciddi araşdırmaların yakut dil qaydalarını tədqiqdən sonra gəlişdiyinə işarət etdi. Özbək Qazi Yunusov özbəkcə söylədi. Samoyloviçin bəzi mütalələri haqqında düşüncələrini irəli sürdü.

Kazanlı Sədi asan anlaşılmayan bir tatarca ilə konuştu...

Kazanlı Nemət Hakim də tatarca nitqini verdi. Bir çox türk qövmələrini saydı, türk ləhcələrinin bir sinifləməsini yaptı. Camibəyov noqayca söyləyir, kəndisi də tam bir türk tipidir. Noqay türklərindən bəhs etdi. Onların bir az şakaçı (humoriste) olduqlarına işarət etdi və buna dair misallar verdi. Oyrat Sabaşkin oyratların kiçik ədəbiyyatlarında və dil qaydalarında iki cərəyan olduğunu söylədi: “Bir qramer yapmalı ki, ictimai həyata uyğun olsun”, – dedi.

Qazax Osman Umarov rusca konuştu. Türk dillərinin təsnifinin fonetik əsası üzərinə yapıldığını, fəqət bir də ayrıca ələ alınmamış olan sintaksis (nəhv) məsələsi üzərinə diqqəti çəkdi.

Qazaxıstanlı Suleyev kəndi dilində konuştu. Qazaxcanı bilənlər tərəfindən alqışlandı. Fəqət anlaşılırmıdır. Şerba filolojinin sinifləmə prinsiplərindən bəhs etdi. Son sözü Samoyloviç aldı.

2 mart 1926 Salı

Çobanzadə rusca söyləyir. Zeynalı türkcə anladır. Zifeldin panislamizm, pantürkizm haqqındakı mütaliəsini tənqid edir. Kazanlı Bay Tursun rusca söyləyir. Yusuf Akçuraya bənzəyir və terminoloji məsələsindən bəhs edir. Maksudi tatarca söyləyir, lisanda xalqa doğru hərəkətidən bəhs edir. Ağamalioğlu “Osmanlı” təbiri yerinə “Anadolu türkü” təbiri işlətməyi təklif etdi. Şevqi Bektörə kırımlı bir şairdir. Pək fasih türkcə ilə söyləyir. Prof. Yakovlev Qafqaz dilləri uzmanıdır. Özəl olaraq Qüzey Qafqazı iyi bilir. Türkcə terminlər qurularkən nə kimi əsaslara baş vurula bilər? Dürlü ləhcələrin səslərinə şəkil vermək üçün nə kimi əsaslara riayət etməli? Bunları (etnik zümrləri) xəritədən təqib edərək göstərir. Qüzey Qafqaz qövmlərində çeşidli əlifba tətbiqi təşəbbüslərinin tarixini anladır. Şəhər xalqının köy xalqına nisbəti Azərbaycanda ən yüksək dərəcədə (10%), Kazanda 4%-3%-dir. Rus əlifbasının bəzi özəl vəsflərindən dolayı qəbula əlverişli olmadığını anladır. Hətta bundan dolayı bu əlifba bir çox slav qövmləri tərəfindən qəbul edilməmişdir. Ərəb əlifbasını xristian olan millətlərə təklif etmək mənasız olardı. Bundan dolayı latın əlifbasının üstün vəsfləri üzərində durur.

Axşam Pedaqoji İnstitutda müsəmirə verildi. Ərtəğrol Muhsinin anladığı tərzdə, yəni səhnədə islələrlə oynanan bir əsər seyr etdik.

3 mart 1926 Çərşənbə

Öğlədən sonra Kazanlı Alparov tatarca söyləyir. Əlifba haqqında mühafizəkar bir görüş savunmaqdadır. Əlifbanın gözəlliyindən, ərəb hərfələrinin estetik üstünlüyündən bəhs edir. Cami divarlarındakı son dərəcə gözəl lövhələri xatırladır. Vəlhasil, ona görə hərf dəyişdirməyə lüzum yoxdur. Ərəb hərfələri dilin bünyəsinə uyğundur. Tovariş Qazaxıstanda islah edilmiş ərəb hərfələri sisteminin iflas etdiyini söyləyərək ona etiraz edir. O, sırf inqilab baxımından radikaldir. Latın hərfələri türk dilinin bünyəsinə əlverişlidir.

Ömər Əliyev qaraçaylıdır. “Qüzey Qafqazda latın hərfələri ilə ögrətimin ərəb hərfələri ilə ögrətimdən daha başanlı və qolay olduğunu söylədi. “Minlərcə il öncə icad edilmiş əski alətlər və makinalar bu gün necə işə yaradırsa, minlərcə il öncə icad edilmiş yazı alət və aracları olan ərəb əlifbası da bu gün işə yarayacaq”, – deyə sözünü bitirdi.

Türkmən Berdiyev rusca konuştu. Latın əlifbası ilə yazı soldan sağa, ərəb yazısı daima sağdan sola getməmiş, gah geri, gah irəli, bəzən aşağıya doğru yazılmışdır. Yəni ərəb hərfələrində bir sabitlik yoxdur. Ayrıca texniki qüsurları vardır. Bütün terminolojinin dəyişdirilməsi lüzumsuzdur. Xivəli Rahimi xivə ləhcəsiylə söylədi və ərəb əlifbasından bəhs etdi. Özbəkistanda latın əlifbasına meyil vardır. Halbuki ərəb əlifbasının islahı ilə uğraşılsa, bu iş illərcə, hətta yüzillərcə sürəcək və tam nəticə alınmayacaqdır. Türk qövmləri arasında ortaq əlifba latın əlifbası olmalıdır.

Qalimcan İbrahimov türkcə və rusca konuştu. Ona görə Kazanda latın hərfələrinə qarşı bir hərəkət yoxdur. Bizdə islah olunmuş hərfələrlə basın və yayın mövcud olduğu üçün latın hərfələrinin qəbulu birinci məsələ halını ala bilmir. Qalimcan bu münasibətlə Kazandakı yayın fəaliyyətindən bəhs etdi. “Biz buraya hərfələr haqqında dərüşmə üçün gəlmədik, hər ikisinə də

tərəfdarıq. Yerinə görə hər ikisi də işləyə bilər”, – dedi.

Bir toplantıda Mustafa Quliyev nitq söylədi. Fuad Köprülü onu tamamladı. O sırada mən də nitqimi verdim. Samoyloviç türkcə nitq irad etdi. Mesarəş konuşdu, özünün yabançı olmadığını söylədi, belə söyləyənləri protesto etdi. “Macar milləti bu torpaqdan getmişdir”, – dedi. Günortadan sonra prof. Zirkov “Ərəb hərflərini qəbul edən, hərfləri dəyişdirməyə əcələ etməməmiz lazım, bir qəç sənə bəkləmək və bu xüsusda çalışmaq doğrudur”, – şəkildə müəliədə bulundu. “İki reallıqdan ən yaxşısını intihab edin”, – dedi.

5 mart 1926

Ümumi ədəbi türk dili haqqında toplantı oldu. Samoyloviç ümumi ədəbi türkcə lehinə uzun-uzun konuşdu. “Yalnız şivədə deyil, xalqca söylənən dildə belə dürlü türk zümrələrinin bir-birinə yaxınlaşdıqları görülür. Misal: Daşkənd sokaklarında gəzərkən məktəb görən yeni nəslin şivəsində həməən bir dəyişmə fərq edilir”. Təhsilini Sarbonnada yapmış olan Feyzi Kırımlı türkcə konuşdu. Ümumi ədəbi türk dilindən bəhs etdi və bunun türk qövmlərini birləşdirəcəyi nöqtəsində Samoyloviçi təyid etdi. Kırımlı Şevqi Bektörə bu müəliədə bulundu: Özəl şivələrlə yazı yazmaqdan məqsədim bu ki, hər ləhcə varını-yoxunu material halında meydana qoysun. Bundan sonra ortaya böyük və ümumi bir dil çıxa bilsin. Bu surətlə Şevqi Bektörənin özəl ləhcələrlə yayın yapma haqqındakı görüşü regionalizmə deyil, əsasda türk ədəbi dilini birləşdirmək istəyənlərin fikrinə qatılır, yalnız metoddan onlardan ayrılırdı. Həbib Cəbiyevə görə, ümumi türk dili məsələsi hər şeydən öncə terminoloji məsələsidir. Çəşidli türk qövmləri və camaatı terminoloji birliyini təmin edərlərsə, ortaq ədəbi dil qurula bilər. Bugünkü halda bu, hənuz təmin edilmiş olmaqdan uzaqdır.

Rusca konuşan Öməröva görə, ümumi

ədəbi dil konusunda birləşmək mümkündür. Ancaq bu həmlə yuxarı təbəqələrdən deyil, aşağı təbəqələrdən gəliərsə! Çünki məhdud sayda olan aydınların eyni ədəbi dildə yazması məsələni həll etməz. Xalq yenə kəndi ləhcələriylə bir-birindən ayrı qalır. Özbəkə konuşan Qazi Alim Can bu müəliədə bulundu: “Azəri türk şairi Sabiri Türküstanın hər yerində oxuyurlar, anlayırlar, dad alır və gülürlər. Demək ki, xalqa yaxınlaşdıqca anlaşma imkanı artır. Nəvaini nədən anlayırıq? Çünki xalq dilinə yaxın yazmışdır. Bu halda ümumi ədəbi dildə həmlənin aşağıdan gəlməsi ehtimalı qüvvətlidir. Dilin özü birləşməyi və yaxınlaşmağı təmin edir. Buna heç bir şey, heç bir kimsə mane ola bilməz. Bunun üçün ümumi bir mərkəz lazımdır. Xalq dilindən nə qədər kəlmə gəlir və ədəbi dil onlarla nə qədər zənginləşərsə, türklər arasında ortaq dil o qədər daha asan qurulmuş olur.

Çobanzadəyə görə, iki cərəyan vardır: “Biri Samoyloviçin ifadə etdiyi obyektiv cərəyan, öteki əskidən Qəyyum Nasiri tərəfindən savunulmuş olan subyektiv cərəyandır. Elm yolu və sağlam yol, obyektiv yolu tutmağı gərəkdir. Nəvaidən sonra ən çox oxunan İsmayıl Qasıralı xalqa nüfuz etdiyi, xalq kəlmələrini ortaq ədəbi dilə qaynaşdırdığı üçün populyarlığını təmin etmişdir. Ondən sonra Qabidov tatarların Başqırd istiqlalına qarşı özüməyici (assimilyator) hərəkətlərindən şikayət edən bir tövr aldı. Nəmət Hakim ona cavab verdi. Osmanlıca (yəni İstanbul türkcəsiylə) yazılmış kitabdan bir qəç sətir oxudu. Bu ikisini qarşılaşdırdı. İkincinin yalnız birincini bilənlər tərəfindən anlaşılama-yacağımı göstərdi. Fuad Köprülü bu sırada ikinci təbliğini oxudu. Burada islamdan öncəki İranın türklər üzərində təsirindən bəhs etdi. Oğuz türkləriylə peçeneqlər arasındakı qövmi yaxınlığa aid dəlillər göstərdi. Anadolu xalqının, türk yerləşməsindən sonra və tarix boyunca etnik təbəqələr halında təşəkkül etdiyini anladı.

Bu münasibətlə başqa bir məsələyə

təmas etdi: “Xalq ədəbiyyatı müqayisəli bir surətdə tədqiq ediləcək olursa, dürlü türk qövmləri arasındakı yaxınlıq meydana çıxar. Dilin ərəbcə və farscadan qurtularaq türkçülüyə doğru getməsi gerilmə deyil, kəndi ruhunu, mənliliyini bulmuş bir lisanın irəliyə hərəkətidir. Mədəni bir addım və gəlişmədir. Ədəbi dilin ümumiləşməsi amilləri siyasi degildir. Bunun dərin kəltürəl – tarixi səbəbləri vardır. Yabançı kəlmələr xalqın vicdanında yer etmişsə, qalacaqdır. Bütün insanlar elm sayəsində dağılmağa doğru deyil, birliyə doğru gedirlər. Kiçik millətlərin, bir-iki milyonluq qəbilə zümrlərinin yüksək mədəniyyət yaratması ehtimalı yoxdur”, – dedi və çox alqışlandı.

6 mart 1926. Cümə ertəsi

Öncə Akademiyadan Oldenburq konuşdu. Sonra təkrar Fuad Köprülü söz aldı. Konuşması radio ilə... xalqa eşitdirilirdi. Bu münasibətlə “Ərəb mədəniyyəti yox, İslam mədəniyyəti, müsəlman millətlərin ortaq çalışmalarıyla meydana gəlmiş bir mədəniyyət vardır”, – dedi. Alman professoru Menzel (rusca və türkcə olaraq) Anadolu və Balkan türklərinin ədəbiyyatı üzərinə konuşdu. Abdurrahman Sadi oğuzların təsirində qalmış olan qırpaq ədəbiyyatından bəhs etdi. Bu münasibətlə uyğur ədəbiyyatının “Qutadqu-Bilig”ə, Mahmud Kaşğariyə... Xoca Əhməd Yəsəvinin gənclik dövründə türk ədəbiyyatına təmas etdi (Bu münasibətlə sosializm, romantizm konularına toxundu). Özbək ədəbiyyatından (Əbülqazi Bahadır Xan), sonra Kırmda İsmayıl Qaspiralından, nəhayət, Azərbaycan, tatar ədəbiyyatlarından keçərək türk qövmləri ədəbi tarixinə bir baxış yaptı.

Öglədən sonra mənim təbliğim vardı. Sonra bir sibiryalı tərəfindən oxunan qısa bir təbliği dinlədik.

Hatay türkləri tərəfindən qurultaya göndərilənlərini və ancaq bu gün yetişə bildiklərini üzr diləyərək söylədi.

Özbək Rəhminin konuşmasından sonra buxaralılar, özbəklər başqana hədiyyələr təqdim etdilər.

Qapanış nitqini Ağamalıoğlu rusca oxudu. Burada bunlardan bəhs etdi: “Tarixdə bundan öncə heç bir təcrübə olmadığı halda, ilk dəfə qurultayı dəvət edə bilmək çətin bir məsələ idi. Şərqdə iki mühüm inqilab oldu. Birincisi: Anadolu türkləri xəlifəliyi qaldırdılar. İkinci inqilabı Azərbaycan yaptı: Yeni əlifbanı aldı. Qurultay icad edilməmiş, bir qafadan çıxmamış, fəqət onu həyatın özü doğurmuşdur”. Ağamalıoğlu eyni nitqi bir də türkcə kəndi ləhcəsiylə təkrar etdi...

8, 9, 10, 11 martda özəl gəzintilər yapıldı, okullar gəzildi.

11 martda klubda Fuad Köprülünün, mənim və Mustafa Quliyevin nitqləri vardı.

12 mart 1926-cı il cümə günü Bakıya döndü.

25 mart 1926-cı il pərşəmbə günü Odessa limanına saat 4.40-da hərəkət edərək İstanbula döndük.

Bir foto və dörd kartpostal

Həyat yolları ləkə götürməyən iki böyük insanın – Fuad Köprülünün və Əli bəy Hüseynzadənin bu fotoda üzlərində ləkə yeri var. Bu mürəkkəb ləkəsi tarixdəki ağ ləkələrdən daha bətdir. Yəni stalinizmin barmaq izləridir... Üstündə mürəkkəb ləkəsi olan bu şəkil I Türkoloji Qurultay günlərində, daha doğrusu, qurultay bitəndən 10 gün sonra çəkilib. Əli bəy Hüseynzadə və Fuad Köprülü Hüseynzadənin qohumları arasındadırlar. Bu şəkil barədə çox yazmışam. Türkoloji Qurultayın 100 illiyi ərəfəsində yenidən bu 100 yaşlı şəkli qayıtmağım səbəbsiz deyil. Çünki burda həm də talelər var.

Şəkildə oturanlar: soldan Əli bəy Hüseynzadənin qardaşı arvadı Minəxanımdır. Onun qucağındakı körpə nəvəsi böyüyəndə tarix elmləri doktoru, professor,

Rusiya Təbiət Elmləri Akademiyasının akademik-katibi olacaq Hacımurad İbrahimbəylidir. Hacımurad müharibə illərinə qədər Zaqafqaz Hərbi Məktəbinin direktoru olmuş Hacıağa İbrahimbəylinin oğludur. Hacıağa İbrahimbəylinin bacısı Töhfə xanım Tolstoyla dostluq etmiş görkəmli maarifçi Əli Qasımovun həyat yoldaşıydı. Töhfə xanımın oğlu Ənvər memar Elbəy Qasımzadənin atasıdır. Digər oğlu Əkrəm isə məşhur opera müğənniləri Fidan və Xuraman Qasımovaların atasıydı. Şəkildə Mınəxanımın yanındakı Əli bəyin xalası qızı Bədum xanımdır. Sonra üzləri, az qala, görünməz edilmiş Əli bəy Hüseynzadə və Fuad Köprülü əyləşib. Köprülünün yanındakı balaca Aynülhəyatdır. Aynülhəyat xanım Hüseynzadənin qardaşı nəvəsi və rəhmətlik akademik Əfrand Daşdəmirovun anasıdır. Sonrakı İsmayıl bəyin qızı Böyükxanımdır – Həyatın anası.

Ayaq üstə soldan birinci Mınəxanımın qardaşı Əzizdir. Əziz 1920-ci illərdə Sənaye İnstitutunun professoru idi. 1926-cı ildə Bakıya Türkoloji Qurultaya gələn Əli bəy Hüseynzadənin daha çox ünsiyyətdə olduğu qohumlarından biri o olub; 1926-cı ildən sonra İstanbula gedib, ömrünün axırına kimi orada yaşayıb. Milliyyətə çəçən olan Səlma xanımla evlənib... Ayaq üstə dayananlardan ikinci adam isə, ehtimalıma görə, Hüseynzadənin xalası oğlu və İsmayıl bəyin qayını Əhməd Ağa olmalıdır. Üçüncüsü Əli bəy Hüseynzadənin qardaşı İsmayıl Hüseynzadədir. İsmayıl bəy 1868-ci il martın 17-də Salyanda anadan olmuşdu. Müəllim idi. Əli bəyin qardaşı, Azərbaycan Milli Ordusunun zabiti Sultan Hüseynzadənin atası olduğuna görə başı müsibətlər çəkmişdi. Türkoloji Qurultaydan sonra bir neçə dəfə həbs olunub, nəhayət, 1937-ci ildə təkrar həbs edilərək sürgün olunub. 1943-cü ilin qışında sürgündə – Qazaxıstanda dünyasını dəyişib. Şəkildə onun yanında dayanan oğlu Şəmsəddin Hüseynzadədir. Şəmsəddin bəyin yanındakı isə İsmayıl müəllimin qayını

Əhməd Ağanın qızı, sonralar Mirzə Ələkbər Sabirin oğlu Məmmədsəlim Tahirli ilə ailə quracaq Naib xanımdır. Naib xanım 1911-ci ildə doğulmuş, 1991-də dünyasını dəyişmişdi. Sabirin oğlu ilə evliliyindən Sabir, Zakir və Fəridə xanım dünyaya gəlmişdi. Naibin övladlarının üçü də Tahirli soyadını daşıyır. Şəkildə sonuncu dayanan Böyükxanımın baldızı Zəkiyyədir...

Şəkil sürgün yollarından keçib. Bakıdan Sibirə aparılıb, Sibirdən Bakıya qayıdıb. Şəklin üzərinə mürəkkəbi başı müsibətlər çəkmiş İsmayıl bəy dağıdıb ki, Əli bəy Hüseynzadə və Fuad Köprülü tanınmasın.

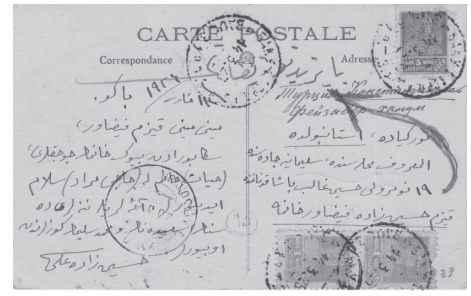
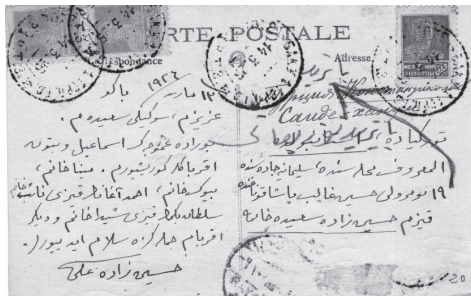
Şəklin yeganə nüsxəsi, yəni orijinal nüsxə Şəmsəddin bəyin qızı Cəmilə xanımdadır... Şəkildəki adamların kimliyini də 2008-ci ildə Əli bəy Hüseynzadə barədə kitab yazarkən o mənə tanıtdirmişdi.

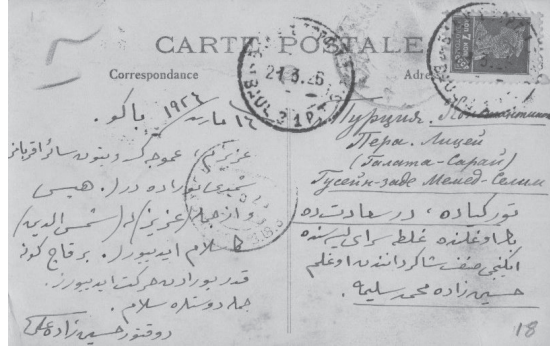
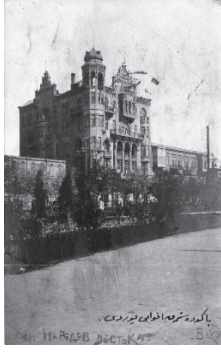
Əli bəy Hüseynzadə Fuad Köprülü ilə birgə Dram Teatrının arxasında, Şah döngəsindəki evin ikinci mərtəbəsində – yaxınlarının mənzilində əqrəbaları ilə görüşüb. Bakıdan 13-16 mart tarixlərində İstanbula – həyat yoldaşı Ədhiyyə xanıma və övladlarına məktublar yazıb:

“Əzizim Ədhiyyə, bir həftə əvvəl Türkoloji Qurultay qapandı. Şimdi mənim söyləməklərim daha təfəsilatlı olaraq bir kitab halında burada çap olunmaqdadır. Bir qəç günə qədər bitəcəm. Qurultaydan sonra Salyan deyil, Gəncəyə gedib orada iki gün qaldıq. Dün övd etdik (qayıtdıq). Bütün əqrəbam buradadır. Batumdan, ya Odessadan münasib bir vapor bəklıyoruz”.

“Əzizim, sevgili Saidəm. Burada amcan İsmayıl və bütün əqrəbalarla görüşürəm... Mınəxanım, Böyükxanım, Əhməd Ağanın qızı Naib xanım, Sultan bəyin qızı Şeyda xanım və digər əqrəbam cümlənizə selam ediyolar”.

“Mini-mini qızım Feyzavər, sana buradan Böyükxanımın çocuqları Həyat xanımla Hacımurad selam ediyolar. An-

nələriylə nənələri də sənin, Saidənin və Məhməd Səlimin gözlərindən öpüyorlar”.

“Məhməd Səlimə. Əzizim, amcan və bütün sair əqrəbamız şimdiki buradadırlar. Həpsi və əz cümlə Əzizlə Şəmsəddin selam ediyorlar”.

Həç bir qaynaqda olmayan bir həqiqət Hüseynzadənin Ədhiyyə xanıma yazdığı məktubdadır: “Türkoloji Qurultay qapanmışdı. Şimdiki mənəim söyləməklərim daha təfəsilatlı olaraq bir kitab halında burada çap olunmaqdadır. Bir qəç günə qədər bitəcək”. Deməli, həmin günlərdə Bakıda nəşr olunmuş “Qərbin iki dastanında türk” əsəri Əli bəy Hüseynzadənin Türkoloji Qurultayda söylədiyi məruzənin mətnidir və Ədhiyyə xanıma yazdığı məktub bu barədə müzakirəyə yer qoymur.

Türkoloji Qurultayın 100 illiyi ilə bağlı kitablara bu fotonu da, bu məktubları da daxil edirəm. Çünki bu şəkildə və Bakını təsvir edən kartpostallarda zamanın obrazı var...

Stalin dilemma qarşısında, yaxud Atatürkün sükutu

İlk baxışda anlaşılan odur ki, SSRİ-də yaşayan türklər əlifba inqilabına Türkiyə türklərindən daha əvvəl hazırlaşıblar. Türkiyədə yalnız 1928-ci ilin fevral ayının 3-də “Rəsmi qəzetə” “Hərflər inqilabı qanunu”nu dərc etmiş, ərəb hərflərinin əvəzinə latın əlifbasına əsaslanan türk əlifbası məsələsi müzakirəyə çıxarılmışdı. Digər işlərlə yanaşı, həm də bu məsələ ilə məşğul olan “Dil əncüməni” Atatürk tərəfindən 23 may 1928-ci ildə qurulmuş, latın əlifbası-

nın qəbulu isə 1928-ci ilin 1 noyabrında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin qərarı ilə gerçəkləşmişdi. Azərbaycanda isə Nəriman Nərimanov hələ 1920-ci ildən bu məsələylə məşğuldu.

Amma Türkoloji Qurultayda əlifba ilə bağlı mövqeyini açıq şəkildə sərgiləməsə də, qurultaydan sonra, yəni 1926-cı ilin dekabrında qələmə aldığı “Hərflər məsələsi” məqaləsində Fuad Köprülü “Latın hərflərinin qəbuluna tərəfdar olanlar zənn edirlər ki, Qərb mədəniyyətinə bu surətlə daha tez və daha asan təməssül edə bilərik. Halbuki Qərb mədəniyyətinə təməssül hərflərimizin təbdili və latın hərflərinin qəbuluyla mümkün olmaz” deyirdi. Atatürk isə susurdu. 1928-ci ilə qədər susdu. 1928-ci ildə isə qərarını açıqladı: “Latın hərflərinə keçirik”. Başqa sözlə, Türkiyə Avropa mədəniyyətinə istiqamətləndiyini bütün dünyaya bəyan etdi. Fuad Köprülü bu dəfə: “Atatürk bu böyük inqilabı edərkən hansı düşüncələrdən yola çıxdı? Bunu tədricən anladıq... Yaxın Şərqi mədəniyyətindən qurtulub çağdaş Qərb mədəniyyəti sahəsinə daxil olmaq iradəsini göstəririk... Köhnə bir mədəni sahədən çıxır və yeni bir mədəni çərçivəyə daxil olur”. Fuad Köprülünün nə üçün əvvəl elə, sonra da belə söylədiyini düşünəndə onun Bakıda dediyi bir fikri xatırlatmağa ehtiyac duyuram. 1926-cı ildə Bakıda Türkoloji Qurultaya qatıldığı günlərdə “Yeni Avropa” otelində onunla görüşən Xəlil Səid Xocayevlə söhbətində Köprülü yeni əlifbanın lehinə olduğunu demişdi.

Türkoloji Qurultay təkcə elmi müsə-

mirə deyildi, Stalin türk xalqlarını bir-birindən ayırmaq, uzaqlaşdırmaq, Atatürk isə türk xalqlarını bir-birinə yaxınlaşdırmaq üçün əlifba problemini müzakirəyə çıxarmışdı. Latin əlifbasına keçid təmin olunmalıydı. Dünyanın iki böyük siyasət devi – Stalinlə Atatürk hər ikisi fərqli rakursda yanaşdıqları məsələni çözmək üçün Bakıda üz-üzə gəlmişdilər. Azərbaycan alimləri arasında belə bir fikir var ki, Türkiyə nümayəndələri əlifba probleminə münasibətdə loyallıq davranışlar, bəlkə də, məsələnin üstündən sükutla keçiblər. Amma yox. Onlar hədsiz diplomatik davranış sərgiləyirdilər. Dediym kimi, Qurultaydan bir gün əvvəl Xalid Səid Xocayev Səməd Ağamalıoğlunun göstərişi ilə Fuad Köprülü və Əli bəy Hüseynzadə ilə görüşmüşdü, söhbət etmişdilər. Aralarındakı polemika çox mətləblərin üzərindəki örtüyü qaldırır. Xalid Səidin “Əgər Şərq türkləri yeni əlifbaya keçərlərsə, Anadolu türkləri yenə əski əlifba üzərində qala bilərlərmi?” sualının qarşılığında Köprülü bir az düşünür, cavabı Hüseynzadə verir: “Zənn edərəm, bu iş mümkün olmayacaq”. Əli bəyin dediyini isə Fuad bəy təsdiq edir: “Əvət, o halda bütün çətinliklərə, iqtisadi ağırlıqlara qatlanaraq yeni əlifbaya keçməyə məcbur olacağıız (bu, təbii, mənim öz fikrimdir. Hökumət dairələrinin bu xüsusda nə düşündüklərinə aid bir şey deyəməm)”. Digər sual: “Qurultayda Anadolu türkləri namına yeni əlifbanın lehinə və ya əleyhinə bir fikir verəmiyəcəksiniz?” Cavab: “Hökumət tərəfindən bu xüsusda əlimizdə bir təlimat yoxdur... Əfəndim, əsas etibarını ilə mənim fikrim yeni əlifbanın lehindədir, ancaq ümumi vəziyyətimizlə hesablaşmaq məcburiyyətindəyəm”. Bu qədər diplomatik üslubda danışirlar. Türkiyəli nümayəndələr – Əli bəy Hüseynzadə və Fuad Köprülü qurultayda nə latın əlifbasının, nə də ərəb əlifbasının lehinə, ya əleyhinə səs verməyib. Bitərəf qalan yeganə nümayəndə heyəti bu iki nəfərdən ibarət Türkiyə təmsilçiləridir. Yəni Fuad Köprülü ilə Əli bəy Hüseynzadədir.

Amma Xalid Səidlə söhbətlərinin alt qatındakı işarələrə diqqət yetirməyə dəyər. Əslində, burda latın əlifbasına bir təşviq var... Bunu Azərbaycan rəsmiləri də bilir. Yəni Səməd Ağamalıoğlunun rahatsız olduğu tərəf təkcə özbəklərdir. Onlar da qurultay başladığı gün yekdil qərara gəlmişdilər. Və problem çözülmüş sayılırdı.

Səməd Ağamalıoğlu Türkiyə ilə bağlı çox əmin davranır. Bilirdi ki, Cümhuriyyət inqilablarından biri də gec-tez hərf inqilabı olacaq. Bu mənada, Türkoloji Qurultay kontekstində Azərbaycan kommunistləri ilə bağlı düşüncələrimiz təshih olunmalıdır. Çünki iyirminci illərin ən qatı Azərbaycan kommunistlərinin də milli təmayülləri çox güclüydü. Bu mənada, İsmayıl Hikmətin “Dörd il yarım Azərbaycanda” (“Azərbaycanda dörd buçuk yıl”) memuarına istinadən çox vacib bir faktı fərqləndirmək istəyirəm: Hikmətin həmin məqaləsində Türkoloji Qurultay ərəfəsini təsvir edən həssas bir məqam var: “O zaman maarif komissarı olan şəxs (o zaman Maarif Komissarı Mustafa Quliyev idi – A.T.) böyük bir təlaşla vəziyyəti anladı: “Ruslar türklərə ən böyük zərbəni bu dil məsələsində endirəcəklər. Bizi universitet tədrisatından, türk dili və ədəbiyyatından məhrum edəcəklər. Rus dilinin əsarəti altında qalacağıq. Bir çarə tapın! Qurultayda türk dilini müdafiə edin”. Bu, Azərbaycan kommunistlərinin 1926-cı ildəki mövqeyidir.

Təhsil naziri Mustafa Quliyev belə düşünürdüsə, hökumət başçısı Səməd Ağamalıoğlu belə düşünmə bilməzdimi?

1920-ci illərdə demokratik şəraitdə keçən, bəlkə də, yeganə qurultay olan Türkoloji Qurultayda qərarlar tam sərbəst şəkildə qəbul olunub. Qərarların icrası üçün, Xalid Səidin dediyi kimi, bütün türk respublikalarına tam sərbəstlik verilib. Bu nə ilə bağlıdır, bilmirəm. Amma burda Stalinin çəkdiyi və hətta ərəb əlifbası əsasında öz əlifba layihəsini təklif edən və cədid təmayülündən gəlmiş Baytursunov var

idi. Alaş Orda tam süqut etməmişdi. Milli kommunistlər keçmiş müsavətçilərin bir qismi ilə hələ ki həmfikir davranırdılar və s. Hələ, üstəlik, Qurultay Avropanın diqqət mərkəzindəydi.

Turan dalğası

Fuad Köprülü 1926-cı il martın 9-da “Yeni fikir” qəzetinə verdiyi müsahibəsində: “Türk xalqlarının, ümumiyyətlə, bir-birinin dillərini anladıqları bu qurultayda meydana çıxmışdır. Türklər arasında bir-birinə çox yaxın bir elmi-lisani vücudə gəlmək, eyni istilahlərin qəbul edilməsi pək mümkündür”, – deyirdi.

Bu isə qurultayda Mirzə Davud Hüseynovun çıxışındandır: “SSRİ-nin ən böyük xalqlarından biri olan türklər Altay dağlarından, böyük Volqadan, Türküstanın səhra qumluqlarından, Qafqazın qarlı zirvələrindən gözəl Krıma qədər nəhəng bir ərazini tuturlar”.

1928-ci ildə Türkiyə hərf inqilabına başlayanda Əli Nazim bunu Kazan, Türkiyə, qırğız, özbək, yakut, çuvaş, ümumilikdə isə bütün türkləri birləşdirə biləcək bir hadisə kimi dəyərləndirirdi.

Əlifbanın dəyişilməsi ideyası: Azərbaycan əlifbanının dəyişdirilməsi ideyasının ilk müəllifi Mirzə Fətəli Axundovdur, amma uzun illər əlifba ilə bağlı yekdil qənaətin hasilə gəlməməsi də düşündürücüdür. Xüsusən XX yüzilliyin əvvəllərində maarifçi və romantik mədəniyyətin təmsilçiləri, o cümlədən 1903-cü ildə İsmayıl bəy Qasıralı, 1907-ci ildə Əli bəy Hüseyinzadə bu xüsusda öz açıq və aydın mövqelərini ortaya qoymuşdular.

Məhəmməd ağa Şahtaxtinskiyin əlifba siyasətinə sərt və güzəştisiz yanaşan İsmayıl bəy Qasıralı “Bədbəxtliyimizin səbəbi əlifbamızdır. Əlifbamızı təbdil lazım”, – deyərək yazan Məhəmməd ağa Şahtaxtinskiyə cavab verirdi: “Elm və maarifin üstündən keçib altına erişməmək, adama böylə şeylər yazdırır, qəzetəyə dərc və nəşr etdirir... Əlifba güclüyü bir səbəb isə, 99 səbəb daha vardır. Bunları Məhəmmədəğa

Şahtaxtinski bilsə gərək! Bilməsə, ayıbdır; amma bilib də mətləbi məxsusdan ötürü sətrediyorsa (məqsədli şəkildə ört-basdır edirsə), bu, çox fənadır... Gərçi latın, rus və firəng əlifbaları daha yengildir; lakin məsələ ətraflıca mülahizə olunsa, təbdil və təğəyyürə nə lüzum qalar, nə münasibət. Bilməm, nədən, Tiflisin havasındanmı, suyundanmı, əlifba məsələsi həp Tiflisdən zühur ediyor...”

İsmayıl bəyin fikirlərini dörd il sonra ona istinadən Əli bəy Hüseyinzadə davam etdirirdi: “Bilmiyorum bizim bu Qafqazda və bilxassə Tiflis şəhərində nə hal var ki, burada hər yerindən qalxan “millətin qabağa getməməsini” müsəlmanların əlifbasına, imlasına isnad edərək onların başına gətirdikləri oyun qalmıyor. Mirzə Fətəli, Mirzə Rza, qospodin Şahtaxtinski həp Tiflisdə duruyorlar!.. Üç yüz milyon islamın əlifbasını, altmış, yetmiş milyon türkün imlasını... türkün, islamın mərkəzindən uzaq olan yuvalardan, birdən dəyişmək istiyorlar!”

Məhəmməd Hadi 1906-cı ildə “Hər-gah lisanın, əlifbanın çətinliyi tərəqqiyə, təməddünə bir maneə etsəydi, maarif və mədəniyyətcə cahanı heyran edən yapon millətinə geridə qalmaq lazım gəlirdi”, – deyərək “Həyat” qəzetində yazırdı.

Qəribədir, öz mütəfəkkirlərimiz belə danışsa da, 1869-cu ildə “İslam aləminin cəhaləti və irəliləyə bilməməsi əlifbanın ayıbıdır. Müsəlmanların gücsüzlük və yoxsulluğu əlifbanın ayıbıdır. Yolların pozuluğu, məmnuniyyətsizlik, ədalətsizlik, mərhəmətsizlik əlifbanın ayıbıdır”, – deyərək əlifbanın dəyişilməsini İrandakı erməni dönməsi, mason Mirzə Melküm Xan (1833-1908) israr edir.

Cədidizmin müqaviməti – İlminskinin süqutu, Qasıralının zəfəri. Əlifbada deyil, təhsildə köklü islahatlar aparılmasını Krımda İsmayıl bəy Qasıralı təkid edir... Və buna nail olur. Bütün türk dünyasını üsuli-cədid məktəblərinə, cədidizm hərəkətinə cəlb edərək intellektual potensialı

təmin edir. Əlifbanın islahını deyil, təhsilin, məktəbin islah edilməsini önə çəkir. “Bizim azərbaycanlı radikallar Qafqası yada məktəblərin təksirinə (çoxalmasına), proqramlarının islahına diqqət etmiş olsalardı, maarifi-milliyətimiz daha karlı olardı; amma radikallıq Avropada pək mötəbərdir və bizimkilər üçün dolab çevirməyə, dəyirman aylandıрмаğa (fırlatmağa) vasitədir... Müsəlmanlar öz əlifbalarını müqəddəs və möhtərəm tanımaqdadırlar. Bu hərflərlə bizim əziz Quranımız yazılıbdır. Bu sayədə müsəlmanlar, hər yerdə, hər qövmdə bir əlifba qullanıyolar və bir əlifba sayəsində Quranlarını oxumaqdadırlar. Əlifbanı dəyişdirmək İlminski davasının məqsədləri üçün pək gözəl olacaqdı. Lakin bunun qəbulu müsəlmanlar üçün intihardan başqa bir şey deyil”. İlk mərhələdə, yəni çar dönəmində əlifbanın dəyişilməsinə qarşı çıxan milli aydınlarımız bununla Rusiyanın türk və müsəlman xalqları ruslaşdırmaq siyasətinin vasitəsi olan Kirill əlifbasına doğru rus missioner Nikolay İlminskinin başladığı hərəkatın önünü kəsdi. İlminski müsəlman məktəblərindən ərəb əlifbasını qaldıraraq onu rus Kirill əlifbası ilə əvəz etməyin vacibliyindən danışdı, sadəcə danışmırdı, bu barədə Rusiya çarına təkliflər verirdi: “Müsəlman məktəblərində islam hərflərini qaldıraraq, onun yerinə rus hərfləriylə dərs oxudulmasına” dair Maarif Nazirliyi qanun da çıxarmışdı. Amma rusların ərəb əlifbasını Kirill əlifbasıyla əvəzləmək istəyi baş tutmadı. Bu dəfə türklər latın əlifbası problemini ortaya çıxarıb assimlə siyasətinə əngəl oldular. XX yüzilin ilk illərində Rusiya müsəlmanlarının liderləri Kirill əlifbasının timsalında rus təcavüzündən ərəb əlifbasını, ərəb əlifbasının timsalında isə öz türk-müsəlman varlıqlarını qoruduqları kimi, 1920-ci illərdə də türk mütəfəkkirlər bolşevik rusların daha dərin və daha qurnaz siyasəti ilə üzleşmişdilər. Rusların məqsədi din birliyini təmələndən qoparıb türk birliyini parçalamaq idi. Türk düşüncəsi bunun

qarşılığında ekvivalent olaraq milli kimlik məsələsini ortaya çıxardı. Burada cədid hərəkatının rolu başlıcaqdır. Türkoloji Qurultay təkcə dünya türkoloqlarının deyil, eyni zamanda cədid hərəkatının yetişdirdiyi insanların da son böyük elmi toplantısı oldu. Qurultay nümayəndələrinin böyük əksəriyyəti də, o cümlədən Həsən Səbri Ayzov, Əhməd Baytursunov, Əbdülhəmid Canıbəyov, Aşuralı Zahiri, İsmayıl Sədri, Şakircan Rəhimi, Bekjan Rəhmanov, Qazi Alim Yunusov və başqaları, hamısı üsuli-cədid məktəblərinin yetirmələri idi və Türkoloji Qurultayda çıxış edənlər İsmayıl bəyin adını dönə-dönə və ehtiramla yad etməkdəydilər... O həm də ortaq ədəbi dilin yaradılmasına töhfələr vermiş mütəfəkkir ədib olaraq xatırlanırdı. Bəkir Çobanzadə qurultaydakı çıxışlarının birində “İsmayıl Qaspıralı xalqa nüfuz etdiyi, xalq kəlmələrini ortaq ədəbi dilə qaynaşdırdığı üçün populyarlığını təmin etmişdir” – deyirdi.

Cədidizmdən söz düşmüşkən. Cavabı tapılmayan suallardan biri də Türküstanda cədid hərəkatının ilk liderlərindən biri, həm də latın əlifbasının Özbəkistanda ilk tərəfdarı, böyük maarifçi Münəvvər Qarenin özbək nümayəndə heyətinin tərkibində olmamasıdır. Münəvvər Qare hələ sağ idi, hələ güllələnməmişdi. Üstəlik, qurultay başlandığı günə qədər Qazi Alimcan və Bekcan istisna olmaqla, qalan dörd nəfər özbək nümayəndənin fikri birmənalıydı ki, onlar yeni türk əlifbası layihəsinin əleyhinə səs verəcəklər. Çünki Türküstan dövlətinin belə bir təlimatı vardı. Xalid Səid yazırdı: “Qurultaya gələn mürəxxəslərə ərəb əlifbasını müdafiə etmələri xüsusunda qəti təlimat verilmiş idi”. Özbək nümayəndələr Fuad Köprülü ilə Əli bəy Hüseynzadənin qaldığı “Yeni Avropa” otelində məskunlaşmışlar. Gecə nə baş veribsə, səhər yuxudan fikirləri dəyişmiş halda oyanıblar. Düşüncələrində tam çevriliş olub. Altı nəfərin hamısı, yəni bütün özbək nümayəndə heyəti qurultayda latın əlifbasının lehinə səs verəcəklər.

Nərimanov amili yaxud Rza Nurun anonsu

Türkoloji Qurultayın keçirilməsi bilavasitə Nərimanovun ideyasıdır. Yeri gəlmişkən, 2005-ci ilin 17 noyabr tarixli “Ədəbiyyat qəzeti”ndə, istərsə də ondan iki gün sonra, yəni noyabrın 19-da “Space” televiziya kanalının “Gecə kanalı” verilişində də bu barədə fikir bildirmişdim. Yazmışdım ki, Türkoloji Qurultay barədə tarixi həqiqətlər hələ təfərrüatına qədər araşdırılmayıb və doktor Nəriman Nərimanovun türkoloji qurultayın keçirilməsi, Azərbaycanda latın qrafikasının tətbiq olunması ilə bağlı fəaliyyəti, xidmətləri, təəssüf ki, işıqlandırılmayıb. Halbuki, Nəriman Nərimanov bu məsələdə görünən və görünməyən tərəfləri ilə özü barədə düşünməyə kifayət qədər ciddi əsaslar verən, sovet siyasi bu-məranqının ilk qurbanlarından biri idi. Bu mənada, Nərimanov Türkoloji Qurultayın pərdə arxasında qalmamalıdır.

1921-ci ildə Nərimanovun sədrliyi ilə Bakıda “Latın əlifbasına keçid” komitəsi yaradılmışdı və bu prosesə təkcə Bakı alimləri deyil, özəmənkı SSRİ-nin digər elm mərkəzlərində çalışan türkoloqlar da xüsusi diqqət yetirirdilər. 1921-ci il dekabrın 30-da Darülmüəlliminin salonunda Şura ziyalılarının ümumi yığıncağında türk əlifbası ilə əlaqədar keçirilən iclası doktor Nərimanov açmış, 1923-cü ildə Moskvada tatar gənclərinin və müəllimlərinin konfransında latın qrafikasına keçidlə bağlı müzakirələrdə iştirak və çıxış etmişdi.

Türkoloji Qurultayın keçirilməsi ideyasının müəllifi olan Nəriman Nərimanovun əlifba islahatı yolundakı fəaliyyəti barədə 20-ci illər Türkiyəsinin ideoloji həyatında xüsusi yeri olan doktor Rza Nurun “Hayat və hatıratım” kitabının 3-cü cildində hədsiz dərəcədə qiymətli tarixi həqiqətlər yazılıb. 1921-ci ildə Moskva səfəri zamanı Bakıda keçirdiyi görüşlərini xatırlayan Rza Nur deyir: “Azəri hökuməti kommunist bir cümhuriyyət. Komis-

sarlardan mürəkkəb bir hökumət, bunun başında komissar olaraq doktor Nəriman Nərimanov var. Bu zat ağı başında olan bir adam. Məlumatlıdır, mühərrirdir... Roman, teatro, pyeslər də yazmış bir zətdir... İyi bir adam. Ona etimad göstərdiyimi təlqin etdim. Açıldı və dedi: “Bölşeviklik nə? Bu rəzalət bizə gəlməz. Biz türkük, milliyyət ilə yaşarız”. Çox xoşuma gəldi... Bir gün Nərimanov türkçə üçün latın hərfləri qəbul və tətbiq edəcəyini söylədi. Bunun tərəfdarıydı. Onu bu işdən vaz keçirmək üçün iki saata qədər söz söylədim. Və nəhayət, “Türk yalnız siz deyilsiniz, bu səbəblə bunu edə bilməzsiniz. Bu ümumi bir konqre ilə yapıla bilər. Həm də rusların türklər arasında təfriqə salmaq üçün istədikləri şeydir”, – dedim. Qane oldu. Vaz keçdi. Bu sürətlə hər fəyişikliyi üç-dörd il geri qalmışdı”. Xatırladım ki, Rza Nur da türklər arasında latın hərflərinin qəbuluna meyil edənlərdən biri idi və Türkiyədə hər fə inqilabı baş verməzdən, “Türk hərflərinin qəbul və tətbiqi haqqında qanun” qəbul edilməzdən əvvəl, yəni 1928-ci ilin yanvarında “Oğuznamə”ni İskəndəriyyədə latın hərfləriylə nəşr etdirmişdi.

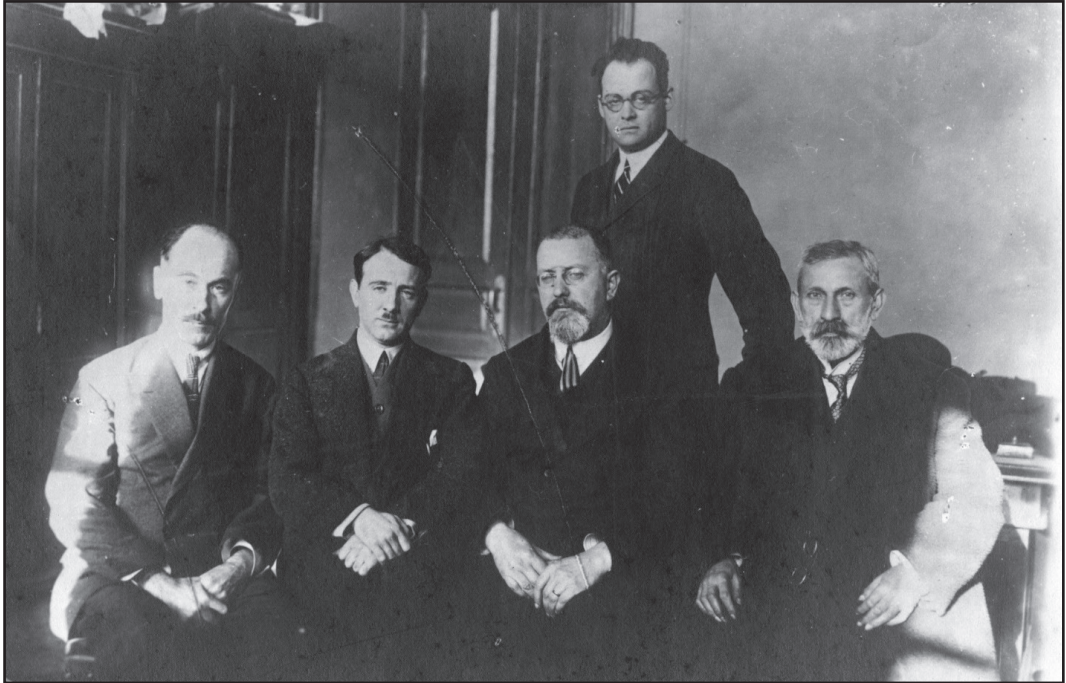
Qurultayın birinci və sonrakı bir sıra iclaslarına sədrlik edən Səməd Ağamalı-oğlunun yekun çıxışında qurultayın çağırılması ideyasının tarixi belə göstərilirdi: “Bir sıra mədəni məsələlərin, o cümlədən əlifba məsələsinin həlli məqsədilə bu qurultayın ən əvvəl türkoloji deyil, ümumiyyətlə, Şərq xalqlarının qurultayı kimi keçirilməsi ideyası hələ Nərimanovun vaxtında meydana çıxmışdı. Sonralar bu ideya türkoloji qurultayın çağırılması ideyasına çevrildi”.

Təsədüfi deyildi ki, 7 noyabr 1927-ci il tarixli “Yeni yol” qəzeti Türkoloji Qurultayın I illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışının ilk səhifələrində Nərimanovun fotosunu belə bir təqdimatla verib: “Birinci Azərbaycan Hərbi İnqilabi Komitə və sonra Ümumittifaq Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sədri Yeni Türk Əlifbasının həyata

Şərqdə iki inqilabdan biri. Qurultaydakı çıxışında Ağamalıoğlu Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradılması ilə yeni əlifbanın qəbulunu türk xalqlarının tarixində iki böyük inqilabi hadisə kimi dəyərləndirirdi. Yeni əlifbanın qəbulunu Ağamalıoğlunun böyük inqilab adlandırması, əlbəttə, Lenin tərəfindən gələn bir qiymət idi. Lenin Ağamalıoğlu ilə söhbətindən sonra latın qrafikasına keçidi “Şərqdə inqilab” adlandırmışdı.

Qərarlar: Türkoloji Qurultayda yeni əlifba haqqında, türk dillərinin və türk dilinin başqa dil ailələri ilə əlaqələrinin öyrənilməsi haqqında, ana dilinin tədrisi metodikası haqqında, “Türk xalqları tarixini öyrənməyin müasir vəziyyəti və cari vəzifələri”, ölkəşünaslıq, türk dillərinin orfoqrafiyası, türk dillərində elmi terminologiya sistemi və s. məsələlərlə bağlı qətnamələr qəbul edildi. Qurultay latın əlifbasının ərəb əlifbasından üstün olduğunu elan etmişdi, türk dillərinin elmi qrammatikasının və lüğətinin tətbiq olunmasını qərara almışdı, arxeoloji tədqiqatların keçirilməsi, xarici müəlliflərin türkologiyaya aid əsərlərinin nəşri, salnamələrin toplanması, ölkəşünaslığın inkişafı ilə əlaqədar işlərin görülməsi, türk dillərinin orfoqrafiya lüğətini yaratmaq, türkolojiyə aid olan bütün materialların toplanıb siyahıya alınması, hər bir türk respublikasında elmi terminlər lüğətinin yaradılması və s. barədə qərarlar qəbul etmişdi.

Türkologiya prosesdir... Yüz ildən sonra da proses davam edir...

Mesaroş, Köprülü, Menzel, Hüseyinzadə və Vittek

*Öndə: Əliəsgər Əliəkbərov, Əhməd Bəytursunov, Mixail Veltman, Sergey Oldenburg,
Aleksandr Samoyloviç, Teoder Menzel
Arxa cərgədə: Bəkir Çobanzadə, Cəlil Məmmədzadə,
Şevqi Bektöre, Həsən Abdulla oğlu Musayev, Həbib Cəbiyev, Artur Ziefeld-Simomyagi,
Əhməd bəy Pepinov, İsmayıl Hikmət, Qaziz Qubaydullin, Hənəfi Zeynalli, Həsən Sabri Ayyazov.*

Fuad Köprülü, Əli bəy Hüseyinzadə və Salman Mümtaz

Cabbar Əfəndizadə, Fuad Köprülü, Əli bəy Hüseynzadə və onun qohumları məktəblilər arasında

*Türkoloji Qurultay günlərində Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyətində
Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən çəkilib. 5 mart 1926-cı il*

Soldan. Ön cərgə (oturanlar): 1) Mirzə Əbdülxaliq Raqi, 2) Əliğa Vahid, 3) Əli Hüseynzadə, 4) Adil Nəcdət, 5) Əhməd Cavad, 6) Cabbar Əfəndizadə, 7) Atababa Musaxanlı, Mikayıl Rəfili, 9) Bayraməli Hambal, 10) Ağahüseyn Rəsulzadə.

Orta cərgə: 1) Mirzə Rəhim Fəna, 2) Əbdülxaliq Cənnəti, 3) Səməd Mənsur, 4) Məşədi Azər, 5) Mədinə Qiyasbəyli, 6) Həbib Cəbiyev, 7) Mehmet Fuad Köprülü, Böyükağa Talıblı, 9) Şəfiqə Əfəndizadə, 10) Nəcəf bəy Vəzirov, 11) Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, 12) Bəkir Çobanzadə, 13) Cəlil Məmmədzadə, 14) Ağadadaş Müniri.

Arxa cərgə: 1) Mirzə Cəlil Yusifzadə, 2) Bədrəddin Seydi Seyidzadə, 3) Salman Mümtaz, 4) Süleyman Sani Axundov, 5) Abdulla Şaiq, 6) İsmayıl Hikmət, 7) Hüseyn Cavid, Əli Kərimov, 9) Əli Yusif, 10) Qulamrza Qasımbəyli, 11) Sami Kamal Sürəyya, 12) Sultanməcid Qənizadə, 13) Əhmədcövdət Pepinov, 14) Əliisgəndər Cəfərzadə, 15) Abdulla bəy Əfəndizadə, 16) Yusif (Yazıçılar Cəmiyyətinin işçisi), 17) Seyid Hüseyn.

Elnarə AKİMOVA

*Azərbaycan Respublikası
Milli Məclisinin deputatı
Filologiya elmləri doktoru*

YÜZ İLİN ƏBƏDİYYƏT YOLÇULARI

İndiyə qədər dünyanın heç bir ölkəsində Birinci Türkoloji Qurultayın nümayəndələri barədə bioqrafik məlumatları əks etdirən ayrıca əsər nəşr olunmayıb. Türkoloji Qurultay barədə danışarkən, tədqiqatçılar adətən qurultay nümayəndələrinin yalnız 1926-cı ildə nəşr olunmuş siyahısı ilə kifayətləniliblər. Burada isə onların bioqrafiyası və elmi fəaliyyəti barədə müxtəsər məlumatlar verilir. Digər tərəfdən bu topluda bu günə qədər diqqətdən kənar qalmış bir sıra faktları, xüsusən Birinci Türkoloji Qurultayın fəxri rəyasət heyətində təmsil olunan Əli bəy Hüseynzadənin həmin günlərdə ailəsinə ünvanladığı məktublar, Birinci Türkoloji Qurultay günlərində yazdığı və Azər Turanın haqlı olaraq, “Qurultayın 1926-cı ildə rusca nəşr olunmuş stenoqramını dolğunlaşdıran sənəd” kimi dəyərləndirdiyi gündəlik qeydləri öz əksini tapıb. Qurultay nümayəndələrinin bioqrafiyalarını izlədikcə heyrətlənməyə bilmirsən. Türk

xalqlarının milli oyanış tarixində və özünüdərkində mühüm rol oynamış Qurultayda türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, dili, əlifbası, toponimikası, etnoqrafiyası, incəsənəti və s. ilə bağlı qərarlar qəbul edilib, amma təəssüf ki, çox keçmədən həmin tədbirin əksər iştirakçıları Stalinin siyasətinin hədəfinə tuş gələrək taleyin amansız zərbəsini alıblar: sürgün, güllələnmə və s. Əksəriyyəti də oxşar maddələrlə - ya millətçilikdə, ya terror fəaliyyətində, ya əksinqilabi pantürkist təşkilata üzv olmaqda ittiham edilərək güllələniblər.

Əslində, Türkoloji Qurultay Atatürklə Stalinin ideoloji qarşıdurmasının reванş nöqtəsiydi. Və bu mənada, 1930-cu illərdə Stalin qalib gəldisə, 100 il sonra dünya Atatürkün zəfərini müşahidə etdi. Azər Turan həmin kontekstə də işıq salır. Təqdim edilən tarixi sənədlərin timsalında görəcəksiniz ki, istər Azərbaycanın kommunist dövlət rəsmiləri, istərsə də Türkiyədən gələn Atatürkçü professorlar qurultay günlərində necə riskli bir prosesdə iştirak etdiklərini anlayır və bir-birilə

rilə diplomatik üslubda danışdırlar.

Oktyabrın 22-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikamızın fikir həyatında mühüm tarixi hadisəyə şahidlik edən tarixi bir Sərəncam imzaladı. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illiyi qeyd olunacaq!

Türkoloji qurultay təkəcə dünya türkologiyasının tarixində deyil, Azərbaycan siyasi tarixində mühüm hadisəydi və hətta əminliklə demək olar ki, o dövrdə ən mühüm hadisəydi. Bir əsr əvvəl Bakıda reallaşan bu tarixi qurultay yüz ildir ki, dünyanın humanitar platformasında ən aktual məsələlərdən biri olaraq qalır və getdikcə türk dövlətlərinin siyasi həyatına, türk düşüncəsinin məfkurəvi aspektlərinə sirayət edir. Bakının dünya türkologiyasının deyil, türk düşüncəsinin mərkəzinə çevrilməsinə rəvac verir. Niyə? Çünki qurultayda müzakirə olunan problemlər sırf elmi məsələlər idi, özündə tarixə, ədəbiyyata, linqvistikaya, etnoqrafiyaya dair ciddi məsələləri ehtiva edirdi. Alt qatda isə gələcəkdə yaradılacaq türk birliyinə yol açırdı ki, biz bu gün həmin tarixi prosesin iştirakçılarıyıq.

XX yüzilin iyirminci illərində dünya türkologiyasının ən aktual problemlərinin Bakıda müzakirə olunması ictimai fikir tariximizin bənzərsiz və qürurverici səhifəsini təşkil etməkdəydi. Bu gün isə Qurultayın 100 illiyinin keçirilməsi təsdiq edir ki, Bakı təkəcə elmi həyatın deyil, Türk birliyinin də siyasi həyatında mərkəzə çevrilməkdədir.

Azər Turan ayrı-ayrı kitablarında, istər Hüseyn Caviddən bəhs edən “Cavidnamə” (2010) kitabının “Hüseyn Cavid Birinci Türkoloji qurultayda” qismində, istər “Əli bəy Hüseynzadə” (2024) kitabının “1926-cı il. Bakı. I Türkoloji Qurultay” hissəsində, istər “Xalid Səid Xocayev – şəhid türksünas” (2009) kita-

bında və başqa əsərlərində zaman-zaman Türkoloji Qurultay mövzusunda qayıdıb, 17 noyabr 2005 tarixli “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunmuş “Birinci Türkoloji Qurultay” məqaləsində (məqalə Əbdül-lətif Bəndərtoğlunun təqdimatında İraqda çıxan “Yurd” dərgisində də dərc olunmuşdur), istər yenə də “Ədəbiyyat qəzeti”ndə Xalid Səid Xocayevin “Yeni Əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” kitabından bəzi parçaları - “Birinci Ümum Türkoloji Qurultayı” (12 sentyabr 2008) və “Annagəldi baba ilə kiçik müsahibə” (29 avqust 2015) hissələrini təqdim etmiş, “Əli bəy Hüseynzadənin Türkoloji Qurultaydan qeydləri”ni (23 fevral 2008) dərc etdirmiş, İctimai Televiziyada onun ssenarisi ilə “Birinci Türkoloji Qurultay” sənədli filmi çəkilməşdir və s.

Azər Turan uzun illərdən bəri Türkoloji Qurultayla bağlı apardığı araşdırmalarının növbəti mərhələsində yüz ilin ədəbiyyət yolçularını bir yerə cəm edərək qurultayla bağlı mənzərəni aydınlaşdırmaq baxımından son dövrün ciddi elmi hadisələrindən birinə imza atır. Qürur və ağrı hekayələri ilə dopdolu olan ömürlərin yaddaşlaşmış tarixini yaxından və uzaqdan izləyərək açıq qalan heç suala yer saxlamır. Sırr pərdəsi götürülür, tarix həqiqətlərin dilində danışır. Türk ruhunun qələbəsi elə bu olsun gərək!

Aqil ABBAS

BU DÜNYADAN RƏMİŞ KEÇDİ...

Dünyanın ən xoşbəxt və ən bədbəxt insanı idi Rəmiş. Niyə ən xoşbəxt və ən bədbəxt? Darıxmayın, indi açıqlayacam.

Yazılarımda və televiziya müsahibələrimdə Rəmiş haqqında belə bir fikir söyləmişdim: “Rəmiş nə atadı, nə anadı, nə bacıdı, nə qardaşdı, nə vətəndaşdı, heç adam da deyil. Rəmiş başdan-ayağa ruhdu – yarı mələk, yarı şeytan. Bəzən şeytan mələyi üstələyir”.

Bu da Rəmişin bərk xətrinə dəymişdi. Amma dedim ki, Rəmiş, mən sözümlün üstündə qalırım.

Rəmiş niyə dünyanın ən xoşbəxt adamıdır? Xoşbəxtliyi odur ki, bu insan ağıl kəsəndən dünyanın ən azad insanı olub, heç bir çərçivəyə sığmayıb. 250 milyon insanı çərçivədə saxlayan sovet hökuməti onu çərçivəyə sala bilmədi. Necə istədi, elə də yaşadı, türk şarkısında deyilən kimi, əgər buna yaşamaq deyirlərsə. Nə istədi, yedi, nə istədi, içdi, nə istədi, onu elədi, nə istədi, onu geyindi, hətta bəzən şəhərdə şəpətlə gəzdi. Uzun saç saxladı, mədəniyyət naziri belə onun saçını qırxdıra bilmədi. Konsertlərdə hamı eyni kostyum geydiyi halda, Rəmiş cinslə çıxırdı, Zeynəb xanım da xətrinə dəymirdi. Heç kəsin qabağında əyilmədi. Təkrar olunmaz ifaları ilə milyonların sevgisini qazandı və hamı Rəmişi necə vardı, elə qəbul elədi.

Belə bir söz var, sənin azadlığın mənim azadlığım başlayanda qurtarır. Rəmişin azadlığı heç kimin azadlığının başladı-

ğı yerdə qurtarmadı. Milli musiqimiz üçün tamamilə yad bir aləti milliləşdirdi.

Amma Rəmiş məktəb olmadı, çünki heç özü məktəb görməmişdi. Bəlkə də, heç məktəbin nə olduğunu bilmirdi. Ağdamdakı Musiqi Texnikumunu da ala-yarımçıq oxumuşdu. Oxumuşdu deməyə, şəpətlə dərəcə gedib-gəlmişdi. Amma dövlət imtahanında necə tar və piano ifa eləmişdisə, komissiya üzvləri durub Rəmişi bağrılarına basmışdılar.

Rəmiş gitaranı bu millətə necə sevdirdisə, Rəmişdən sonra onlarla gənc çox gözəl gitaraçalan oldu, xalq onları da sevdirdi. Çox mahir gitara çalanlar var, amma onların heç biri Rəmişin yolunu gedə bilmədi, çünki o yolu Allah təkcə Rəmişə vermişdi.

Bəs niyə Rəmiş dünyanın ən bədbəxt insanıdır? Rəmişin bir normal lent yazısı yoxdu. Çünki bu lent yazıları ya toylarda, ya da xudmani məclislərdə yazılıb. Özü də video çıxandan sonra. Youtube-a baxın, hamısı 1991-ci ildən sonra yazılıb. Rəmişin çağlayan vaxtlarında – 70-90-cı illər arası ifaları itdi-batdı. Çünki onlar köhnə maqnitofon lentləri idi, sonra kompakt kassetdəydi, texnika inkişaf elədi və onlar da oldu istifadəsiz. Bəlkə də, müəyyən adamların evlərində qalır. Şəxsən mənə Rəmişin iyirmidən çox maqnitofon lenti vardı. Allah erməninin tifağını dağıtsın, şəhərimiz işğal olunanda hamının evi kimi, bizim evi də dağıtdılar, yandırdılar, həm on

beş minlik kitabxanam məhv oldu, həm də Rəmişin lent yazıları.

Rəmişin lent yazılarını çox axtarmışam, tapa bilməmişəm. Bilirəm ki, bir-cə kamançaçalan Elman Bədəlovun oğlu Muquşda var, ona da əlim çatmır, deyirlər, Almaniyada yaşayır.

Bircə dənə normal diski var, onu da ANS-in rəhbəri Vahid Mustafayev və görkəmli jurnalist Mirşahin Ağayev, çətinliklə də olsa, öz maliyyələri hesabına Londonda yazdırıblar. O da az tirajla, satışa da verməyiblər, dost-tanışa hədiyyə ediblər. Birini də mənə hədiyyə etmişdilər, Rəmişsevər dostlarımdan hansısa maşınımdan çırpışdırdı. Halal xoşu olsun.

Ona görə də Rəmişin qeybə çəkilməsindən sonra heç bir televiziya onun haqqında söhbət getmir, ifaları göstərilir.

Yalnız İctimai Televiziya Saleh Bağirovun və Nailə xanımın apardığı “Ötən günlər” verilişi Rəmişə həsr olundu və xalqa Rəmişini yenidən təqdim etdilər, sağ olsunlar. Rəmiş dünyanın ən bədbəxt adamı ona görədir ki, izi-tozu qalmadı. Gələcək nəsillər belə bir dahini tanımayacaqlar, tapıb dinləyə bilməyəcəklər.

Bəs Rəmiş haqqında povesti niyə yazdım? Rəmiş hər görüşəndə məndən soruşurdu:

– Qaqa, mənə söz vermişdin ki, məndən nəyə yazırsan, nooldu?

– Darıxma, yazıram.

Amma o darıxdı, məndən də darıxdı, dostlarından da, hamıdan darıxdı, day gözləmədi, çıxdı getdi. Yəqin ki, cənnətə buraxmazlar, amma cəhənnəmdə sərin bir yer tapılar onun üçün. O yenə dostlarını başına yığıb, ocaqdan oğurladığı bir taxtanın üstünə iki sim çəkib uyudar cəhənnəmdəkiləri. Bədənləri yansa da, ürəklərinə su səpər.

Tarixdə Paqanini adında bir skripka dahisi olub. Təbii ki, təxminən 250 il bundan əvvəl yaşamış Paqanininin necə ifa elədiyinin heç bir şahidi qalmayıb, ağızdan-ağıza keçib. Deyilənlərə və yazılanlara inanmaq məcburiyyətindəyik. Yazırlar ki, Paqanini

skripka çalanda zaldakı adamların ürəyi gedirmiş, bağırırmışlar, içlərinə şeytan girirmiş. Ona görə də kilsə xadimləri onu şeytan adlandırılar, otuz il də xristian torpaqlarında basdırılmağa icazə verməyiblər. Otuz il oğlu və köməkçisi şəhər-şəhər, kənd-kənd gəziblər və kilsənin sözüylə də hər yerdən qovulublar. Amma Paqanini bir əfsanəyə çevrilib, mifləşib.

XIV-XV əsrlərdə Təbrizdə Əbdül Qadir Baği adında bir xanəndə olub. Bütün Şərqdə məşhuruymuş, qeyri-adi, İlahidən gələn səsi varmış, bizim Qədir Rüstəmov kimi. Şöhrəti Əmir Teymura gedib çatmış.

Əmir Teymur Təbrizi fəth edərkən əmr edir ki, Əbdül Qadir Bağini onun yanına gətirsinlər. Aralarında bir söhbət olur.

Dezir:

– Oxu. Əgər xoşuma gəlsə, nə istəyirsən, istə məndən.

Oxuyur, öz ilahi səsiylə Əmir Teymuru sehləyir. Soruşanda məndən nə istəyirsən, deyir:

– Əmr elə Təbrizdə yağmalanmanı, qırğını saxlasınlar.

Əmir Teymur onun bu xahişini yerinə yetirir. Sonra da onu Miranşaha vəzir verir. Miranşaha sui-qəsd olandan sonra Əbdül Qadir Baği qorxusundan Bağdada qaçır.

Əmir Teymur oğlunun intiqamını almaq üçün yenidən yürüşə çıxır və gəlir Bağdada. Tapşırır ki, o Bağini tapın və diri-diri mənə gətirin.

Gətirirlər. Əmir Teymur deyir ki, mən sənə o cür hörmət etdim, oğluma vəzir qoydum, sən də ona sui-qəsdə iştirak etməsən.

Baği and-aman edir ki, mənim əlim yoxdu, sizin qəzəbinizdən qorxub qaçmışam. Əmir Teymur deyir ki, aparın bunu asın. Bağini çadırdan çıxartmaq istərkən Əmir Teymur soruşur ki, oxuya bilərsən? Baği əlini atır qulağının dibinə, dirsəyi ilə də, Qədir Rüstəmov kimi, böyrəyini sıxıb necə zəngülə vurursa, yenə İlahidən gələn səsiylə Əmir Teymuru sehləyir.

Əmir Teymur bağırır:

– Kəs səsinə, bu səsi eşidəndən sonra qoşun heç kəsi öldürə bilməz, silahı atar.

Sonra əmr edir ki, buraxın, gedib yaşasın.

Yəqin, Əbdül Qadir Baği də Şərqdə əfsanəyə çevrilib, mifə çevrilib.

İndi zaman gələcək, Rəmiş də əfsanəyə, mifə çevriləcək. “Bu dünyadan Rəmiş keçdi” povestini ona görə yazdım.

Qədir Rüstəmovdan çox məqalə yazmışam, ondan da povest yazmışam.

Bir dəfə Ağdamda Qarabağın tanınmış ziyalısı Yusif Əhmədov çayxanada mənə dedi:

– Aqıl, bala, Qədirdən yüz dəfə də yazsan, onun oxumağının bir dəqiqəsini ifadə edə bilməzsən.

İndi Rəmiş haqqında da məqalələr yazmışam və indi də bu povesti yazmışam, amma bilirəm ki, Yusif müəllimin sözü olmasın, onun improvizasiyalarının, ifasının yüzdə birini verə bilmərəm.

Sadəcə olaraq, bu povesti ona görə yazdım ki, qəlbimdəki Rəmiş ağrısından bir qədər yüngülləşim və bu ağrı-acını oxucularla bölüşüm. Və gələcək nəsillər də Rəmişə tanıya bilsinlər. İnanıram ki, Rəmiş də gələcəkdə əfsanə və mifə çevriləcək.

RƏMİŞ

*Allahın meymunlara yazdığı
gəldiyindən sonradan onları
insana çevirmədi*

Mələklər yığılmışdılar Rəmişin başına. O isə ağır–ağır nəfəs alırdı, əgər buna nəfəs almaq demək mümkün idisə, rəngi-rufu qaçmışdı, mələklərin gözü qabağında özlərinin alovlandığı bir günəş sönürdü. Vaxtilə Rəmişin ürəyini sinəsindən qoparıb həmin ürəkdəki qanı təmiz sıxıb çıxarıb öpərək, sonra da dodaqlarını yapışdıraraq öz qanı ilə dolduran mələk də ələcsiz qalmışdı. İstəsəydi, indi də onun ciyərini çıxarar, təmizləyər və öz ciyəridən pay verərək yenidən qaytarıb yerinə qoya bilərdi. Amma, amma qara tül pərdədə olan Qara Niqablı Mələk hamısına gözünü ağartmışdı.

Bu, Rəmişin sonuydu.

Ona təmiz hava vermək üçün ağız–burununu nə iləsə qapamışdılar. Amma hiss eləyirdi ki, ağızdakı ona nəinki təmiz hava verir, əksinə, nəfəs almağa mane olur, boğulur, ciyəri o təmiz havanı qəbul edə bilmir. Özünü birtəhər toparlayıb, əlini atıb onu çıxartdı. Və hiss etdi ki, nəfəs almağı yüngülləşdi. Əlli ildi çirkli hava almağa öyrənmiş ciyərləri kef elədi. Tibb bacısı nəfəsliyi yenidən taxmaq istədi.

Həkim dedi:

– Lazım deyil, qoy rahat ölsün!

Birtəhər gözlərini açdı. Harda olduğunu anırdı bilmədi. Elə bildi Abdaldadı, Kəhrizin üstündə. Yenə uşaqlar yığışib başına. O da taxtanın üstünə çəkdiyi simlərlə nə isə çalır. Kəhrizin suyunun səsi, meşədəki ağacların yarpaqlarının pıçılısı, küləyin xışıltısı qarışib onun nə çaldığını özü də bilmədiyi melodiyaya.

Yavaş səslə otaqdakı tanımadığı adamlara dedi:

– Gitaranı istəyirəm.

Həkim gözü ilə tibb bacısına işarə elədi ki, gitarasını tapıb gətirsinlər. Tibb bacısı qaçdı çölə, qapının ağzında oturub ağlayan Gülyə dedi:

– Gitarasını istəyir.

Gülü göz yaşlarını sildi, bir az sevinçək oldu, qaçıb məşindəki gitaranı götürdü. Həyəət toplaşmış dostları soruşdu:

– Necədir?

– Deyəsən, yaxşılaşıb, gitarasını istəyir.

Və gətirib gitaranı verdi tibb bacısına. Tibb bacısı da girdi içəri, gitaranı qoydu Rəmişin sinəsinə. Ən əziz sevgilisini sinəsində görəndə nəfəs almağı bir az da rahatlaşdı və başladı gitaranı sığallayıb əzizləməyə.

Qara Niqablı Mələyin ömründə ilk dəfə gözləri yaşardı, amma o da heç bir şey edə bilməzdi – Rəmişi aparmağa gəlmişdi.

Divardan çox bahalı və qədim bir xalça asılmışdı. Amma Qurban əmini xalçanın bahalı, qiymətli və qədim olması cəlb eləmədi, xalçanın üstündən asılmış məktəbli tarı cəlb elədi. Üzünü Hüseyin kişiylə tutub dedi:

– Sənin tarındı?

– Yox, oğlumundu, həvəskardı.

– Musiqi məktəbinə gedir?

– Xeyr, musiqi məktəbinə yaşı çatmır, hələ dördü oxuyur. Amma arada Aşıq Xaspoldın yanına gedir, ondan saz çalmağı öyrənir.

– Çala bilir?

– Bir dəfə gördüm ki, taxtanın üstünə sim çəkib, uşaqlar da yığılıb başına nəysə çalır, amma nə çaldığını bircə özü bilir. Həvəsini görüb gedib bu tarı aldım.

– Çağır gəlsin.

Hüseyin kişi üzünü tutdu xanımına:

– Ordan Rəmişi çağır.

– Bu nə addı qoymusan uşağa?

– Adı Rafiqdi, amma evdə-əşikdə, kətdə-kəsəkdə hamı onu Rəmiş çağırır.

İçəri yaşına uyğun olmayan ucaboşlu, irigözlü, uzun sifətli, saçları qarışıq bir uşaq girdi. Və böyüklər kimi də gəlib Qurban əmi ilə əl tutuşdu.

– Xoş gəlmisən.

– Məni tanıyırsan?

– Səni kim tanımır ki? Tarın atasısan.

– Onda sən də ol tarın balası. Götür çal görüm, necə çalırsan?

Rəmiş xalçanın üstündəki tarı götürdü, oturdu stulda, tarı da qoydu dizinə və soruşdu:

– Qurban əmi, nə çalım?

Qurban əmi:

– Əvvəla, tarı

qaldır sinənə, diz üstə çalmazlar.

– Qurban əmi, mənə belə xoşdu.

– Bir Segah çal.

Gözlərini yumdu, başını tarın çanağına söykədi və “Segah”ı öz yerində yox, tamamilə başqa bir yerdə, Qurban əminin heç vaxt eşitmədiyi bir yerdə çalmağa başladı.

Barmaqları tarın pərdələrində gəzişir, Qurban əminin, bəlkə, ilk dəfə dinlədiyi başqa bir “Segah” çalırdı. Rəmiş hərdən “Segah”dan ayrılır,

eyni ahənglə başqa nələrsə çalır, çalmır, daha doğrusu, uydurur, sonra yenə qayıdırdı “Segah”a. Beləcə, xeyli çaldı, sonra gözlərini açıb Qurban əmiyə baxdı.

Qurban əmi də təəccüblə ona baxırdı.

– Sən nə çalırdın?
– Segah.
– Axı nəşə ayrı şey çalırdın?
– Mən Segahı belə görürəm.
– Sən Segahı görürsən?
– Qurban əmi, mən nə çalırımsa, onu görürəm, gördüyümü çalırım.

Qurban əmi üzünü tutdu Hüseyn kişiyə:

– Hüseyn, bu uşaqdan nəşə olacaq. Əjdahadı, amma gərək oxuya.

– Vallah, heç dərslərini oxumur. Qorxuram musiqi məktəbində də elə oxuya.

– Amma tarı çox zəifdi, məktəbli tarıdı. Ona yaxşı bir tar bağlat.

Qurban əmi sonra nə fikirləşdisə, sürücünü çağıraraq dedi:

– Ay oğul, maşındakı o tarı gətir bura.

Sürücü maşındakı futlyarı gətirib açdı, içindən qeyri-adi bir tar çıxartdı, tar alışıb-yanırdı. Başdan-ayağa sədəfin içindəydi. Çanağında da iki zolaq sədəf gedirdi və sədəflə də yazılmışdı: “Qurban Pirimov”.

Qurban əmi tarı götürüb kökünü yoxladı və verdi Rəmişə:

– Ala, indi bunda Segah çal görüm.

Rəmiş ömründə belə bir tar görməmişdi. Xeyli tarı əlləri ilə oxşadı, sonra da simlərin kökünü dəyişdi və yenə qoydu dizinin üstünə, indi də tamamilə başqa bir pərdədə “Segah” çalmağa başladı. Bu “Segah” əvvəlkindən fərqlənirdi. Yenə gözlərini yummuşdu. Barmaqlar tarın pərdələrində gəzişir, öz bildiyi bir şey çalırdı.

Qurban əmi çaşmışdı – eyni “Segah”, amma bu dəfə başqa cür səslənir, başqa bir pərdədə, başqa bir kökdə çalınır.

Rəmiş, nəhayət, çalmağı dayandırdı, yenə gözlərini açıb Qurban əmiyə baxdı. Qurban əminin isə diqqəti onun pərdələrdə gəzişən uzun barmaqlarındaydı.

Musiqinin təsirindən ayılıandan sonra dedi:

– Rəmiş, bu tar sənə halaldı, bağışladım sənə.

Hüseyn kişi etiraz elədi:

– Yox, Qurban əmi, götürə bilmərik.

– Sənə bağışlasam, götürməzsən, mən

onu bu dəli balama bağışlayıram.

Rəmiş sevindiyindən qalxıb Qurban əminin boynuna sarıldı.

Gecə yatanda tarı sinəsinə sıxıb yatdı. Arada anası gəlib tarı götürmək istədi, amma Rəmiş yuxulu olsa da, tarı buraxmadı.

Anası ikinci dəfə gələndə gördü Rəmiş yerində yoxdu. Çıxdı həyəətə, həyətdə də yox idi. Qayıtdı geri, Hüseyn kişini oyadıb dedi:

– Ay kişi, Rəmiş yerində yoxdu. Həyəətə baxdım, həyətdə də yoxdu.

– Bəlkə, tualetə gedib?

– Tarnan?

Rəmiş isə göylərdəydi, mələklər onu oğurlayıb aparmışdılar. Təmiz başqa bir dünyaya düşmüşdü. Elə bilirdi, əlini uzatdısa, ulduzlara çatar. Yanından keçən ulduzların səsinə eşidirdi, mələklərin pıçılısını eşidirdi. Üzləri niqabla örtülmüş mələklər Rəmişin qıvrım saçlarını qarışdırır, üz-gözüünü sıgallayır, hətta uzun barmaqlarını öpürdülər.

Rəmiş eşitmişdi ki, mələklərin qanadları var, amma bunlar qanadsız idi. Əllərini açanda üstlərindəki tül qanada oxşayırdı və gözəllik yaradırdı.

Bu vaxt mələklərdən biri əlini onun sinəsinə salıb ürəyini çıxartdı. Rəmişin gözləri çıxmışdı kəlləsinə, təəccüblə mələyin əlindəki döyünən ürəyinə baxırdı. Mələk əlində döyünən ürəyi içindəki qan bitənəcən möhkəm-möhkəm sıxdı. Sonra dodaqlarını artıq döyünməyən ürəyə yapışdırıb onu yenidən qanla doldurdu və ürək yenidən döyünməyə başladı. Və mələk döyünən ürəyi qaytarıb qoydu Rəmişin sinəsinə. Tarı qaytarıb verdilər Rəmişə, hardansa bir kətil də tapıb gətirdilər. Rəmişi oturdular kətilin üstündə və pıçılıyla dedilər ki, çal.

Rəmiş nə çalacağını bilmirdi. Və başladı mələklərin pıçılısını çalmağa. Yanından uçub gedən ulduzların səsinə çalmağa. Bayaq mələyin əlində döyünən ürəyinin döyüntüsünü çalmağa. Mələklər isə onun ətrafında uçurdular. Rəmiş də onlarla bir

yerdə uçurdu. Beləcə xeyli uçdular. Sonra mələklər onun yorulduğunu görüb qaytarıb qoydular hardan götürmüşdülər ora.

Rəmiş qan-tər içində ayıldı və qorxdu. Çığırdı:

– Nənə, ay nənə.

Bayaqdan gözüne yuxu getməyən anası içəri girəndə Rəmişi qan-tər içində görüb qorxdu:

– Ay bala, sənə nə olub, hardaydın?

– Göylərdəydim, nənə. Mələklər üçün tar çalırıdım.

Anası çaşmış halda:

– Bu uşaq onsuz da dəliydi, indi lap dəli olub.

...Bağda uşaqlar yığışmışdılar Rəmişin başına. Heyrətlə Qurban əminin bu qeyri-adi tarına baxırdılar. Rəmiş də bu qeyri-adi tarı çalmırdı ey, inlədirdi. İnləyən tarın səsinə eşidən göylər qəfil şaqquldadı, ildırım çaxdı. Tarın iniltisi göyləri də kövrəltdi, necə bir yağış başladısa, hamı durub evinə qaçdı. Rəmiş gördü yağış tarı isladacaq, əynindəki pencəyi çıxarıb sarıdı tara. Getdikcə yağış güclənirdi. Yağışdan gizlənmək üçün oturmuşdu bir ağacın altındakı daşın üstündə. Amma yağış elə yağırdı ki, yarpaqlar damcılarını saxlaya bilmirdi.

Bayaqdan Rəmişin çalğısını dinləyən mələklər qollarını açıb bir araya gəldilər və bu vaxt göyün üzünü nurlandı. Və o nur təkcə Rəmişin üzünə düşürdü. Aləmi selsu aparsa da, Rəmişin üstünə yağış yağmırdı, mələklər başı üstündə çətir açmışdı. Bunu gören Rəmiş qalxıb evlərinə tərəf üz tutdu. Nur da onun başı üstündə gedirdi.

Bu vaxt meşədən çıxan bir canavar ona tərəf qaçmağa başladı. Rəmiş qorxusundan tir-tir əsirdi. Canavarın Rəmişə yetişdiyini gören mələklər qəfil bir ildırım çaxdırdılar və ildırım canavarı vurdu. Rəmiş çaşmışdı. Yavaş-yavaş, qorxa-qorxa ildırımın vurduğu bədheybət canavarın yanından keçdi, sonra götürüldü evlərinə, nur da başının üstündə. Qapını anası açdı, Rəmişi belə yağışda islanmamış görüb təəccüblə soruşdu:

– Ay bala, sən harda gizlənmişdin ki, islanmamısan?!

– Nənə, vallah, bilmirəm, elə bil kimsə başımın üstündə çadır asmışdı.

Şairlə oturmuşdular Rəmişin balaca, xudmani otağında.

– Ə, avara, o gün televizorda mənim haqqımda nə sarsax-sarsax danışmısan? Demisən ki, Rəmiş nə atadı, nə anadı, nə bəjəydi, nə qardaşdı, nə vətəndaşdı. Ruhdu, mələkdi, şeytandı, adam deyil, ruhdu.

Şair:

– Nə demişəmsə, düz demişəm. Bircə mələyi düz deməmişəm, sən şeytansan. Mələk dərisinə bürünmüş şeytan.

Rəmiş bozardı:

– Dostum olmasan, səni salardım təpiyin altına. Madam ki mənə şeytan deyirsən, onda sənə şeytanlığımı göstərəm, – dedi, – gitarasını qoydu dizinin üstünə, köklədi, sonra da dedi ki, o çantanı aç, qoş gitaraya.

Şair diplomat çantanın içinə dinamiklər quraşdırmışdı, batareyaya ilə işləyirdi. Çölə, meşəyə gedəndə həmişə özləri ilə götürərdilər.

Şair çantanı açdı, dinamikləri qoşdu gitaraya.

– Qaqa, istəyirsən səni Qədirlə görüşdürüm?

– Nə axmağ-axmağ danışırısan, Qədir indi cənnətdə hurilərlə kef edir. Mənim sə ölmək fikrim yoxdu. Özü də nə səni, nə də məni cənnətə buraxmazlar. Bizim yerimiz cəhənnəmlikdi, amma bir az sərin yeri.

Rəmiş başını buladı:

– Axmağ-axmağ sən danışırısan ey, özün də şairsən. Şairlər dünyanı hamı kimi görürsə, ondan şair olmaz. İndi mən səni aparıf Qədirlə görüşdürərəm, onda bilərsən ki, Rəmiş kimdi, şeytandı, yoxsa mələyh. Onda görərsən şair sənsən, yoxsa mən. Orda konyak var, gətir yüz-yüz süz, usiləteli də qoş, – dedi və sonra cibindən bir çəngə ot çıxartdı; – bunu da at qazın üstünə, qoy ətri yayılsın.

Konyakı içdilər.

– Yüz-yüz də süz.

Şair yüz-yüz də süzdü.

– Götür, bunu da içəyih Qədirin sağlığına. Hərçənd ki, adam döyül.

Sonra başladı çalmağa. Barmaqlar pərdələrin üzərində gəzir, qərribə bir melodiya yaradırdı. Şair ilk dəfə eşidirdi bu melodiyanı. Sonra lap həzin çalmağa başladı. Səslər lap zəif eşidilirdi. Əvvəl-əvvəl otağın işığı yavaş-yavaş közərdi və söndü, düşdülər bir qaranlığa.

İnsanların çığırtısı eşidilirdi, qadınlar fəryad edirdi. Şəhərin ayrı-ayrı yerlərində yanğımlar vardı. Şair hara düşdüyünü bilmirdi. Bu yanğımlar, insanların çığırtısı sanki Rəmişin vecinə də deyildi, öz halındaydı. Bir darvazanı döydü və uca səslə çığırdı:

– Qədir, ay Qədir!

İçəridən səs gəlmədi. Yenə çığırdı:

– Qədir, ay Qədir, ölmüsən?

Darvazanın qapısı şaqqıltı ilə açıldı:

– Ə, nə bağırırısan?

Qarşılarında Qədir Rüstəmov durmuşdu. Qəlyanı da əlində, özü də çox pəjmürdə:

– Keçin içəri. Sən nə həyasız adamsan, yenə gəlmisən? Görmürsən şəhər od tutub yanır? Əmir Teymurun qoşunları girib şəhərə, – sonra məni göstərib dedi: – Bu yanındakı avara kimdi?

Şair çaşib qalmışdı, illərin dostu Qədir Şairi tanımadı. Haqqında kitab yazdığı, onlarla məqalə həsr etdiyi, bir yerdə ova, balığa getdiyi Qədir, hər dəfə “Sona bül-bülləri”nə qulaq asanda onu ağıladan Qədir indi Şairi tanımadı.

Şair:

– Qədir, mənəm də mən, Aqil.

Qədir turşumuş üz-gözünü bir az da turşutdu:

– Nə Aqil, hansı Aqil? Tanımıram. Day gəlmisiz də, keçin içəri, görək başımıza nə iş gəlir.

Səliqəli, xəli döşənmiş bir otaq idi, stolun üstündə də şamlar yanırdı. Divardan tar və qaval asılmışdı. Keçib oturdular.

Rəmiş:

– Mən bu Şairi inandıra bilmədim ki, sən ölməmişən, ona görə götürüf gəldim gözü ilə görsün.

– Ə, niyə ölürəm? Ölsün məni istəmiyənlər! Amma qorxuram bu gejə Əmir Teymur məni dar ağajından asdıra. Eşitmişəm ki, əsgərləri məni tapmaq üçün şəhəri ələk-vələk edirlər.

– Ə, Əmir Teymur kimdi ki səni öldürsün? Onun saa gücü çatmaz. Səni Allah qoruyur. Sən hələ Rəmişini tanıyırsan, Seyid Lazım Ağanın cəddi haqqı, onları cırıx-cırıx edərəm, – sonra üzünü tutdu Şairə: – Ə, Şair, Əmir Teymur kimdi?

İndi Şair bunu necə başa salsın, ömründə bircə kitab oxumayan adama, beynində gitaradan, tardan başqa heç nə olmayan adama.

– Nəsimi kinosunu görmüsən?

– Hə. Rasim Balayev mənim dostumdu.

– Orda bir hökmdar var ey, özü də axsiyır, Əmir Teymur odu.

– Qaqa, bəs o ölmüyüf?

Şair əsəbi halda:

– Qədir ölməyibə, o da ölməyib də. İndi özün görərsən.

Qədir adama bir stəkan çay süzdü, ortaya kişmiş qoydu. Heç bir qurtum içməmişdilər ki, qapı təpiklə açıldı. İçəri dörd-beş zirehli, saçları uzun, üz-gözlərindən zəhər-zəhrimar tökülən döyüşçü girdi. Sallamsız-kəllamsız soruşdular:

– Qədir kimdi?

Qədir qalxdı ayağa:

– Mənəm, nə lazımdı?

– Bəs bunlar kimdi?

– Dostlarımdı.

Döyüşçü Qədirin dostlarını tərs-tərs süzdü, deyəsən, Rəmişin sir-sifəti xoşuna gəlmədi. Şairin də rəngi-rufu qaçmışdı. Yanındakılara əmr elədi:

– Bunların qollarını bağlayın.

Rəmiş müqavimət göstərmək istədi. Bayaq “onları cırıq-cırıq edərəm” deyən Rəmişin qollarını elə burdular ki, mıqq da edə bilmədi. Şair isə yazıq-yazıq əllərini uzatdı.

Döyüşçü üzünü tutdu Qədirə:
– Hökmdar səni istəyir.
– Neynir məni?
– Özün soruşarsan. Bizə əmr edib ki, səni aparaq hökmdarın hüzuruna.

Qədiri də, dostlarını da çıxartdılar küçəyə, Qədiri ata mindirdilər, dostlarını isə at döşündə apardılar.

Şair bircə onu deyə bildi:

– Rəmiş, Allah evini yıxsın.

– Qaqa, mənim evim varkır?!
Hərdən kürəklərindən itələyirdilər ki, tez-tez gedin.

Rəmiş:

– Siz nətəhər döyüşçüsünüz, əliyalın adamlardan qorxursunuz. Qollarımızı açın dana.

– Yeri, az danış.

Onları gətirdilər böyük bir çadırın önünə. Hər tərəfdə silahlı əsgərlər qaynaşır. Saçları çiyinlərinə tökülən, üzlərindəki çapıqlar onları daha qorxulu göstərən və bir suyu da Rəmişə oxşayan əsgərlər – bir sözlə, hər yer Rəmişlə doluydu və hamısı da onlara baxırdı. Rəmişə oxşayan iki əsgər də dayanmışdı çadırın qapısı ağzında. Boyunlarından basıb saldılar içəri.

Bu çadır deyildi, bir saray idi. Hər yana gəbə, xəli döşənmişdi. Bu sarayın ortasından yüzlərlə şam yanan şamdan asılmışdı. Tavan sədəflərlə işlənmiş dörd sütunun üstündə dayanmışdı. Rəmiş sədəfli sütunları görəndə yadına toyda bir sarsaq sərxoşun başına vurduğu Qurban əminin tarı düşdü.

İçəridə xeyli adam vardı, əslində, adamdan çox adamyeyənə oxşayırdılar, özləri də iki səfə düzülüşdülər.

Çadırın yuxarı başında da taxt qurulmuşdu. Bu vaxt taxtın arxasından çiyində pələng dərisi olan, ortaboylu, ağır-ağır yeriyən bir nəfər çıxdı, pələngin pəncələri də çiyinlərində general rütbəsinə oxşayırdı. Baxışları çox itiydi, adamı dəlib keçirdi. Başında sadə bir tac vardı, belində qəbzəsi daş-qaşla işlənmiş bir xəncər, əlində də qamçı.

Onu görə kimisi hamı diz çökdü. Qədirlə Şair də diz çökdülər. Rəmiş isə dik

dayanıb baxırdı. Onları gətirən döyüşçü Rəmişin çiyindənən basıb dedi:

– Diz çök!

Rəmiş:

– Brat, mən heç dədəm Hüseynin qavağında diz çöyməmişəm. O kimdi ki diz çöküm?

Şair üzünü Rəmişə tutdu:

– Ə, gic... bu, Əmir Teymurdu, diz çök.

– Çöymürəm.

Bu vaxt onları gətirən döyüşçü əlindəki baltanın küpüylə Rəmişin kürəyindən necə vurdusa, ağzı üstə düşdü yerə. Sonra döyüşçülər qaldırıb diz çökdürdülər. Rəmiş onu vuran döyüşçüyə baxıb dedi:

– Dayan, oğraş, sənin ananı ağladajam.

Əmir Teymur taxtdan yenib onlara yaxınlaşdı.

Rəmiş:

– Qaqa, bəs bu axsamır axı, kinoda axşıyırdı.

– Ə, mən nə bilim niyə axsamır?

Əmir Teymur əlindəki qamçıyla Qədirin çənəsindən qaldırdı:

– Qalx! Qədir sənsən? Səsi ilə Şərqi lərzəyə gətirən?!

– Bəli, əlahəzrət, mənəm. Amma Şərqi lərzəyə gətirdiyimdən xəbərim yoxdu.

– Bəs bunlar kimdi?

– Müsafirlerimdi. Qarabağdan gəlirlər.

Rəmişin dikbaşlığı Əmir Teymur qəzəbləndirmişdi. Üzünü onları gətirən döyüşçüyə tutub dedi:

– Bunları aparın dar ağacına, əmrimi gözləyin.

Rəmişlə Şairi hop götürdülər. Çadırın çıxarılıb dar ağacının yanına apardılar. Həyətdəki dar ağaclarından xeyli adam sallanırdı.

Rəmiş isə onu vuran döyüşçüyə deyirdi:

– Səni cırajam, köppəyoğlu.

Çıxartdılar kətlin üstə, kəndiri də keçirdilər boğazlarına və əmri gözlədilər.

Şair özünü islatmışdı. Rəngi-rufu qaçmışdı, hələ asılmamışdan əvvəl ölmüşdü. Birtəhər üzünü Rəmişə tutub səsi titrəyə-titrəyə dedi:

– Ay axmaq, bizi asırlar ey, sənə nə pisliyim dəymişdi, məni bu xarabaya gətirdin?!

Rəmiş:

– Şair, bizi biyabır elədin, şalvarını batırmısan. Nədən qorxursan? Səni birinci dəfə asıllar? Məni bir dəfə Çingiz xan asdırmışdı, Qacar da Cıdır düzündən atdırmışdı. Görürsən, hələ sağam.

– Nə sarsaq-sarsaq danışırsan?!

– Qaqa, ağciyər olma. Sən nətəər ağdamlısan?

– Nə ağdamlı?! Boğazında kəndir olanın ağdamlılığı qalar?

Əmir Teymur Qədirin cılız bədənini, ağarmış üzünü bir qədər süzdü, sonra dedi:

– Oxu. Xoşuma gəlsə, sən nə arzu eləsən, onu da görəcəksən.

Qədir əlindəki qəlyanı qoydu cibinə. Bəlkə, tarixdə yeganə adam idi ki, Əmir Teymurun yanına qəlyanla girmişdi. Özü-nü toxtadıb dedi:

– Gərək məni müşayiət edən olsun ki, oxuya bilim. Məni müşayiət edən oğlanları da əmr eləmişən ki, assınlar. Həm də tar-qavalımız qalıv evdə.

Əmir bir qədər fikrə getdi, sonra üzünü yanındakı əyanlarına tutub dedi:

– Onları qaytarın. Sonra da gedin bunun evinə, o dikbaş da aparın, Qədirin dedi-yi tar-qavalı gətirsinlər.

Kimsə çıxdı onların yanına. Şair elə bildi təpik vurub kətli aşıracaq. Amma elə olmadı, boğazlarındakı kəndirləri çıxartdılar.

– Düşün aşağı. Hökmdar sizi istəyir.

Rəmiş üzünü Şairə çevirib:

– Gördün, ə, ağciyər?!

Sonra onları götürüb yenidən apardılar Qədirin evinə. Amma atdöşü aparmadılar, qollarını açıb ata mindirdilər. Dedilər ki, hökmdar əmr edib ki, tar-qavalı götürüb qayıdaq geri. Rəmiş gitarasını, Şair də Qədirin qavalını və diplomat çantanı götürüb yenidən at belində qayıtdılar geri.

Girdilər çadıra. Əmir Teymur oturmuşdu taxtında.

Rəmiş onun kürəyindən vuran əsgərə

sakitcə dedi:

– Brat, darıxma, sənin ananı ağladajam.

Əmir Teymur Rəmişin əlindəki gitara baxıb yanındakı əyanların birindən soruşdu:

– O nədi?

– Hökmdar, bizim qopuz kimi bir şeydi. Deyəsən, yunanlarındı.

– Gətirsinlər baxım.

Gəlib gitaranı apardılar Əmirə. Bir orasına baxdı, bir burasına baxdı, barmaqları ilə simləri tərpedib səsinə qulaq asdı və təəccüblə çiyinlərini çəkib gitaranı qaytardı.

Rəmiş:

– Şair, aç o dinamikləri, qoş gitara.

Şair diplomatı açdı, gitaranı dinamiklərə qoşdu. Üç kətillə gətirdilər. Qədir Şair oturdu. Amma Rəmiş oturmadı, həmişəki kimi sol ayağını qoydu kətillin üstünə, ayaq üstə gitaranı köklədi. Elə kökləyəndə dinamiklərdən çıxan səslər Əmir Teymuru da, çadırdakıları da heyretə gətirdi. Qədir qavalı üzünə söykəyib dirsəyini olmayan böyrəyinin üstünə basdı və dedi:

– Ə, dəli, həyatımız bundan asılıdı! Başla!

Və Rəmiş başladı. Barmaqlar pərdələrin üzərində gəzir, çox qərribə səslər çıxarırdı. Əvvəl mələklərin pıçılısı eşidildi, sonra yanından uçan ulduzların, sonra kəndlərindəki kəhrizin şırıltısı, meşədən gələn səs. Aləmi qatdı bir-birinə. Sonra gitara bir ana kimi fəryad elədi, bir uşaq kimi çığırdı. Yanan evlər barmaqlarından töküldü pərdələrə, çadırdakıları da yandırdı. Təmiz uyumuşdu. Nə çaldığını bir özü bilirdi, bir də Allahı.

Qədir:

– Ə, səfeh, ayaq ver dana!

Elə bil Rəmiş yatmışdı, ayıldı. Keçdi “Ağ segah”a. Qədir bir dəfə ağzını yumub açdı, ikinci dəfə də ağzını yumub açdı və sonra Rəmişin çaldıqları sözə çevrilib, ağzında bulaq kimi qaynayıb çay kimi tökül-məyə başladı. Əmir Teymur da, çadırdakılar da qaldılar bu çayın altında. Qədir bir

az “Ağ segah”da gəzişəndən sonra keçdi “Sona bülbüllər”ə. Sonra da özü Rəmişə ayaq verdi ki, Rəmiş çalsın. Rəmiş yenə dağı qatdı arana, aranı qatdı dağa, gah yağış yağdırdı. Onu kürəyindən vuran döyüşçü hönkür-hönkür ağlayırdı. Bu vaxt Əmir Teymur qalxdı ayağa, əli ilə işarə elədi ki, saxlayın. Rəmiş saxlamaq istəmirdi. Ağlayan döyüşçü əyilib Rəmişin qulağına pıçıldadı ki, qardaş, hökmdar deyir, dayan. Rəmiş də dayandı.

Əmir Teymur gəlib dayandı Qədirin qarşısında:

– Səsinə kəs. Əsgərlər bu səsi eşidəndən sonra adam öldürə bilməzlər. İndi nə arzun var, de.

Qədir:

– Əmr edin Təbrizdə talanı saxlasınlar. Mənim bu dostlarımı da bağışla.

Əmir Teymur üzünü tutdu Miranşaha:

– Deyin şəhərdə talanı saxlasınlar, heç kəsə toxunmasınlar, – sonra üzünü tutdu Qədirə: – Bu gündən səni Miranşaha vəzir verirəm. Əsəbiləşib özündən çıxanda, haqsız yerə əlini qılınca atanda bir ağır oxuyarsan, özünə gələr. Dostlarını da bağışlayıram. Amma bir şərtlə ki, o gitardı-nədi, onu və yanındakı çantanı da mənə bağışlasınlar.

Rəmiş:

– Qurbandı ey, o qədər adama gitara bağışdemişəm ki, bu da olsun biri. Amma padşah adamsan, heç olmasa çalıb-oxumağımızın pulun ver. Mən heç qardaşım Vaqifin toyunu pulsuz çalmamışam.

Əmir Teymur tutuldu:

– Sən nə həyasız adamsan, – dedi və işarə elədi.

Xəzinədar yaxınlaşıb iki kisə qızıl çıxartdı, birini verdi Rəmişə, birini də Şairə.

Şair götürmək istəmədi, Rəmiş tərs-tərs ona baxıb:

– Götür, ə, kasıbcılığın daşını at!

Və sonra qalxıb gitaranı verdi Əmir Teymura. Sonra da onu vuran döyüşçüyə üzünü tutub dedi:

– Saa demişdim ananı ağladajam?

Döyüşçü özündən asılı olmayaraq əyi-

lib Rəmişin barmaqlarından öpdü.

Onları yola salanda Rəmişin kürəyindən baltanın küpüylə vuran, sonda ağlayıb onun barmaqlarından öpən döyüşçü kövrək halda soruşdu:

– Qardaş, bir də nə vaxt gələssən?

Rəmiş:

– Əmir Teymurun yasında!

Gecə evə gələndə gördü qarıya bir kağız parçası qoyublar. Açıb oxudu: “Rəmiş, sabah saat on birdə səni “Araz”da gözləyirik. Çox vacib bir işimiz var. Sən həmişə hər yerə gecikirsən, xahiş edirik, gecikmə. Moskvadan qonaqlarımız gəlib, səni görmək istəyirlər. Ceyhun Mirzəyev. Aydın Dadaşov”.

Fikirləşdi ki, nə vacib işdi belə, özü də Moskvadan gələnlər, iki əziz dostu buna məktub yazıb. Kağızı qatlayıb qoydu döş cibinə.

Həmişə hər yerə gecikən Rəmiş düz saat on birdə maşını “Araz”ın qabağında saxladı və düşdü. Çayxanada oturanlar onu görən kimi qalxdılar ayağa. Hamı öz stoluna dəvət elədi, o isə əliylə hamını salamladı, bir stol arxasında oturan dörd-beş nəfərlə özünəməxsus şəkildə görüşüb-öpdü və dedi:

– Ə, sizin eviniz-eşiyiniz yoxdu, havaxt keçirəm, görürəm oturmusuz burda.

Biri gülüb dedi:

– Rəmiş, ev-eşiyimiz olsa, burda nə gəzirik?

Stolların birinin arxasında Ceyhun Mirzəyevlə Aydın Dadaşov və iki nəfər də ayrı adam oturmuşdu. Onlar da Rəmişə görəndə qalxmışdılar ayağa. Rəmiş onlara yaxınlaşdı, salamlaşdı və oturdu.

Üzünü tutdu Aydına:

– Məllim, noluuf, yağımız daşif, yoxsa toyunuz var? Bu qonaxlar kimdi?

Ceyhun:

– Rəmiş, tanış ol. Bu, dünyanın ən məşhur rejissorudu, yanındakı da operatorudu. Moskvadan durub gəliblər bura sənin dalınca.

- Xeyirdimi, toyları var?
- Sən də hər şeyi toyla ölçürsən.

Rəmiş ayağa qalxıb hər ikisinə özünü təqdim elədi. Onlar da özlərini təqdim elədilər.

- Rəmiş!
- Leonid!
- Vladimir!
- Rəmiş!

Ceyhun söhbətə rus dilində başladı ki, qonaqlar da başa düşsün:

– Rəmiş, məşhur skripaç Paqanini eşitmisən?

– Eşitmişəm.

Aydın:

– Qaqa, bu rejissor Paqanini haqqında dörd seriyalı kino çəkir. İstəyir Paqanini roluna səni çəksin. Bütün dünyada göstərəcəklər.

Ceyhun:

– Səni ves mir tanıyacaq.

– Maa ves mir lazım döyül, Azərbaycanda tanıyıllar, dədəmə də bəsdı.

Aydın:

– Yenə boş-boş danışma, qulaq as. Bu rol üçün sənə iyirmi-otuz min manat da pul verəcəklər. Film geniş yayıldıqdan sonra əlavə də pul verəcəklər.

– Qaqa, nətəər olur Rasim Balayev o boyda Nəsimi oynayır, cəmi üç min manat pul verirlər, bunlar Paqanini oynayana otuz min. Özü də, qaqa, mənə pulnan danışma dana. Bilirsən ki, mən pul xoşduyan adam döyüləm. Ceyhun neçə ildi filmə çəkilmir, onu çəksinlər də, gül kimi aktyordu. Mən aktyor döyüləm ha. Mənim bir rolum var, o da Rəmiş. Hələ ki pis də oynamıram. Bir də ki bunlar məni hardan tanıyır?

Bayaqdan susub oturmuş Leonid diləndi:

– Səni bizə jurnalist dostlarımız məsləhət görüb.

– Bəs onlar hardan tanıyır?

– İki-üç il bundan qabaq onlar bütün İttifaqı gəzib sonra da yol təəssüratlarını yazıblar. Azərbaycanda sənə də qonağın olublar. Bir yerdə bir neçə şəkliniz var.

Mənə göstərdilər, gördüm ki, heç kastinq eləmək lazım deyil, əsl Paqanini sənsən. Xarakterini, jestlərini, hətta qərribə maşın sürməyini danışdılar.

Rəmiş bir az fikrə getdi:

– Həə, yadıma düşdü, Tiflisdən toydan gəlirdim, Gəncəni keçəndə gördüm bir Moskviç saxlıyıb, kapodunu qaldırıflar. Üç dənə də tulaşaya oxşayan rus balası düşüb maşınnan əlləşir. Qabaqlarına verib saxladım. Dedim ki, dostlar, noluf, mənim maşından başım çıxır. Amma gördüm ki, mən düzəldən iş deyil. Dedim oturun mənim maşınma, hara istəyirsiniz, aparım, sonra adam göndərərik, gəlib maşınınızı düzəldib göndərərlər. Bir də soruşdum kimlərsiz və hara gedirsiniz? Dedilər, jurnalistik, ölkəni gəzirik, bütün respublikalarda olmaq istəyirik. Azərbaycanı da gəzmişik, indi Bakıdan paromla Türkmənistanına keçəcəyik. Tanış olduq. Oturdum maşınma, sürdüm Gəncəyə. Dostlara dedim ki, QAI-yə çatmamış bir Moskviç var, xarab olub, onu gətirin düzəldin, mən də bunları aparım Göygölə, bir iki-üç saatdan sonra qayıdıb gələcəyik.

Maşını sürdüm Hacıkəndə, meşənin içində bir restorana. Restoranın müdiri məni görən kimi yüyürüb gəldi, görüşüb-ö-püşdü. Restorandakılar da bizi öz stollarına dəvət elədilər, hamısına təşəkkür edib özümüz ayrıca oturduq. Baqatı bir süfrə açdılar. Biri içmədi ki, mən maşın sürəcəm, mən içəndə soruşdular ki, QAI-dən qorxmursan? Güldüm, dedim ki, bütün QAI-lər mənim dostlarımdı. Sonra da restoranın gitaraçalanından gitaranı alıb bunlar üçün rus bəstəkarlarının əsərlərini çaldım. Çəşib qalmışdılar. Elə bil birinci dəfəydi gitaraçalan görürdülər. Biri fotoaparatu verdi ofisiyanta, xahiş elədi ki, bizim şəkillərimizi çəksinlər. Heç demə, mən gitara çalanda da şəkillərimi çəkibmiş. Soruşdular kiməm, mən də dedim, Rəmiş, gitara çalanam. Dedilər, yəqin, sən Leninqradda Gitara Akademiyasını bitirmisən. Güldüm, dedim, Ağdamda Muzuçılışdə oxumuşam, onu da yarımçıq atmışam. Sonra qayıtdıq ustaların yanına,

gördük maşın hazırda. Mən də dedim ki, bəs bilmirsiniz Moskviçlə yola çıxmazlar? Dedilər ki, Moskviçi də reklam edirik, ona görə. Bu Moskviç Londondan Sidneyə gədən yarışda qalib olan Moskviçdir. Sonra da biri mənim maşınıma oturdur, ikisi də onların, düşdük Bakıya. Bir yaxşı qonaqlıq da Şamaxıda verdim. Gəldik Bakıya, apardım paroma, mindirdim gəmiyə, yola saldım Krasnovodskiyə. Üstündən iki-üç ay keçmişdi, Şair dostum mənə bir qəzet gətirdi, deyəsən, adı “Arqumenti faktı” idi. Baxdım ki, bu boyda Azərbaycandan bircə abzas yol qeydi yazıblar. Yazıblar ki, Azərbaycanda Rəmiş adlı bir gitaraçıyla yol yoldaşı olduq, barmaqları qızıl idi. Mən də hirsələndim ki, yəni Azərbaycanda başqa şey görməmişdilər.

Leonid:

– Onlar da bütün bunları bizə danışdılar, şəkilləri göstərdilər, mən də şəkillərinə baxandan sonra gördüm ki, əsl Paqaninisən. Durub Moskvadan gəldik Bakıdakı dostlarımızın yanına, xahiş etdik, onlar da səni tapdılar.

Rəmiş:

– Brat, mən aktyor döyüləm və bacarmaram. Bu Ceyhun Azərbaycanın ən məşhur aktyorudu, elə onu çək.

Ceyhun:

– Ə, məsləhət olsa, məni çəkərdilər də. İndi sənə yalvaraq?

Rəmiş qalxdı ayağa:

– Nə isə, durun, qonaqların başını çayla aldatmayın. Gedək bir yerdə bir qismət çörək yeyək, söhbətimizi orda edərək, – dedi və stolun üstünə bir yüzlük atdı.

Hamı qalxıb oturdur Rəmişin maşınına. Leonid öndə əyləşdi.

Rəmiş keçdi sükanın arxasına. Kürəyini yan pəncərəyə söykədi və beləcə yola düşdülər. Leonid maraqla onun tərs oturmağına və maşın sürməyinə tamaşa edirdi. Gəldilər “Çanaqqala”ya. Həyətdə adam çox idi. Rəmiş görən kimi bəziləri gəlib onu bağrına basdı, stollarına dəvət elədilər. O da hamıya təşəkkür elədi, bir küncdə ağacın altında oturdular. Ofisiantdan qa-

baq restoranın inzibatçısı yüyürüb gəldi:

– Rəmiş, xoş gəlmisiniz.

– Sən belə elə, bir baqatı süfrə aç. Asetrin, ikra, bir də qara quzunun kababı. Bunlara ara qətir, mənə konyak.

Həyətin ortasında ansambl çalırdı, onlar da Rəmişə görəndə ayağa durub, baş əyib salam verdilər.

Leonid çəkinə-çəkinə dedi:

– Doğrudan, sənin barmaqların qızıldı?

Rəmiş:

– Barmaqlarım adi barmaqdı, sadəcə olaraq, sənin barmaqlarından bir az uzundu, bir az da kobud. Mənim ürəyim qızıldı.

Aydın:

– Rəmiş, mən ölüm, bir dur çal, bunları dəli elə.

– Qaqa, mən ölüm niyə deyirsən? – dedi Rəmiş, sonra qalxıb yaxınlaşdı ansambla.

Gitaraçıya dedi:

– Brat, icazə versən, bir balaca çaldım.

Gitaraçı:

– Buyur, Rəmiş.

Rəmiş keçib əyləşdi gitara çalanın yerində, gitaranı götürüb öz bildiyi kimi köklədi və başladı çalmağa. “Sarı gəlin”də bir az gəzişdi, sonra qərribə bir keçid eləyib “Lunnaya sonata”ya keçdi. Bir az da orda gəzişəndən sonra gitaranı qoydu dizlərinin üstünə, stəkanı da götürdü və bu dəfə barmaqları ilə yox, stəkanla çalmağa başladı. Özü də Paqaninin əsərlərini. Stəkanı necə işlədirdisə, gitara skripka səsi çıxarırdı.

Leonidin də, operatorun da gözləri böyümüşdü. Təəccüblə deyirdilər:

– Bu neyləyir?

Ceyhun:

– Rəmiş budu da.

Restorandakılar qalxıb musiqiçilərin stolunun üstünə pullar tökürdülər. Rəmiş bir xeyli çalandan sonra dayandı, qalxdı ayağa, gitaranı da verdi sahibinə, pulları da göstərib dedi:

– Bunların hamısı sizinkidi.

Gəlib oturdur. Oturan kimi də yüz qram konyak içdi və bir siqaret yandırdı.

Leonid:
– Rəmeş, sən dahisən. Elədiyin improvizasiyaları heç Cimmi Xendriks də edə bilməz.

Rəmiş:
– Cimmi məndən böyük sənətkardı. Bir də onun altı tondu, yeddi tondu texnikası var. O texnikaların köməyi ilə gitaranı danışdırır, mən isə barmaqlarımla.

Leonid:
– Bəs Paqanininin əsərlərini hardan öyrənmisən?

Rəmiş güldü:
– Dörd-beş gün bundan qabaq darıxdım, durdum getdim İtaliyaya Paqanininin yanına.

Leonid:
– Kimin yanına?
– Paqanininin.
Ceyhun:
– Rəmiş, bir az ciddi ol, bunlar ciddi adamlardılar. Düşük-düşük danışma.
– Mən ciddi deyirəm. Paqanininlə hələ fransız konyakı da vurduq.

Leonid:
– Aydınçik, bu nə danışır?
Aydın:
– Heç, bu sadəcə olaraq Rəmişdi.
Rəmiş:
– Aydın, bunlar maa inanmadısa, mən burda artıq adamam. Dostlarım məni bağda gözləyir. Mən getdim, bu siz, bu da qonaqlarınız, – dedi, maşının açarlarını da verdi Aydınə, – Səhər gəlib maşını götürərəm.

Üzünü tutdu inzibatçıya:
– Hesab mənlikli.
İnzibatçı:
– Hesabı müdir ödəyib, narahat olma.
Və Rəmiş yerində özünəməxsus fırlandı, əlini qərribə şəkildə qaldırıb vidalaşdı və çıxıb getdi.

Hamı pərt olmuşdu, ən çox da rejissor:
– Aydınçik, bu, dəliymiş.

Aydın:
– Dəli olmasa, Rəmiş olmaz.

Ceyhun:
– Bu indiyədək nə televizora çıxıb, nə radioya. Buraxmırlar. Yalnız toylarda

çalır, ya da ayda-ildə bir dəfə Filarmoniyada plan dolmayanda orda konsert verir. Amma hamının evində lentləri var.

– Bizim Vıotski kimi.
– Hə, elə bir ağıldadılar.

Yorulmuşdu, çox yorulmuşdu. Yaşamaqdan da yorulmuşdu. Daha doğrusu, yorulmamışdı ey, bezmişdi. Hamıdan bezmişdi. Dostlarından da, curlarından da, boynuna atılmaq istəyən qadınlardan da bezmişdi. Elə Rəmiş olmaqdan da bezmişdi. Adətən, belə halda maşına oturub gedərdi kəndə, Kəhrizin üstünə. İndi nə kənd vardı, nə də Kəhriz. İçərişəhərdə bir evin pəncərəsinin önündə bir daş vardı, hərdən hər şeydən bezəndə gedib o daşın üstündə oturardı, pərdəli pəncərəyə baxardı. Gözünü yumub öz dünyasına çəkilərdi, bir az yorğunluğu gedərdi.

“Baksovet”dən sağ çiyninin üstündə, gözündə də böyük bir eynək sallana-sallana düşürdü aşağı, Qoşa qala qapısına tərəf. Belə bir yerləş yalnız onun özünə məxsus idi. Düzdür, yazıçı Anarın da həmişə bir çiyni o birindən yüksəkdə olurdu yeriyəndə, yuxarı qalxmış çiynindən də çanta salırdı. Gənc yazıçılar da hamısı özünü Anara oxşadıb çanta ilə gəzirdilər. Onların çiynindəki çanta yalnız Anarın çantasına oxşayırdı, özləri yox.

Gitara çalanlar da Rəmiş kimi yeriməyə cəhd edirdilər, amma alınmırdı. Qədir Rüstəmov həmişə deyirdi: “Gitara çalanların çoxu nəşə çəkdi ki, Rəmiş olsunlar, amma qəmiş oldular”.

Axırıncı dəfə bu küçəylə nə vaxt piyada getdiyini yadına salmağa çalışdı. O vaxt universitetin bir neçə fakültəsi sağ tərəfdəki Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun ikinci və üçüncü mərtəbəsində yerləşirdi.

Bir dəfə Şair dostunu bir müəllim imtahanından kəsmişdi, onda gəlmişdi filologiya fakültəsinə, onun qiymətini yazdırmağa. Saymazyana girmişdi dekanın yanına, dekan da onu ayaq üstə qarşılarmışdı. Dostunu xahiş eləmişdi, dekan da demişdi, narahat olma, sən get. Dekan istəmişdi ki, Rəmiş

tez getsin, çünki bütün tələbələr yığışmışdılar dekanlığın qarşısına – Rəmişi görmək istəyirdilər, danışıdırmaq istəyirdilər.

Dekanın yanından çıxanda gördü qəbul otağında gözəl-göyçək bir katibə oturub və Rəmişə elə mehribanlıqla baxır ki. Qız Rəmişdən telefon nömrəsi istədi. O da əlini atıb şalvarının arxa cibindən şax bir yüzlük çıxartdı, qızın əlindəki qələmi də alıb telefon nömrəsini yüzlüyün üstünə yazıb verdi qıza. Qapıdan çıxanda tələbələr yığışdı başına, əksəriyyəti də qız idi.

Üzünü Şair dostuna tutub dedi:

– Qaqa, heç utanmırsan, bir belə gözəl qızın içində adam da kəsilməmi?

– Elə bu qızlar qoymur də oxumağa.

Nə soruşdularsa, cavab vermədi, bircə onu dedi ki, iki gündən sonra Filarmoniyada konsertim var, kim istəyir, gələ bilər, amma gələndə gül gətirməyin, xoşum gəlmir, özünüz gülsünüz.

Sol tərəfdə bir “Aydınlıq” kitab mağazası vardı. Şair dostu həmin mağazadan Bəxtiyar Vahabzadənin bir kitabını alıb ona vermişdi ki, al oxu, adam ol, Bəxtiyar müəllim səni yaman çox istəyir.

O isə gecə evdə kitabı vərəqləmişdi, amma oxumağa hövsələsi çatmamışdı ki, adam olsun. Ömründə bircə kitab oxumuşdu, o da Şair dostunun məsləhəti ilə “Netoçka Nezvanova”.

Şair demişdi:

– Rəmiş, burda bir skripkaçıdan söhbət gedir, özü də, taleyi də sənə oxşayır.

O da oxumuşdu, görmüşdü ki, o qədər də oxşarlıq yoxdu. Çünki o skripkaçı təhkimli kəndli idi, Rəmiş isə sovxoz direktorunun oğlu. O, fəqir adamıydı, Rəmiş isə süpürülmüş yerdə dava kağızı axtarırdı, ömründə heç kəsin qabağından qaçmamışdı. Düzdür, əsərdən məlum olurdu ki, istedadlı adamdı, amma istedadını sübut edə bilmir. Rəmiş isə istedadını çoxdan sübut eləmişdi. Sonra əsərin qəhrəmanı Avropadan gələn bir skripkaçının konsertinə gedir. Görür o, dahidi, ondan yaxşı skripka çalır, həmin axşam özünü öldürür. Amma Rəmişə görə, ondan böyük gitara çalan

yox idi ki, dinləsin, böyük olmadığını görüb özünü öldürsün. Skripkaçının həyatı qurtarandan sonra kitabın arxasını oxumamışdı. Sonra Şair dostuna demişdi:

– Sən belə gij-gij kitablarla başını doldurma, axırda onların gününə düşəssən.

Əslində, Şair dostu çoxdan o skripkaçının taleyini yaşayırdı.

Bir az aşağı endi, sol tərəfdə fotoatelaye vardı. Atelyenin vitrinindən həmişə üç portret asılırdı: Bəxtiyar Vahabzadənin, Xudu Məmmədovun və onun. Atelyenin sahibi onun portretini Xudu müəllimlə Bəxtiyar Vahabzadənin arasından asmışdı.

O da girmişdi içəri, atelyenin sahibindən tələb etmişdi ki, onun portretini vitrinindən çıxarsınlar.

– Brat, mən kiməm ki mənim portretimi o dahilərlə bir sırada asmısan, özü də ortasında.

Atelyenin sahibi:

– Rəmiş, vallah, sən də dahisən. Özü də hamı sənənin şəklini görüb girir bu atel-yeyə, – sonra da bir yığın foto göstərmişdi: – Sənənin şəkillərindi. Bura girən mütləq bu şəkillərdən birini alır. Qoy çörəyimizi qazanaq da.

O vaxt Bakıda dəb idi. Küçələrdə, parklarda Hindistanın kino ulduzlarının – Raç Kapurun, Racendra Kumarın, Şişi Kapurun, Nərgizin, eləcə də ulduzlarımız – Poladın, Müslümün, Zeynəbin, Rəmişin, Məmmədbağırın, Ağadadaşın biri bir manatdan şəkillərini satırdılar. Rəmişin cibində də həmişə öz şəkilləri olardı. Biri deyəndə ki Rəmiş, çoxdandı görmürəm səni, çıxarıb şəklini verirdi ki, qoy cibinə, darıxanda baxarsan.

Baxdı, artıq fotoatelaye yox idi. Vaxtilə onların şəkilləri asılan vitrində indi qadın paltarları, özü də alt paltarları asılmışdı. Dayanıb xeyli baxdı və güldü.

Yanından keçənlər ona salam verirdilər, o isə başını yelləməklə cavab verirdi. Əlyazmalar İnstitutundan döndü sağa, girdi İçərişəhərə. Cavan vaxtı bu yerə tez-tez gəlirdi, bəzən gecə saat bir, ikidə. İkinci mərtəbədəki pəncərədən bir qız həmişə

gözləyirdi ki, Rəmiş gələcək, üzbəüzdəki daşın üstündə oturacaq və onun pəncərəsinə tamaşa edəcək.

Rəmiş bu qızı dəfələrlə konsertində görmüşdü. Sonra dostlarından qızın kimliyi ilə, harada yaşamağı ilə maraqlanmışdı. Evlərinin yerini öyrənəndən sonra həmişə gəlib pəncərə ilə üzbəüz daşın üstündə otururdu. Bəzən xeyli gözləyirdi ki, qız nə vaxt pəncərədən boylanacaq.

Ömründə heç kimi sevməmişdi. Onda sevgi hissi yox idi. Birinci-ikinci sinifdə oxuyanda müəlliməsindən xoşu gəlirdi, xüsusilə də onun saçlarını sığallamağından. Sonra Ağdama köçdülər, bir də o müəlliməni görmədi. Amma müəllimənin barmaqlarının ətrini həmişə burnunda hiss edirdi. Pəncərədən baxan qıza isə sadəcə vurulmuşdu. Və onunla görüşməyə də heç vaxt cəhd göstərməmişdi. Eləcə gəlib daşın üstündə oturur, qızın baxışlarından ləzzət alırdı.

Yenə oturdu həmin daşın üstündə. Pəncərəyə pərdə çəkilmişdi və özü də çox gözəl bilirdi ki, o pərdə bir daha açılmayacaq və qız ona tərəf boylanmayacaq. Yəqin, qız çoxdan ərə gedib və day burda yaşamır.

Bunu bilə-bilə o, yenə, hətta gecələr darıxanda da gəlib bu daşın üstündə oturub pəncərəyə boylanırdı. Küçədən keçənlər Rəmişə görüb soruşurdular:

– Rəmiş, burda niyə oturmusan?

– Heç, burda oturmaxdan xoşum gəlir.

Yenə oturub pəncərəyə baxırdı və qəfildən pərdə açıldı. Bir qadın Rəmişə tərəf boylandı və güldü. Və ilk dəfə kəlmə kəsdilər:

– Rəmiş, uşaqlarla sənə çay göndərimmi?

Rəmiş də güldü:

– Pis olmaz.

Və qapı açıldı. İçəridən bir oğlan uşağı çıxdı, əlində bir stəkan çay, çayın yanında bir şokolad.

Uşaq eynən Rəmişin özüydü. Rəmiş uşağı görəndə əvvəl-əvvəl çaşdı. Bir Allah bilirdi ki, Rəmişin əli heç o qızın əlinə də

dəyməmişdi, bəs bu uşaq ona niyə bu qədər oxşayırdı?..

Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirindən başqa bir şeir bilməyən Rəmişin yadına Şair dostunun aşağıdakı misraları düşdü:

Belimdən gəlməsə də,
Tanıyıb bilməsə də
Mənə oxşayacaq
sevgimdən doğulan oğlun,
Taleyi taleyimdən iraq.

Uşağı bağına basdı, uzun saçlarını qarışdırdı:

– Adın nədi?

– Rəmiş!

– Nə qəşəng adın var. Bu adı sənə kim qoyub?

– Anam. Sənin də adın Pəmişdi. Mən də gitara çala bilirəm.

Rəmiş yenidən oğlanın saçını sığalladı, uzun barmaqlarına baxdı və çayı içmədən qalxdı ayağa, uşağa məni gözlə, gəlirəm, deyib getdi. Uşaq da nə edəcəyini bilmədi, çay əlində oturdu daşın üstündə, Rəmişin yerində.

Anası pəncərədən baxıb gördü Rəmiş yoxdu, dedi:

– Ay oğul, o getdi? Dur gəl evə!

– Mama, dedi, gəlirəm.

Bir az keçmiş Rəmiş əlində bir gitara döndü. Eviyəndəki ən bahalı gitaranı gətirmişdi.

Bu gitaranı ona bir nazir dostu bağışlamışdı, özü də bəstəkarıydı, gözəl piano çalırdı. Bir dəfə onu evlərinə qonaq çağırmışdı, Şair dostu ilə bərabər. Rəmiş gitarada, bəstəkar isə pianoda. Rəmişin gitarası bəstəkarın xoşuna gəlməmişdi. Xaricdəki hansısa bir dostuna zəng eləmişdi ki, ən bahalı bir gitara alıb təcili ona göndərsin. O da alıb göndərmişdi. Bəstəkar dostu da həmin gitaranı bağışlamışdı Rəmişə. Rəmiş o gitaranı toya aparmırdı, qorxurdu ki, Qurban əminin tarı kimi hansısa bir sarsağın başına vurub qırar, o gitaranı evdə, bağda dostları üçün çalırdı, bir də konsertdə.

İndi fikirləşdi ki, bu gitara daha ona la-

zım olmayacaq, qoy adaşı Rəmişdə qalsın.
Verdi adaşına və dedi:
– Al, bağışdıyırım saa.
Uşaq gitaranı götürüb qaçdı evə:
– Mama, Rəmiş mənə gitara bağışladı.
Anası istədi gitaranı qaytarsın, amma gördü ki, Rəmiş gedib və başladı ağlamağa.

Uşaq:
– Ana, niyə ağlayırsan?
– Oğul, o bir də gəlməyəcək!

Gecə toydan yorğun-arğın evə dönəndə yenə gördü qapıdan bir kağız parçası asılıb. Açıb oxudu. Yenə Aydın Dadaşovla Ceyhun .Mirzəyev yazmışdı: “Rəmiş, səni and veririk Seyid Lazım Ağanın cəddinə, sabah Kinostudiyanın çayxanasına gəl, vacib işimiz var”. Başını buladı, keçdi içəri. Elə geyinili-geyinili özünü atdı divanın üstünə, ayılanda gördü ki, günortadı. Tez durub əl-üzünü yudu, elə yerə and vermişdilər ki, getməmək olmazdı.

Maşını sürdü Kinostudiyaya. Çayxananın həyətində məşhur kino ulduzları oturub dərdləşirdilər, bəziləri də şahmat oynayırdılar. Rəmiş hamıyla bir-bir görüşdü. Rasim Balayevi də bağına basdı. Gəldi Ceyhungilin stoluna. Gördü həmin rejissor, yanında da Rəmişə oxşayan, amma boyca balaca olan bir adam. Görüşdülər, bir stul çəkib oturdu. Birinci sözü bu oldu:

– Bu yenə gəlib?

Aydın:

– Hə, amma ayrı məqsədlə. Kinoya çəkməyə aktyor tapıb, istəyir həmin aktyor səni öyrənsin, jestlərini öyrənsin, danışığını öyrənsin.

Rəmiş üzünü tutdu rejissora:

– Lyonya, sən ki belə həyasızsan, çox gedəssən.

Ceyhun:

– Rəmiş, sən Seyid Lazım Ağanın cəddi, bu dəfə dostlarımızın xətrinə dəymə. Toylarını saxla, bunları bir özlənlə apar Qarabağa-filana, iki-üç gün gəzdir.

Rəmiş güldü:

– Elə Ağdamda toyum var, toya da apararam, görərlər bizim toyu. Gedək bir yerdə bir tikə çörək yeyək, sonra götürüm gedim, axşam Ağdamda toya çatım.

Qəfil göy guruldadı, ildırım şaqqıldadı. Şıdırtığı bir yağış başladı. Şimşəklər buludların arasında rəqs edirdi.

O, tarı yağışdan qorumaq üçün pencəyini çıxarıb tarın çanağına sarıdı ki, təkli yağış onu vursun, tarı yox. Bu vaxt göylərdə qəribə bir nur parladı. Bu nə ildırım idi, nə də şimşək. Hər tərəfi işıqlandırdı. Və birdən hiss elədi ki, daha onun üstünə yağış yağmır. Elə bil kimsə başının üstündə çadır açmışdı. Sel-su aləmi götürsə də, o, bunu hiss eləmədi. Bu qeyri-adi hadisədən çaşdı, özü də bilmədi bu nədi. O, evlərinə tərəf qaçdıqca başının üstündəki gözə görünməyən çətir də onunla bir yerdə qaçırdı. Bir canavarın ona tərəf qaçdığını gördü. Qorxudan tir-tir əsdi. Bu vaxt yenə ildırım şaqqıldadı və ildırım ona çatmağa az qalmış canavarı vurdu. Qorxa-qorxa ölmüş canavarın yanından keçdi.

Nəhayət, gəlib evlərinə çatdı. İçəri girəndə anası təəccüblə baxıb soruşdu ki, harda gizlənmişdin ki, səni yağış vurmaıyb?

– Heç, ay nənə, kimsə üstümdə çadır açmışdı.

– Şair, sən oxumuş adamsan, Paqanini haqqında nə bilirsən?

– Qeyri-adi sənətkardı. Skripkası ilə adamları yoldan çıxarırmış. Ona qulaq asan insanlar özlərini unudurmuş, şeytana uyurmuşlar. Ona görə də onun özünü şeytan adlandırırırmışlar. Çox azad insanıymış. Krallara da əyilmirmiş, ürəyi necə istəyir, elə də yaşayırmış. Elə sənin kimi!

Rəmiş getdi fikrə, gitarasını sığallayıb dedi:

– Yəni deyirsən məndən də böyük sənətkarıymış?

– İncimə, əlbəttə. Onun əsərləri var, sənə nə çalırınsansa, qalır toyxanalarda.

Çaldıqlarını lentə də aldirmamısan. Kim-sə toylarda çəkir, saxlayır evində. Özünü də adam kimi aparmırsan deyir, televizi-yalara da buraxmırlar, dövlət konsertlərinə də. Səni kütlə sevir, kütlə sevgisi ilə də heç hara gedib çıxmaq olmaz. Yavaş-yavaş özün də kütləyə çevrilirsən.

Rəmiş əsəbiləşdi:

– Bunları mənə başqa adam desəydi, gitaranı vurardım başına. Bu ölkədə mən-dən azad adam var? Deyirsən ki, azad de-yiləm.

– Saçını qırxdırmamaq, qalstuk tax-mamaq, konsertlərə cins şalvarda, ala-bula köynəkdə çıxmaq azadlıq deyil, hamıdan fərqlənməkdir.

Rəmiş xeyli fikrə getdi. Beynində nə dolaşdı-dolaşmadı, olmayan ağılından nə keçdi, dedi:

– Şair, bəlkə, gedək Paqanininini görək? O, skripkada, mən gitarada deyişək. Görəyh kim böyük sənətkardı.

Şairi gülmək tutdu:

– Yox, sağ ol. Apardın Əmir Teymurla görüşdüyh, əlimiz bala batdı. Paqanininlə də görüşəndə əlimiz p..a batacaq. Yenə sar-sax-sarsax danışırsan.

– Pis oldu? Əmir Teymuru gözlərinlə gördün, bir heylə adamın içində də şalvarını da batırdın. Dostun Qədirlə də çay içdin.

– O çay zəhrimar olub burnumdan tö-küldü. Boş-boş danışma.

– Boş-boş sən danışırsan ey. Dur or-dan, o konyakı gətir bura, adama yüz-yüz süz, – dedi, – sonra əlini atıb divanın altın-dan bir çəngə quru ot çıxartdı: – Al, bunu da at qazın üstünə. Qoy ətri bizi bihuş elə-sin. Sonra da çıxax gedəyh Paqanininlə görüşməyə.

Şair konyakı gətirdi, yüz-yüz süzdü, qurumuş otu da qazın üstünə atdı və dedi:

– Rəmiş, mən getdim evimizə. Sən özün get Paqanininlə görüş, sonra danışı-rıq.

– Ə, kişisən ə. Qorxma, bu dəfə bizi asmayacaqlar.

– Qardaş, mən getdim.

– Onda diplomatını aç, gitaranı da qoş

usilitelə, səsini də az ver, sonra cəhənnəmə get.

Şair diplomatı açdı. Dinamikləri qoşdu gitaraya, sonra da ironiya ilə dedi:

– Sənə yaxşı yol. Səhər görüşərik.

Amma Şair darvazadan geri döndü ki, dostu tək qoymaq kişilik deyil. Otağa gir-mədi, oturdu mətbəxdə.

Rəmiş bir yüz də konyak vurdu və başladı gitaranın pərdələrində gəzişməyə. Çaldığı özünə ləzzət eləyirdi və onu götü-rüb özüylə harasa aparırdı.

Küçədə kimi görürdü, Paqanininin evini soruşurdu. Adamlar təəccüblə ona baxırdılar və deyirdilər:

– Evinin yerini tanıyırsan?

Axırda bir faytona mindi və faytonçu-ya dedi:

– Brat, sür bizim evimizə.

Faytonçu dar dalanların birində bir qa-pının qarşısında saxladı və dedi:

– Nikol, buyur.

Rəmiş istədi çıxarıb pul versin.

Faytonçu:

– Lazım deyil. Sən bizim başımızın tacısan. İmkanın varsa, mənə konsertinə buraxdır.

Rəmiş düşüb qapını döydü. İçəridən bir nəfər çıxdı. Təəccüblə Rəmişə baxıb dedi:

– Nikol, bu gecə vaxtı hara getmişdin? Mən də elə bilirəm yatmışan.

Rəmiş özünü onda qoymadı, dedi:

– Heç, darıxdım, dedim bir havamı də-yişim.

Keçdilər böyük otağa. Şamlar otağı yaxşı işıqlandırmırdı, yarıqaranlıq, cansıxıcı bir otaq idi. Paqanini də oturmuşdu cansıxıcı, yarıqaranlıq otaqda köhnə bir kresloda. Qabağında bir fincan qəhvə, bir də yarımçıq konyak butılkası siqar çəkirdi, otağa da Rəmişə yaxşı tanış olan bir qoxu yayılmışdı. Rəmiş fikirləşdi ki, bizim adamdı.

Paqanininin köməkçisi quruyub qaldı. Bir Nikol yanıdaydı, bir Nikol da oturub kofe içirdi. Necə çaşdısa, dili söz tutmadı.

Nikol dilləndi:

– Nə olub, məni niyə narahat edirsən?

Köməkçi birtəhər özünü ələ aldı:

– Qonağın var.

– Gecə vaxtı nə qonaq?

Çevrilib gələn qonağa baxdı, çaşdı. Elə bil güzgüdə özünə baxırdı. Sadəcə olaraq, güzgüdə baxdığı adam ondan bir az canlıydı, qolları da uzunuydu.

– Sən kimsən?

– Sizdə qonağa xoş gəlmisən demirlər?

– Hələ bir de görüm sən kimsən, hardan gəlmisən?

Rəmiş cibindən bir siqaret çıxarıb yandırdı, otaqdakı Rəmişə tanış olan qoxuya yeni, amma bir qədər fərqli bir qoxu qatıldı. Paqanini də eynən onun kimi fikirləşdi, hər kimdisə, bizim adamdı.

Rəmiş:

– Olar oturum?

Nikol ona yer göstərdi:

– Buyur, – sonra üzünü köməkçisinə tutub dedi, – ordan bir dənə də bardaq gətir.

Köməkçi bardaq gətirdi və konyak süzdü.

Rəmiş konyakı çəkdi başına və dedi:

– Mənim adım Rəmişdi. Özü də Bakıdan gəlmişəm.

Paqanini ha fikirləşdi, Bakı adında bir yer yadına sala bilmədi:

– O hansı ölkədi?

– Azərbaycan.

Paqanini bu adı da eşitməmişdi deyən, başını buladı. Rəmiş bu dəfə qayıtdı ki:

– Neyləyirsən hardan gəlmişəm, göydən gəlmişəm. Dedilər, Milanda mənə oxşayan bir dahi yaşayır, gəldim tanış olam. Görüm, doğrudan, dahidi, yoxsa uydu-rublar? Mənə yaman oxşuyursan. Dədəm Hüseyn də heş vaxt Milanda olmuyuf ki, fikirləşəm qardaşımın.

Paqanini onun nə demək istədiyini başa düşmədi:

– İndi məndən nə istəyirsən? Konsertə bilet lazımdı?

– Nə konsert, nə bilet? Gəlmişəm sən skripkada çalasan, mən gitarada. Görək kim böyük sənətkardı.

Paqanini ironiya ilə gülümsədi:

– Nədi, mənənin yarışmaq istəyirsən? – dedi, – sonra da üzünü köməkçisinə tutdu:

– ordan skripkanı gətir mənə.

Rəmiş də qalxıb diplomat çantanı açdı, dinamikləri gitaraya qoşdu.

Paqanini soruşdu:

– O nədi?

– Usilitel.

– Usilitel nədi?

– Səsucaldan, – dedi Rəmiş, mizrabı vurdu simlərə. Otağa gur səs doldu.

Paqanini təəccüblə barmaqlarını gitaranın simlərinə toxundurdu. Yenə otağa gur səs doldu və bu səs onun xoşuna gəldi.

Sonra Paqanini skripkasını götürüb yavaş-yavaş çalmağa başladı. O nə çalırdısa, Rəmiş də gitarada onu müşayiət edirdi. Sonra Rəmiş fincandakı qəhvəni götürüb atdı yerə, gitaranı da qoydu dizinin üstünə və fincanla çalmağa başladı. Gitara artıq skripka səsi verirdi, elə bil iki skripka çalınırdı. İkisi də uyub getmişdilər. Paqanininin köməkçisinin gözləri çıxmışdı kəlləsinə, ömründə belə gitara səsi eşitməmişdi. Melodiya onu dəli etmişdi. Xeyli, yorulanaqədək çaldılar. Axırda Paqanini skripkanı qoydu stolun üstə, Rəmiş isə hələ də çalırdı. Nəhayət, o da dayandı.

Paqanini soruşdu:

– Hə, necədi?

Rəmiş siqaretindən bir qullab vurub dedi:

– Böyük sənətkarsan. Məndən də böyük sənətkarsan. Deyilən kimi varsan, sən, doğrudan da, şeytansan.

Paqanini gülüb dedi:

– Mənə şeytan deyən az idi, biri də göylərdən gəldi. Sən də mələk deyilsən!

Heyrətdən özünə indi-indi gələn köməkçisi üzünü Paqaniniyə tutub dedi:

– Nikol, bəlkə, sabahkı konsertinizi birgə təşkil edək?

Paqanini:

– Olar. İkimiz birləşsək, bizi keşişlər elə sabah qovarlar.

Qapıda fayton dayanmışdı. Rəmiş faytonçunu tanıdı, dünən onu gətirən idi, dönüb Paqanininin köməkçisinə dedi:

– Bu kişini buraxdırsan içəri.

Faytonçu quruyub qalmışdı, qarşısında iki Paqanini durmuşdu.

Zal ağzınadək dolu idi. Küncdə-bucaqda adamlar ayaq üstə durmuşdu. Ortadakı keçiddə də oturmuşdular.

Rəmişin yadına Musiqili Komediya Teatrında verdiyi konsert düşdü. Onda da zalda oturanlar qədər ayaq üstə duranlar da vardı. Hətta səhnə də doluydu. Yalnız Rəmiş üçün səhnənin ortasında bir yer düzəlmişdilər. “Neftçi”nin bütün futbolçuları da konsertə gəlmişdi. Onlar da ayaq üstə idi. Yalnız Səməd Qurbanov xanımı ilə gəldiyindən ön sırada oturan iki gənc Səmədə hörmət əlaməti olaraq qalxıb yerlərini ona verdilər.

Rəmiş onda çalğısıyla hamını dəli eləmişdi. Bəs indi necə olacaqdı? İndi səhnədə tək deyildi, Paqanini də vardı. Onlar səhnəyə çıxanda zala bir sükut çökdü. Hamı çaşdı. Səhnəyə iki Paqanini çıxmışdı – biri skripka ilə, biri də gitara ilə. Necə çaşmışdırlarsa alqışlamaq da ağıllarına gəlmirdi.

Vəliəhd xanımı və əyanları ilə lojada oturmuşdu. Səhnəyə baxıb əyanlarına dedi:

– Keşişlər bir şeytanla bacarmırdılar, indi ikisi ilə nə edəcəklər?!

Nəhayət, konsert başladı. Birinci Paqanini başladı, Rəmiş isə Paqanininin çalğısına uyub getmişdi. Həmişə tamaşaçıları ələ alan Rəmiş bu dəfə zalı buraxmışdı Paqanininin skripkasına. Nəhayət, o da barmaqlarını işə saldı. Zaldakılar ilk dəfəydi belə bir gitara dinləyirdilər. Əvvəl Paqanininin ardınca gedən Rəmiş bir fincan istədi, gitaranı yenə qoydu dizinin üstünə, başladı fincanla çalmağa. Gitara bəzən skripka, bəzən də tütək səsi çıxarırdı. Zalı necə uyutmuşdusa, hətta Paqanini də bu çalğıya uyub indi də o, Rəmişin ardınca gedirdi. Hamı ayağa qalxmışdı. Mu-

siqiyə ağlaşma səsi qatılmışdı. Bəzən insanlar özlərindən çıxıb bağırırdılar. Hətta ürəyi gedənlər vardı. Paqanini də, Rəmiş də öz şeytan barmaqları ilə insanların içinə şeytan doldurmuşdu.

Bu hayqırtının içində Rəmiş qəfildən doğma bir səs eşitdi, kimsə bağırırdı:

– Ay bay! Ay bay!

Elə bildi bu səs hansısa toydan qulağında qalıb. Amma bu bağırtnı bir də eşitdi:

– Ay bay! Ay bay!

Paqanini dayandı. Rəmiş isə gedirdi. Hara gedirdi, niyə gedirdi, özü də bilmirdi. Bu yol çox uzun bir yol idi, çətin gedib sona çataydı.

Paqanini gördü Rəmiş gedir, onu saxlamasa, axırda uçuruma düşə bilər, yaxınlaşıb onu qucaqladı. Rəmiş indi ayıldı. Zalda bağırıtqarışiq necə bir alqış qopdusa, yaxınlıqdakı kilsədə eşidildi bu bağırtnı, bu alqış.

Keşişlərdən biri o birisinə dedi:

– Bu şeytan yenə camaatı yoldan çıxartdı. Şəhərdən qovmaq lazımdı.

O biri keşiş:

– Deyirlər, vəliəhd də xanımı ilə konsertdədi. Onu necə qovmaq olar?

Rəmiş də ayağa qalxıb Paqanininini qucaqladı və dedi:

– Nikol, bir daha gördüm ki, sən məndən böyük sənətkarsan. Səhər açılır, uzaq yol gəlmişəm, mən gedirəm.

Paqanini:

– Səni gözləyəcəm, tez-tez gəl. Gələn dəfə sənə bir skripka bağışlayacam.

Rəmiş gözlərini açanda gördü ki, Şair qabağında dayanıb ağlayır.

– Şair, sən nə vaxt gəldin?

– Mən getməmişdim ki. Zalda oturub Paqanini ilə sənə qulaq asırdım. O “bay”-”bay” deyib bağırın mən idim.

“Orta Sarıtel” çalırdı. Özü də bilmədən huşu getdi, keçdi “Yanıq Kərəmi”yə. Kərəm od tutub yanırda. O isə onu söndürməyə çalışırdı. Nə illah edirdi, söndürə bilmirdi. Toyda yüzlərlə adamın gözü qa-

bağında Kərəm yanırdı. Hamı da üzünü əllərinə alıb biçərə qalmışdı. Yenə ha elədi, Kərəmi söndürsün, əclaf keşiş onu elə yandırılmamışdı ki, söndürə biləydi. Keşiş də tapmırdı, gitaranı onun başına çırpırsın, ona görə də əlacsız qalıb gitaranı atdı yerə, özü də dəli kimi çıxdı mağardan.

Qədir başını bulayıb dedi:

– Ə, avara, Yanıq Kərəmi sənnik deyil axı!

Mağardan çıxan Rəmiş oturdu maşınına və üz tutdu Qazaxa tərəf. Yol boyu da keşişə söyürdü:

– Ay şandığa, niyə yandırırısan Kərəmi? Neynəmişdi Kərəm sənə?

Sonra da Kərəmi söyürdü:

– Ə, sənə qız qəhətiydi? Stepanakert doludu erməni qızıyla. Gərəyh o oğraşın qızına vurulaydın?

Yolu necə getdi, bilmədi. Qazaxda maşını birbaşa sürdü Aşiq Ədalətin evinə. Darvazanı döydü. Ədalət ayağında şəpət darvazanı açdı. Gördü önündə rəngi-rufu qaçmış Rəmiş dayanıb.

– Qağa, noluf?

– Gəl otur maşına. Gəl, gəl, tez.

– Noluf dana?

– Otur, deyəjəm.

– Qoy gedim ayağıma ayaqqavı geyinim.

Rəmiş:

– Ayaqqavını neynirsən, səni evləndirməyə aparmıram, – deyib ayağındakı şəpətləri göstərdi: – Görmürsən, mən də şəpətlə gəlmişəm.

Ədalət bir söz demədən keçib oturdu maşına. Rəmiş maşını sürdü Qarayazı meşəsinə. Düşdülər.

– Qağa, bir de görüm noluf dana?

– Heç, Ağdamda Kərəmi yana-yana qoymuşam. Çıxart sazını, onu söndür.

– Sazı götürməmişəm ha.

Rəmiş əsəbiləşdi:

– Ə, sazsız səni neynirəm.

Aşiq Ədalət:

– Eşitməmişən, dəli dəlini görəndə dəyənek göydən yağar?

Yenidən oturdular maşına, qayıtdılar

Ədalətgilə. Rəmiş Ədaləti maşından düşməyə qoymadı. Düşüb darvazanı özü döydü, bir uşaq çıxdı.

– Ə, get dədəyin sazını gətir.

Aşiq Ədalət:

– Ə, qoy düşüm ayağıma ayaqqavı geyinim.

– Otur yerində. Sazı ayaqqavıynan çalasan?

– Hə! Sən niyə gitaranı ayaqqavıyla çalırısan?

– Maa baxma. Saz gitara döyül!

Uşaq sazı gətirdi. Təzədən qayıtdılar Qarayazıya.

Ədalət sazı köynəkdən çıxartdı və sinəsinə basıb “Yanıq Kərəmi” çalmağa başladı. Kərəm yanırdı, Rəmiş əl atıb ağlaya-ağlaya onun yanan paltarını çıxarmağa çalışırdı. Əlləri yanırdı, amma əllərinin yanmağına baxmayaraq, Kərəmin əynindəki xələtin qırxıncı düyməsini açmağa çalışırdı. Artıq Rəmiş də yanırdı.

Aşiq Ədalət gördü ki, Rəmiş də Kərəmlə bir yerdə yanır, Kürün suyunu axıtdı bunların üstünə, ikisini də söndürdü.

– Hə, razı qaldın?

Rəmiş:

– Qaqa, vallah, sənin yəən yoxdu, sən dahisən. Otur maşına.

Ədalət bir də gördü ki, maşın Qazaxdan çıxdı:

– Ə, hara sürürsən, saxla düşüm də.

– Ağdama. Gedəyh Kərəmi orda da söndür.

Aşiq Ədalət başını buladı:

– Vallah, sən dəli deyilsən ey, zırramasan. Heç olmasa əyin-başımı dəyişərdim.

Rəmiş:

– Darıxma, Ağdamda sənə elə bir kəst-yum alajam ki, heç dədə-baban da elə kəst-yum görmüyüf.

Nəhayət, gəlib çatdılar Ağdamdakı toya. İkisi də birdən girdi mağara. Aşiq Ədaləti görəndə bütün mağar ayağa qalxıb alqışlamağa başladı.

Qədir Aşiq Ədaləti görüb dedi:

– Dəlinin biri də gəldi.

Ədalət:

– Qədir, üç dəli baş-başa verib görəyih neyniyirik, – dedi və sazı basdı sinəsinə, başladı “Baş Sarıtel” çalmağa.

Rəmiş:

– Ə, saa deyirəm, Kərəm yana-yana qalıb, söndür, sən ayrı şey çalırsan.

Ədalət:

– Kərəmi elə Baş Sarıtellə söndürəjəm.

İlk dəfəydi ki, Ağdam toyunda Aşiq Ədalət saz çalırdı. Camaat Aşiq Ədalətin başına pulu xəzəl kimi töküdü. Rəmiş Ədalətə dedi:

– Qaqa, indi bu pulnan özünə kəstyum yox ey, təzə məşın da ala bilərsən.

Amma Ədalət pulu götürmədi:

– Mən pay gəlmişəm. O pulları ikimizin adından yazdır toy dəftərinə!

Sarayda iki gündən sonra keçiriləcək dövlət konsertinə möhkəm hazırlıq gedir. Orkestr və ansamblar son məşqlərini eləyirlər. Hər kəs öz növbəsini gözləyir. Dirijor pultu arxasında maestro pəjmürdədi. Skripkaların birindən yad səs gəlir. Amma nə qədər çalışırlar, yad səs çıxaran skripkanı tapa bilmirlər.

Maestro əsəbi halda çubuqları pultun üstünə atıb səhnədən yendi və oturdu birinci sırada. Bu vaxt Rəmiş gəldi, maestro-nu öpdü, əyləşdi yanında:

– Maestro, noluf, niyə əsəbləşmişən?

– Rəmiş, sən Allah, qoy oturum.

– İstəyirsən, durum gedim.

– Yox, otur. Orkestr çalır, skripkaların birində yad səs var, tapa bilmirik. İyirmi skripka var, hamısını bir-bir yoxlayıram, səsi yerində. Elə ki orkestr başlayır, yenə yad səs var.

Rəmiş:

– Maestro, olar bir dəfə çalsınlar, mən də qulaq asım?!

Maestro işarə elədi, orkestr çalmağa başladı. Rəmiş də gözünü qiyyıb qulaq asır. Nəhayət, dilləndi:

– Maestro, səkkizinci skripkaya deyin, düşsün aşağı.

Maestro işarə elədi, səkkizinci skripka

yendi zala. Rəmiş ondan skripkanı alıb gitara kimi barmaqları ilə yoxladı, sonra yendən köklədi. Bir də barmaqları ilə bir az çalıb verdi skripkaçıya.

– İndi getsin, yendən çalsınlar.

Orkestr təzədən başladı çalmağa. Arıq yad səs yox idi. Maestro Rəmişi sıxdı sinəsinə:

– Sənə dəli deyənın atabatasına lənət. Sən geniysən. İndi bir daha görürəm ki, səni Ağdamdan Bakıya gətirməkdə səhv etməmişəm...

...İmarətdə böyük bir konsert proqramı keçirilirdi. Bakıdan da incəsənət ustaları gəlmişdi. Böyük sənətkarlar da rayonun qonağı idi.

Maestro da rayonun Birinci katibi ilə gəbə-xəli döşənmiş şərəf tribunasında oturub konserti izləyirdi. Səhnəyə “Şur” ansamblı çıxdı. Ansamblı bir nəfər hamıdan fərqlənirdi. Özünəməxsus geyinmişdi. Saçları da çox uzun idi. O dəqiqə diqqəti cəlb edirdi. Sonra isə çalğısıyla hamıdan fərqləndi. “Segah”ı tamamilə fərqli çaldı.

Çalğısı maestro-nu valeh elədi, Birinci katibdən soruşdu ki, bu uzun saçlı oğlan kimdi?

– Bizim kolxoz sədri Hüseynin oğludu. Gözəl tar çalandı, amma bir az şərəşur adamdı.

Maestro:

– Mən ona qulaq asdım, o, böyük sənətkar olacaq. Ağdamda qalsa, məhv olub gedəcək. Xahiş edirəm, tapşırırsınız axşam Qonaq evinə gəlsin, onla görüşüm.

Birinci katib başını bulayıb:

– Maestro, inanmıram gələ, amma tapşırıram, çağırarlar, – sonra üzünü köməkçisinə tutub dedi: – Konsertdən sonra Rəmişə denən ki, axşam gəlsin Qonaq evinə, maestro onu görmək istəyir.

Axşam katibin “şərəşur” adlandırdığı Rəmişin maestro-nun sözünü yerə salmağa cəsarəti çatmadı. Belə bir dahi insanla görüşməyi şərəf bildi və gəldi Qonaq evinə. Və bu, onun həyatında böyük bir səhifə açdı. Maestro onu özüylə Bakıya gətirdi...

...Bu vaxt Zeynəb xanım gəldi. O da

oturdu maestronun yanında. O da soruşdu:

– Maestro, əsəbi görünürsən.

– Keçdi getdi. Yarım saatdı məşq edirik, skripkalardan biri yad səs çıxarır, tapa bilmirdim, – dedi və Rəmişi göstərdi, – bu geniy tapdı. Allah buna hər şey verib, bircə bəxti gətirməyib ki, eseseridə doğulub. İspaniyada, İtaliyada doğulsaydı, bütün dünyaya meydan oxuyardı.

Zeynəb xanım:

– Bu günlərdə Tehrandə konsert verir-dim, konsertin ortasında zaldan bir nəfər əlində tar çıxdı səhnəyə və başladı çalmağa. Aftandilə işarə elədim ki, sən də çal. Başı ilə işarə elədi ki, çala bilmərəm. Çöndüm Vəliyə tərəf, o da çalmaq istəmədi. Özümdən asılı olmayaraq dedim ki, hardan alım o dəli köpəyoğlunuku, bunu oturtsun yerində.

Maestro təəccüblə:

– Xaricə gedəndə Rəmişi aparmırsınız ki?

– Yox, heç pasport da vermirlər. Hamıdan xahiş etmişəm, nazirdən də, xeyri yoxdu. Deyirlər ki, qorxuruq gedə, qayıtmaya. Deyirəm, mən zamin dururam, deyirlər, o heç atasını eşitmir. Heç görmürsən, saçını qırxdıra bilmirsən, ümumi ansamblın geyimini də geyindirə bilmirsən.

Rəmiş:

– Saçını qırxdırsam, mən də ütülü geyinsəm, başqalarından nə fərqim? O qədər saç qırxılı, qalstuklu gitara çalan var ki. Məni neynirsiniz, onlardan birini götürün də ansambla. Azad insanları niyə sevmirsiniz? Vaqif Mustafazadəyə dedilər bığını qırxdır, guya bığıyla çalırdı pianonu? Televizora, konsertə buraxmadınız, o da küsüb getdi Gürcüstana, indi orda kef edir. Bir də ki məni xaricə buraxmayanların başı xarabdı, mən Bakıdan kənarında yaşaya bilmərəm.

Maestro:

– Zeynəb xanım, mən çalışıb ona pasport alaram.

Zeynəb:

– Bir dəfə istədim Kişinin özünə deyəm, utandım, demədim ki, Allahın xa-

rici pasportunu da Kişidən istəyəm. Bir-iki ay bundan qabaq dövlət konsertiydi, gördüm ki, Mədəniyyət naziri deyir, ya saçını qırxdır, ya da səni dövlət konsertinə buraxmayacam. Ansambl da səhnədədi. Mən də xahiş elədim, dedi, yox, bu görkəmdə mən bunu səhnəyə buraxa bilmərəm. Məcbur oldum, gitarasız çıxım səhnəyə. Elə ansambl təzə başlamışdı ki, gördüm gitaranın səsi gəlir. Rəmiş bir əliylə çalır, bir əliylə də gitaranın şunurunu çəkə-çəkə girdi səhnəyə, gəlib oturdu yerində. Necə çalmağa başladısa, uydum getdim, oxumaq yadımdan çıxdı. Yaxşı ki, özü bir qeyri-adi ayaq verdi, yoxsa biabırçılıq olacaqdı. Konsertdən sonra soruşdum ki, necə oldu, nazir icazə verdi? Dedi ki, gözlədim, o getdi zala, sonra xəlvətcə girdim içəri.

Rəmiş:

– Bu dəfə də məni səhniyə buraxmasa, gitaranı onun başına çırpıb çıxıb gedəjəm, nə ola-ola.

Zeynəb xanım:

– Yaxşı, sarsaqlama. Yenə dəlilik eləmə.

Rəmiş üzünü tutdu maestroya:

– Maestro, vallah, mən dəli döyüləm. Mənə dəli deyənnərin özdəri Maşağalıxdı. Mən məjburam ki, hamı kimi fikirləşim, hamı kimi oturum-durum? Onda Rəmiş olmaram ki.

Maestro güldü:

– Konsertdən sonra gələrsən yanıma, mən sənin pasport məsələni həll edəcəm.

Rəmiş başının dəstəsi ilə Filarmoniyanın bağında çay içirdi. Ordan-burdan danışıb-gülürdülər. Bu vaxt bir nəfər yaxınlaşıb Rəmişi bağrına basdı:

– Bütün günü səni axtarmışam. Axırda dedilər ki, bir Filarmoniyaya dəy.

Sonra stolda oturanlarla da bir-bir görüşdü, bir stul çəkib oturdu. Rəmiş onu dostlarına təqdim elədi:

– Qazaxlı balasıdı. Yaxşı da saz çalır. Mənim də baleşikimdi. Gəmi kapitanıdı. Gəmi kapitanı:

– Mən burda oturanların hamısını tanıyıram, hamısı böyük sənətkarlardı.

Rəmiş:

– Məni vurhavur axtarmaqda xeyir ola, toyunuz var?

– Yox, sənin üçün darıxmışdım. Bu axşam Həştərxana səfərim var. Dedim ki, elə dostlarını da götür, sizi aparım Həştərxana, gəzdirim. Gəmidə yaxşı restoran var, istərsiz, orda, istərsiz, kayutada yeyib içə-içə gedib-gələrik.

Rəmiş dostları ilə məsləhətləşdi, hamısı razılaşdı. Qazaxlı balasına bir şərt qoydu:

– Amma gitara çalmyajam ha.

Qazaxlı balası:

– Eybi yox, mən sizin üçün saz çalaram. Görərsiniz ki, saz heç gitaradan geri qalmır.

Axşam, deyilən vaxt hamısı oldu limanda. Kapitan özü qarşılıdı və qaldırdı gəmiyə. Həştərxana yola düşdülər.

Kapitan bütün sənişinləri yola salandan və gəmi heyətinə tapşırıq verəndən sonra dedi:

– Hə, Rəmiş, indi gedək, burda az-çox gözəl bir restoran var. Özü də Azərbaycan mətbəxi də var.

Taksilərə oturub gəldilər deyilən restorana. Doğrudan da, deyilmişkən vardı. Restoranda adam əlindən tər pənmək mümkün deyil. Hələ bir on-on beş nəfər də növbə gözləyirdi. Foyədə oturub növbələrini gözləməyə başladılar.

Kapitan:

– Eybi yox, bir az gözləyək.

Rəmiş:

– Ə, Bakıdan bura gəlif növbə gözdüyəjiyik?

Sonra cibindən yüzlük çıxarıb verdi nağaraçalana ki, apar ver administratöra, stol boşalanadək çöldə gözləməyək. İçəridə üç stul versə, bəsdə, iki-iki oturub içəridə gözləyərik. Az keçmiş nağaraçalana qayıtdı ki, keçək içəri, məsələ həll olundu. İçəridə qapının ağzında üç dənə stul qoymuşdular, iki-iki oturdular və növbələrini gözləməyə başladılar. Restoranın ansambli

rəqs havası çalırdı, adamların əksəriyyəti də rəqs edirdi.

Rəmiş nə fikirləşdisə, Kapitana dedi:

– Qazaxlı balası, çıxart o nağaraçalana yüz maat ver, – sonra üzünü tutdu nağaraçalana: – get pulu ver ansamblın rəhbərinə, denən bizim bir gitaraçalana var, icazə versinlər bir on-on beş dəyqə gitara çalsın.

Nağaraçalana durub getdi. Nə danışıdı-nə danışmadı, qayıtdı ki, Rəmiş, razı oldular. Rəmiş qalxıb sallana-sallana, bir çiyini üstündə getdi səhnəyə. Gitaranı götürdü, zərb aləti çalana da gitaranın üstündə barmaqları ilə nağara kimi çalaraq dedi ki, bu ritmi tut. Bir-iki dəqiqə pərdələrdə gəzişdi, amma hamının diqqətini cəlb elədi. Sonra tufanı qopardı. Necə çalmağa başladısı, səs-küylü restorana sükut çökdü. Hamı yeməkdən əlini çəkib ona qulaq asmağa başladı. Rəmiş tufanı saxladı, keçdi tans çalmağa. İndi də camaat qalxdı, başladı rəqs etməyə. Rəmiş də uyub getmişdi. Pulu yağış kimi yağdırırdılar Rəmişin üstünə.

Bu vaxt ofisiantlar mətbəxdən stol və stul gətirdilər dostların qabağına və süfrəni doldurdular. Növbə gözləyənlər də qapının ağzına yığışib bu qeyri-adi musiqiyə qulaq asırdılar.

Stola bir zabitəli kişi və bir qadın yaxınlaşdı. Salamlaşandan sonra kişi dedi:

– Mən xanımla mərc gəmişəm, mən deyirəm ki, bu oğlan bakılıdı, xanımlım deyir ki, yox, Leninqraddandı, orda Gitara Akademiyasını bitirib.

Dostlar dedi:

– Siz düz demisiniz, bakılıdı. Heç bir akademiya da qurtarmayıb, samouçkadı.

Kişi əlindəki konyakı qoydu stolun üstünə:

– Konyakdan mərcleşmişdik, buyurun, sizin olsun.

Və getdilər.

Rəmiş təxminən yarım saat çalandan sonra gitaranı qoydu yerə və ortaya yığılmış pulu da ansamblın üzvlərinə göstərib dedi:

– Bu pullar sizindi.

Və düşdü gəldi dostlarının yanına.

Konyakdan yüz qram vurub dedi:

– Hə, nətərdi?

Gəmi kapitanı:

– Aləmsən də. Mən də sənə bu çalğıya görə gəmiyə qayıdanda bir sürpriz edəcəm.

– Nə sürpriz?

– Onu gəmiyə qayıdanda bilərsən.

Nəhayət, yeyib-içəndən sonra ofisiyantı çağırıb hesab istədi. Ofisiyant dedi:

– Sizin hesabı ödəyiblər.

– Kim ödəyib?

– Bayaq sizə konyak gətirən. O, general-mayordu, Həştərxanın milis rəisidi. Arvadı da vəkildi. Hərdən axşamlar gəlib, burda bir tikə çörək yeyib musiqiyə qulaq asırlar.

Rəmiş gülümsəyib dedi:

– Rəmişin vesin görürsüz?!

Gəmi Kapitanı:

– Səndən Azərbaycanda yoxdu ey!

– Mənnən mirdə yoxdu!

Durub restorandan çıxdılar, qayıtdılar gəmiyə. Kapitan hamını öz kayutuna dəvət elədi. İçəri girən kimi bir meymun atıldı kapitanın qucağına. Balaca bir meymunuydu. Kapitan meymunu sığallayıb verdi Rəmişə:

– Sürpriz budu. Bu meymunu sənə bağışlayıram. Mənə də bir türk kapitan bağışlamışdı, – sonra da gülüb əlavə elədi: – Rəmiş, bir suyu da sənə yaman oxşayır ey!

– Brat, mən meymun saxlıyanam? Heç özümü saxlıya bilmirəm.

– Qağa, sən öl, ona elə öyrəşəcəksən ki, heç ayrılmaq istəməyəcəksən. Çox şirin baladı.

Yol boyu meymun Rəmişdən əl çək-mirdi. Gecə yatanda da gəlib oturmuşdu sinəsində uşaq kimi, o da yatmışdı. Rəmiş meymunu gətirdi evə. Nə fikirləşdi-fikirləşmədi, cins şalvarlarından birini götürüb düşdü Beşmərtəbənin altındakı dərzi atelyesinə. Burda bir erməni dərzi dostu vardı. Şalvarı dərziyə verib dedi:

– Suren, bu şalvarı sök, ondan bu meymuna bir şalvar, bir saroşka tik.

Suren təəccüblə:

– Meymuna?

– Hə də, meymuna.

Suren day heç nə demədi. Rəmişin köməyi ilə birtəhər meymunun ölçülərini götürdü və dedi ki, sabah gələrsən.

Səhər yenidən gəldi Surenin yanına, yenə də birtəhər meymunu geyindirtilər. Meymun heç geyinmək istəmirdi. Rəmiş onun qulağını nə təhər çəkdisə, meymun çığırdı.

– Geyin, köpəyoğlu.

Sonra da meymunu çiyinə alıb qayıtdı evə. Yoldan iki-üç kilo banan aldı. Küçədən keçənlər hamısı Rəmişə baxırdı. Rəmiş hirsələndi:

– Nədi, ə, meymun görməmişiz? Ulu babanızdı dana.

Səhərisi gün çıxdı şəhərə. Yuviler mağazasından bir qızıl zəncir aldı. Sonra getdi zərgərin yanına bir qızıl lövhə aldı, üstünə də çox sevdiyi dostunun, Gəmi Kapitanının adını yazdırdı, bağlatdı zəncirə.

Evə qayıdıb asdı meymunun boynundan. Meymun da o zəncirlə başladı oynamağa.

Qapını bağlayıb çıxırdı şəhərə, bəzən toydan çox gec qayıdırdı. İçəri girən kimi meymun atılırdı üstünə, Rəmişin boynunu qucaqlayırdı. Meymun çox zaman Rəmişin çiyində otururdu. Bəzən də başına qalxıb saçını bitləyirdi. Bəzən də gitaranı qurdalayır, simlərindən qəribə səslər çıxırdı, bu da meymunun xoşuna gəlirdi. Rəmiş gülüb deyirdi:

– Belə getsə, saa gitara çalmağı da öyrədəjəm.

Bir axşam Gəmi Kapitanı gəldi onlara:

– Rəmiş, eşitdim meymuna mənim adımı qoymusan? Gəldim gördüsünə.

Özüylə də xeyli banan gətirmişdi.

Rəmiş:

– Çox fikirləşdim, nə ad qoyum. Öz adımı da qoymaq istədim, sonra fikirləşdim, iki Rəmiş bir yerdə yola gedə bilməz. Səni çox istədiyimdən sənin adını qoydum.

Gəmi Kapitanı gülüb dedi:

– Dur, adaşımı da götür gedək bizim bağa. Arvad-uşaq da bağdadı. Qoy tanış olsunlar.

Dostunun Şüvələnda çox gözəl və geniş bir bağı vardı. Adətən, qışda yığışardı-lar o bağa yeyib-içməyə, çalib-oxumağa. Durub gəldilər bağa. Uşaqlar meymunu görəndə necə sevindilərsə, elə meymun kimi atılıb-düşdülər. Meymun da qoşuldu uşaqlara.

Axşam çörək yeyəndə dostu Rəmişə dedi:

– Qağa, bu meymunla şəhərə az çıx. Onsuz da adına yüz şəbədə qoşurlar. İndi də sənə deyəcəklər meymun gəzdiren Rəmiş.

– Brat, sarsağ adamları yanımda gəz-dirməkdən yorulmuşam. Bu meymun onlardan sədaqətlidi. Görürsən, çörək yeyəndə də gəlib qucağımda oturur.

– Sən o meymunu Ağdama aparsan, dədən səni öldürəcək.

Rəmiş gülüb dedi:

– Dədəmin yan-yörəsində o qədər meymun var ki, mənim meymunum onnarın yanında kişi adamdı.

Dostu bir az fikirləşdi:

– İndi mən sənin meymununa nə bağışlayım? – dedi, – sonra dərhal qolundakı bahalı İsveçrə saatını açdı, bağladı meymunun qoluna: – qoy məndən adaşıma ya-digar olsun.

Rəmiş:

– Bəzən gitara çalanda elə çığır ki, mən də onun acığına gitaranı elə çığırdı-ram ki, qorxuf çıxır şkafin üstünə. Ciyil-tisinə öyrəmişəm. Sonra gitaranı ciyildə-dirəm, o dəyqə düşüf gəlir, başladıyır o da ciyildəməyə. Bilirsən, necə kef verir.

Rəmiş meymunu götürüb gəldi Ağdama. Atası meymunu görəndə kimi özündən çıxdı:

– Elə birçə meymunum əskiyidi? Neynirsən, özün elə meymun kimi bir şey-sən də. Dur, götür meymununu, rədd ol get Bakıya. Mənim Qarabağnan bir hörmətim var, məni hörmətdən salma.

Böyük qardaşı Vaqif gəldi:

– Dədə, day gecdi, bütün şəhər Rəmiş-

dən, meymundan danışır. Hətta bir uşaq atasına deyib ki, ata, Rəmişi gördüm, çiy-nində də meymun. Atası da qayıdıb ki, day denən iki meymun görmüsən də.

Rəmiş:

– Şəhər meymunna doludu, onnarı görmürsüz, mənim meymunumu görürsüz. Hələ aparajam Abdala, kəndimizi də gör-sün.

Atası:

– Səni and verirəm Həzrət Abbasa, kəndə-zada aparma. Götür çıx get Bakıya. Nə qədər də istəyirsən, sənə pul verim.

Rəmiş durub oturdu pianonun arxasın-da, meymun da çiyində. Necə bir “Segah” çalmağa başladısı, atası kövrəldi və ürəyi yumşaldı. Və gözü dolmuş halda dedi:

– Oğul, sənin o barmaqlarına heyfim gəlir. Cəhənnəm, istiyirsən, meymun gəz-dir, istiyirsən, həyətdəki qoyun itini, – son-ra üzünü tutdu kiçik oğluna: – Romik, dur həyətdəki o iti də aç, ver onu da özüylə gəzdirsən. Bu heç Allahın sözünə əməl et-mir, onda ki mənim sözümlə eşidə.

Yorulmuşdu, çox yorulmuşdu. Əs-lində, buna yorulmaq demək olmazdı ey, bezmişdi. Hər şeydən bezmişdi – şöhrət-dən də, dostlarından da, curlarından da, qa-dınlardan da. Elə Rəmiş olmaqdan da bez-mişdi. Tıncıxırdı. Nə qədər belə yaşamaq olar? Yaşamaq ona çox mənasız olmuşdu. Özü də bu tez-tez baş verirdi. Belə olanda oturub maşına qaçırdı kəndlərinə.

İndi də oturdu maşına. Yol boyu Qədir Rüstəmovun, Akif İslamzadənin mahnıla-rına qulaq asa-asa sürdü Abdala. Kəndin içində onu görəndə salamlayan adamlara da siqnalla salam verib gəldi Kəhrizin başına. Maşından düşüb özünü verdi Kəhrizə. Əv-vəlcə doyunca su içdi, bu su onun ürəyinə bir az təpər verdi. Sonra qurşaqdan yuxarı soyunub yuyundu. Su o qədər soyuq idi ki, elə bil bədəninə yüzlərlə iynə batırırdılar, ona ləzzət edirdi. Sonra qurulanıb oturdu bir sal daşın üstündə, başladı suyun şırıltısına, yarpaqların fisiltisinə, quşların sə-

sinə qulaq asmağa. Tərtəmiz havanın şirin qoxusunu çəkdi neçə illərdi təmiz hava görməyən ciyərlərinə. Ciyərləri kef elədi. Ciyərlərini o qədər tüstü ilə doldurmuşdu ki, indi bu qaymaq kimi havanı udduqca ciyərləri kirdən-pasdan təmizləndirdi.

Xeyli belə oturmuşdu. Gözünü yumub getmişdi fikrə. Bu vaxt Kəhrizə adamlar gəlməyə başladı.

– Buy, başıma xeyir, bu bizim Rəmiş döyül? – deyə çiyində səhəng olan qadın yanındakı qadınlardan soruşdu.

Qadınlardan biri dilləndi:

– Hə, özünü ki var. Çoxdandı kəndə gəlmir.

“Buy, başıma xeyir” deyən qadın yaxınlaşıb Rəmişə qucaqladı, öpdü:

– Nətərsən, ay bala?

Rəmiş oturduğu yerdən qalxdı, özü də əsəbi halda, gül kimi kef eləyirdi. Gələn qadınlar onun kefinə soğan doğradı. Başı ilə qadınlara salam verib Kəhrizdən ayrıldı. Maşına minib qayıtdı kəndə tərəf. Aşiq Xaspoladın evinin qabağında maşını saxlayıb düşdü. Girdi evə. Xaspolad kişi oturub böyürtkən mürəbbəsi ilə çay içirdi. Tez qalxdı ayağa, Rəmişə bağrına basdı:

– Dədəm, nənəm saa qurban, ay Rəmiş. Xoş gəlmisən bu kasıb daxmama.

Rəmiş də bardaş qurub yerdə oturdu və əlini atıb Xaspolad kişinin yarımçıq qalmış çayını götürüb bir-iki qurtum aldı. Böyürtkən mürəbbəsindən də ləzzətlə yedi. Bu kənddə elə ev yoxuydu ki, orda böyürtkən mürəbbəsi olmasın. Kəndin bütün ətrafı, elə içi də böyürtkən kollarıyla doluydu. Rəmiş uşaq vaxtı əlinə tikan bata-bata o kollardan böyürtkən yığıb yeyərdi.

Rəmişə də çay gətirdilər.

Rəmiş:

– Çay istəmirəm, Xaspolad dayı. Şəhərdə ürəyim sıxılırdı, durdum gəldim kəndə. Darıxmışdım Kəhrizin suyu üçün. İndi duruf qayıdajam Bakıya. Gəldim ki, maa sazda bir “Orta Sarıtel” çalasan, başım-beynim təmizlənsin.

Xaspolad kişi sazı divardan götürdü, otaqda bir gərmiş edib basdı sinəsinə və

başladı çalmağa. Orta Sarıtel Rəmişə götürüb apardı. Amma çox uzağa aparmadı, elə kəndi dolandırdı. Uşaqlığına apardı, gül kimi, təmiz vaxtlarına. Xeyli saza qulaq asdı, sonra qəfil durub Xaspolad kişinin əllərini öpdü və sağollaşmadan da evdən çıxdı.

Arxadan Xaspolad kişinin səsi gəldi:

– Ay bala, bir tikə çörək yeyəydin.

Əlini yelləyib oturdu maşına. Yendi aşığı. Məktəbin yanında bir anlıq dayandı, sonra da maşını sürdü öz evlərinə. Əslində, bu evdə çoxdan yaşamırdılar, şəhərə köçmüşdülər. Atası da bu mülkü, bu həyatı bağışlamışdı yaxın qohumlarından birinə. Maşından düşmədi, elə evlərinə tərəf boylanı.

Şair dostu ilə oturmuşdu Sabir bağında. Sabirin heykəlinə baxıb dedi:

– Şair, sənə də belə bir heykəl qoyajaqlar?

– Heykələ inanmıram, amma yəqin, bir başdaşı qoyacaqlar...

... Meymunun öldüyünü eşidən Gəmi Kapitanı özünü çatdırdı Rəmişə. Rəmişin gözləri dolmuşdu, Şair də bir tərəfdə əyləşmişdi.

Gəmi Kapitanı:

– Qağa, nədi, səni ilk dəfə ağlayan görürəm.

Rəmiş Şairi göstərib dedi:

– İt saxlıyan dostların iti öləndə özərinə gələ bilmirdilər. Bunun iti öləndə nə təhər dilxor olmuşdusa, buna gülürdüm. Heş demə, heyvan sevgisi, heyvana öyrəşmək başqa bir şeymiş. – sonra da çarpayının üstündəki banan qutusunu göstərib dedi: – İndi gərəyh bunu aparıb basdırax.

Gəmi Kapitanı:

– Nolar, deyəsən, Bakıda heyvan qəbiristanlığı var, ya aparıb orda basdırırıq, ya da bir meşədə.

– Yox, istiyirəm sənin bağında basdırax. Amma heç kəs bilməsin, arvad-uşax da. Könlümə düşəndə gəlif üstündə bir gitara çalaram.

Gəmi Kapitanı gülümsədi:

– Nə deyirəm, sən istiyən olsun.

Banan qutusunu götürüb gəldilər bağa. Dərin bir quyu qazdılar və qutunu yendirdilər quyuya.

Şair dedi:

– Qaqa, boynundakı zənciri, qolundakı saati açıydın da.

Rəmiş hirsələndi:

– Bir belə kitab oxumusan, bilmirsən ki, şahları basdıranda qılıncını, zinət əşyalarını da bir yerdə basdırırlar?! Bu da meymunnarın şahıdır.

Şair:

– Bəlkə, mərmər başdaşı qoydurub üstünə şəklini də çəkdirəsən?

– Söz verirəm, sənə elə bir başdaşı qoyacağam ki, mərməri də Jitomirdən gətirəyəm, üstündə də şəklini, əlində də hələ çıxara bilmədiyini kitavın...

... – Meymunu məndən çox istəyirdin, qoyduraydın da başdaşı.

– Sarsaxlama!..

Şair:

– Rəmiş, əsgərlikdə olmusan?

– Hə, özü də iki il.

– Bəs necə olub ki, ağıllanmamısan?

– Gij-gij danışma, əsgərlikdə ağıl dərsi keçirlər? Baxıb gördülər ki, Muzuçilişi qurtarmışam, adımlı yazdılar ansambla. Onlar ansambla orkestr deyir, iki il o orkestrdə gitara çalmışam, heç avtomat da görməmişəm. Gitaranı da ordan gətirmişəm, eləmişəm bizimki. Sən əsgərlikdə olmusan?

– Yox, universiteti bitirənləri aparmırdılar.

– Getsəydin, ağıllanajeydin?.. – Rəmiş heykələ yenə diqqətlə baxıb: – Şair, Sabir sağ olsaydı, bu gün elə şeirlər yazsa bilərdi, yoxsa Süleyman Rüstəm kimi olardı?

– Süleyman Rüstəm böyük şairidi.

– Hə, Sovet hökumətini o qədər tərifləyir ki, hərdən mən də istiyirəm Sovet hökumətində yaşayım.

– Sən heç Süleyman Rüstəmi oxumusan?

– Yox, eşitmişəm. Sən çox kitab oxumusan, alim adamsan, amma səndən heç

vaxt böyük şair olmuyajax.

– Niyə?

Rəmiş Qala divarlarını göstərdi:

– De görüm, nə görürsən?

– Qala divarlarını.

– Vəssalam?

– Hə, ayrı nə görməliyəm ki?

– Buna görə deyirəm dana səndən şair olmuyajax. Amma mən o daşların üstündə qan görrəm. Gözümü yumuram, divarların arxasında saşdarını yolan anaları görrəm, gəlinləri görrəm. O daşdar hamısı ağlıyır, özü də qan ağlıyır. Bir dəfə televizorda Mikayıl Mirzə sənə qaynatayın şerini oxuyurdu. Bax, şair odu ey, mənim gördüyümü görüf, ona görə o şeri yazıf. Bir-iki söz yadımdadı. Gərək ki, deyir, igidlərin yaşaması daş olmaqla mümkünüdü. Daşdarı danışıdır, özü də qəşəyh danışıdır. Mən də danışıdır bilirəm. Sən canın, bəlkə, o şeri deyəsən, bir də qulağ asım. Söz verirəm, bu gejdə o şeirə bir musiqi bəstəliyəcəm.

Şair:

– Elə onda gecə sən gitaranı barmaqlayarsan, mən də şeiri deyərəm.

Rəmiş:

– Sən avarıya düşəndə gəlmişdim sizə. Həyətdə taxta skamyanın üstündə yatmışdın. Elə yatmışdın ki, qoymadım oyatsınlar, qıymadım. Qaynatan da çənəsini əsasına diriyif oturmuşdu. Xeyli söhbət elədiyh. Düzdü, bəzən çətin başa düşürdüm, mən insannarın ürəyini gözdərindən oxuyuram. O kişinin də ürəyini təmiz oxudum. Sonra qalxdıq evə. Kişi üçün sənə gitaranı bəzi şeyləri çaldım. O da heyran-heyran baxırdı. Bahalı gitaranı var, çala bilmirsən, onu ney-nirsən?

– İstəyirsən bağışlayım sənə?

– Yox, mən də dəm olup kiməsə bağışdıyacağam. Qoy qalsın evdə. Nə vaxt isdəsən, gələyəm sizin evdə bir konsert çıxardaram. Xanımın da yaxşı çığırta bişirir, məəm nənəm də elə çığırta bişirir. Əsl Ağdam çığırması.

– Hə, anamdan öyrənib.

Rəmiş:

– Şair, saa bir sirr açım, amma aramızda

qalsın. Şairlər bir az ağzı yırtığ olur.

– Eşidirəm.

– Şair, o qan ağlıyan divarların o tərəfindəki evin ikinci mərtəbəsində bir xanım yaşayır. Heş adını da bilmirəm. Hər dəfə mənim konsertimə gəlir, hələ maa gül də alır. Maa konsertdə gül verəndə ətim tökülür. O xanıma vurulmuşam. Mən iki dəfə vurulmuşam, bir orta məytdə dördüncü sinifdə oxuyanda məllimimə, bir də bu xanıma. Bəzən gejdə saat ikidə duruf gəlirəm İcərişəhərə, oturram bir daşın üstündə, onların pəncərəsinə baxıram. O da öyrənip mənim nə vaxt gəldiyimi. Pərdəni aralıyif xeyli mənə baxır, gülümsüyük. O təbəssüm yayılır sinəmə, sonra da əl edib duruf çıxıf gedirəm. Özün bilirsən, onu bişirmək mənim əlimdə su içmək kimi bir şeydi, amma istəmirəm. Onu yoldan çıxarmax günahdı.

– Sənin o qədər günahın var ki, biri də olsun bu.

– Yox, bu günahı heç nə ilə yumağ olmaz.

– Deməli, sən hələ hər şeyi itirməmişən.

Rəmiş:

– Dur, şair, dur gedəyh bir bahalı restoranda o xanımın sağlığına vurax.

Qurban əmi öləndən sonra Rəmişə bağışladığı tar qiymətə mindi. Ona görə yox ki, başdan-ayağa sədəfin içindəydi, ona görə ki, bu tarı Qurban əmi çalmışdı. Bakıda böyük tarzənlər bu tara elçi düşdülər. 3000-3500 manat pul təklif edirdilər tar üçün. Rəmiş isə heç cürə tarı satmaq istəmir.

Atası da eşitmişdi ki, məşhur tarçalanlar Ağdama gəlib tara elçi düşüblər. Oğluna demişdi:

– Rəmiş, nə qədər pul deyirsən, sənə verim, birdən pula aldanıb tarı satarsan ha.

– Dədə, nə deyirsən? Mən heş Qurban əminin yadigarını kiməsə sataram?

Və tara elçi düşənlər də başa düşdü ki, Rəmişdən bu tarı qoparda bilməyəcəklər.

Amma... Ağdamdakı toyların birində ortadan çıxmayan bir sərxoş Rəmişin

o qədər zəhləsini tökdü ki, axırda özünü saxlaya bilməyib tarın qolundan yapışıb çanağını vurdu sərxoşun başına. Sərxoşu qan götürdü, tarın çanağı da çilik-çilik olub töküldü yerə. Tez sərxoşu mağardan çıxarıb başını sarıdılar, həkim çağırdılar. Erməni tarçalan Xaçı da toydaydı. Ağdamda yeməxanalarda ala-babat tar çalardı. Bir dəfə iş görəkən baltayla sol əlini baş barmağı tərəfdən yaralamışdı. Aparmışdılar həkimə. Həkim barmağını sarıyarkən arvadı Aşxen demişdi:

– Həkim, qoyma muğamat ölə!

İndi həmin Xaçı salfetka, torba istəyib yerdəki çilik-çilik olmuş tarı toplamağa başladı. Hamısını topladı, sonra stolun üstündəki qolu da götürdü və Rəmişə dedi:

– Rəmiş, bu tarın qırıqlarına üç min manat pul verirəm, satarsan mənə?

Rəmiş əsəbi halda Xaçının başına bir qapaz vurub:

– Ə, götür, rədd ol burdan. Yoxsa səni də o tarın gününə salaram.

Xaçı tarın qırıqlarını götürüb mağardan çıxdı. Və heç kəs bilmədi ki, Xaçı çilik-çilik olmuş tarı aparıb Yerevanda zərgərlərə təzədən yığdıracaq. Yalnız “Qurban Pirimov” sözünü çanağa qoymayacaq. Və bağışlayacaq Yerevan muzeyinə. Onlar da həmin qeyri-adi tarı gələn turistlərə qədim erməni tarı kimi sırıyacaqlar.

– Bilsəydim, Şairi də özümlə götürərdim. Mənim çox söhbət etməknən aram yoxdu. Şair bunlarla verərdi ağız-ağıza, zəvziyərdilər. Bəlkə də, Şair Paqaninini bunnardan yaxşı tanıyır, – sonra da üzünü tutdu qonaqlara: – Durun oturun maşınlara, getdik.

– Elə indi?

– Hə, indi. Sizi aparım Ağdamda toya, Qarabağı gəzməyə, – sonra üzünü tutdu Aydına: – qaqa, gör Şairi tapa bilərsənsə, ona denən gəlsin Ağdama.

Hamıyla xudahafizləşib oturdular maşına. Rəmişə oxşayan öndə oturdu. Və düşdülər yola. Rəmiş yenə maqnitofona

Qədir Rüstəmovun lentini qoydu.

– Sizin üçün yaddı, amma görün nə ilahi bir səsdı?

Və sürdü Şamaxıya. Bahalı restoranların birində saxladı ki, düşün çörək yeyək. Restorandakıların əksəriyyəti qalxıb Rəmişlə görüşdü. Müdir də gəldi, Rəmişi bağrına basdı.

Rəmiş:

– Qonaqlarım var, bir bahalı süfrə aç.

Və bir bahalı süfrə açdılar. Qonaqlara arağ gətirdi, özünə konyak. Və bir iki yüz qram vurdu.

Lyonya:

– Qailərdən qorxmursan?

Rəmiş gülümsədi:

– Hamısı mənim bratımdı, narahat olma.

Yeyib-içəndən sonra hesab istədi. Restoranın müdiri gəldi:

– Rəmiş, bizi qonaqların yanında pərt eləmə. Mənə şərəfdi ki, sən qonaqlarını mənim restoranıma gətirmisən.

Sağollaşib çıxdılar. Lyonya təəccüblə dedi:

– Sən hesabı vermədin?

– Bizdə qonaxlardan hesab almırlar.

Göyçayda düşdülər, yenə bir stəkan çay içdilər. Yenə çayxanadakılar Rəmişin başına yığışmaq istədi. Xahiş elədi ki, qonaqlarım var, ayrı vaxt qonağınız olaram.

Axşam düşəndə toyxanaya çatdılar. Mağardakılar Rəmişi görəndə bir “urrey” elədilər. Qonaqlarını da keçirdilər yuxarı başa. Önlərinə də qırmızı örtüklü bir stol qoydular, çay gətirmək istədilər.

Rəmiş:

– Çayı əzizləriniz işsin, onnara mer-meyvə, konyak verin.

Bir az mer-meyvə, konyak gətirdilər. Rəmiş də keçdi musiqiçilərin yanına, gitaraçı Eldara dedi:

– Kərimov, icazə ver bir-iki saat çalım, özü də qorxma, toydan yığılan pulun hamısı sizindi.

Kərimov da babat vurmuşdu. Durub Rəmişə öpdü, gitaramı da gətirib verdi ona:

– Qurbandı!

Və Rəmiş başladı. Mağara sükut çökdü. Rəmiş isə uyub gedirdi. Hara gedirdi, özü də bilmirdi. Və birdən fırlayıb şıdırığı oyun havasına keçdi. Ortaqlıq oynayanlarla doldu. Bir on dəqiqədən sonra yenidən oyun havasını dəyişib keçdi lirik notlara. Yenə hamı qayıdıb oturub sakitcə qulaq asmağa başladı.

Volodya belə mağar toylarını çox görmüşdü, amma Lyonya ilk dəfəydi ki, belə bir səhnəylə rastlaşırdı. Üzünü Volodyaya tutub dedi:

– Kaş bu toyu lentə ala biləydim.

Növbəti oyun havası çalınanda Volodya yerindən qalxıb qoşuldu oynayanlara. Çox gözəl rəqs edirdi. Bunu görəndə Lyonya da girdi oynayanların arasına, amma tutuzdura bilmədi. Əlləri oynayırdı, amma ayaqları yox. Bu vaxt Romik gəldi:

– Rəmiş, dədəm dedi ki, qonaqlarını götürüb gətirsən bizə.

Rəmiş çalğısını saxlamadan:

– Ə, görmürsən nə gündəyik? Hamı işkili, hallı. Bu gündə dədəmin evinə gedə biləriy? Sən get denən ki, toy qurtaran kimi qayıtdılar Bakıya, – sonra da Rəmişin çalğısını maqnitofonun lentinə köçürən Muquşu göstərib: – Gejə onlarda qalajıy, – dedi.

Rəmiş bir-iki saat çalandan sonra gitaramı qaytardı Eldara və üzünü tutdu mağardakılara, dedi:

– Konsertimiz qurtardı.

Və Muquşa işarə elədi. Muquş maqnitofonu götürüb vurdu qoltuğuna, gəldilər Muquşgilə.

...Bulvarın kənarına yaxın yerdə bir ev vardı. Əslində, mülk idi. Vaxtilə hansısa bəy tikdirmişdi. Bulvarı salanda da ərazidəki tikililəri sökmüşdülər, bəyin xətrinə onun mülkünə dəyməmişdilər. Bu mülk də bəyin nəslindən olan diktör Rafiq Hüseynova qalmışdı. O da Bakıda yaşadığından evi bağışlamışdı Muquşa.

Girdilər evə. Lyonanın təəccübünə gözləri bərəldi. Bu, ev deyildi, muzey idi. Köhnə pətefon vardı, bir tərəfdəki taxçada da yüzlərlə val, böyük bir kitabxana. Azər-

baycanda nə musiqi alətləri vardısı, hamısı evdəydi.

Evin ən yaxşı yerində içi lentlərlə dolu qutular vardı.

Muqş həmin qutuları göstərib dedi:

– İndiyədək Rəmiş Ağdamdakı toylarda nə çalıbsa, hamısını lentə yazıb saxlayıram, lap gəncliyindən bəri.

Rəmiş Muqşu qonaqlara təqdim etdi:

– Özü böyük sənətkardı. Bütün musiqi alətlərində çala bilir, özü də məndən yaxşı. Anası Xalq artistidi, atası əməkdar. Sənətkarlar ailəsidir. İndi sizin üçün xahiş edəjəm fortepianoda nəsə çalsın.

Muqş keçdi mətbəxə. Soyuducudan soyutma çolpa, kolbasa, sosiska, turşu çıxarıb süfrə açdı, sonra da bir araq gətirdi.

– Hələ bir tikə nəsə yeyin, adama da yüz-yüz vuraq, ondan sonra.

Bir yüz vurandan sonra keçdi fortepianonun arxasına. Rəmiş də stulu çəkib fortepianonun arxasında oturdu. Muqş başladı çalmağa, Rəmiş də onu müşayiət elədi.

Bu vaxt Volodya qalxdı ayağa, gəlib Rəmişə durğuzdu və başladı Muqşu müşayiət eləməyə. Çox gözəl çalırdı. Rəmiş üzünü tutdu Lyonyaya:

– Brat, bu şandığa sənətkarıymış ki?!

Volodya çalarkən Rəmişin əl-qol hərəkətlərini edirdi. Sonra durub gitaranı götürdü, başladı Muqşun çaldıqlarını çalmağa. Özü də Rəmiş kimi sol ayağını stulun üstünə qoyub yenə Rəmişə yamsılamağa başladı.

Rəmiş baxıb dedi:

– Lyonya, bu nə meymunnuğ edir? Mənim bir meymunum vardı, bundan ağıllıydı. Heyif ki, öldü, yoxsa verərdim sənə, onu da kinoya çəkərdin.

Lyonyanın cavab verməyə halı yoxuydu. Başını stolun üstünə qoyub yatmışdı, həm yorğunluqdan, həm də içkinin təsirindən.

Səhər tezdən durdular, Muqş onları apardı Petro Elbrusun xaşxanasına, yaxşı xaşladılar, sonra da qonaqları Ağdamda

gəzdirdilər, şəhərlə tanış elədilər. Günortaya yaxın çıxdılar Bakıya.

Yolda Lyonya dedi:

– Rəmiş, Muqş sənə yaman oxşayır, qardaşın deyil?

– Yox, qonşumuzdu. Özü də istədatdı, ipə-sapa yatmayan oğlannar hamısı bir-birinə oxşuyur.

Çıxdılar Bakıya. Yevlağa çatanda benzini doldurmaq istədi. Bu vaxt bir dostuyla rastlaşdı. Dostunu qonaqlara təqdim etdi:

– Ruslan doktordu. Əla oğlandı. Qardaşı Talehin toyunu mən eləmişəm. Toydan bir maşının pulunu götürmüşdüm.

Ruslan əl çəkmədi ki, gedək Kürün qırağında dostlarına yaxşı balıq kababı verim.

Rəmiş:

– Sağ ol, səhər-səhər xaş yemişik. Həm də Bakıya tələsiyirik, ayrı vaxt.

Ruslan nə illah elədi, Rəmiş razı olmadı.

Günortadan bir az keçmiş gəldilər çatdılar Bakıya – Kinostudiyaya. Oturdular həyətdəki çayxanada. Rəmiş cavan aktyorların birindən xahiş elədi:

– Brat, ordan Aydını çağır.

Aktyor getdi, Aydınla qayıtdı. Görüşdülər, öpüşdülər.

Rəmiş:

– Dadaşov, qonaqları sağ-salamat saa təhvil verirəm, bundan sonrası mənnik deyil.

Lyonya cibindən bir vizit kartı çıxarıb verdi Rəmişə:

– Rəmiş, Moskvaya yolun düşsə, xahiş edirəm, məni tap. Sən dahisən, Allah ömür versə, səndən bir kino çəkərəm ki, bütün dünya donub qalar.

Bir vizit kartı da Volodya verdi:

– Məni də tap. Səni erməni toyuna çağırırsam, gələrsən?

Rəmiş güldü:

– Zemlyak deyilik?

“Şənlik” ansamblı məşq edirdi. Rəmiş də oturmuşdu zalda, ikinci hissədə o

çalmalıydı. Bu vaxt direktorun köməkçisi Rəmişə səsləndi:

– Rəmiş, maestro səni çağırır.

Qalxıb ehmal-ehmal zaldan çıxıb gəldi Maestronun kabinetinə. Maestro oturmuşdu, çay içirdi. Rəmişi görəndə bir stəkan çay da ona süzüb yer göstərdi ki, əyləş.

– Necəsən?

– Belə də, həmişəki kimi. Pis deyiləm.

Maestro stolun gözündən bir dəvətnamə çıxartdı, qoydu onun qabağına.

– Bunu sənə Mosfilmdən göndəriblər. Həftənin sonunda orda “Paqanini” filmi-nin təqdimatı olacaq, ora dəvət ediblər. Gediş-gəliş təyyarə biletini də göndəriblər. Mədəniyyət Nazirliyi də mənə göndərib ki, sənə çatdırım.

Rəmiş dəvətnaməni götürüb baxdı. “Mosfilm”dən göndərsələr də, altındaki imza rejissor Lyonyanın idi.

Maestro ona dedi:

– Sən canın, ora adam kimi geyinib get, farmazonluq eləmə. Orda dünyada məşhur olan çox adam olacaq. Birdən çəşib meymununu da apararsan, gətir ver biz saxlayaq.

– Maestro, burdakı içi mən qarışmış, bir belə meymun saa azdıg edir? Qorxma, meymunu aparmaram, meymunumun ürəyi partdıyıf öldü. Həyatdakı meymunnar onu çərrətdi. – dedi və maestronu bağına basıb otaqdan çıxdı.

Gəldi ansamblın rəhbərinin yanına:

– Mən bir həftə olmuyajam, konserti təxirə salın, ya da mənsiz keçinin.

Ansamblın rəhbəri:

– Sənsiz konsert olar? Sən olmayandan sonra konsertə kim gələcək?

– Brat, day mən sözümü dedim...

...Təqdimat çox böyük bir kinoteatrda keçirilirdi. Girişə qırmızı xalı döşənmişdi. Gələnlər o xalidan keçib gedirdi. Xalının ətrafında isə, bəlkə, minlərlə adam toplaşmışdı. Keçən məşhurları bağıraraq salamlayırdılar. Bəzilərinin üstünə gül də atırdılar. Maestronun dediyi kimi, gələnlər

hamısı elit kostyumlardaydı, ya da frak geyinmişdilər. O isə cins şalvardaydı, əynində də cins köynək, bir də qara dəri-li pencək vardı. Heç kəs onu alqışlamadı, salamlamadı, üstünə gül atan da olmadı. O, alqışları Bakıda qoyub gəlmişdi.

Qarıçılar onu geyiminə görə içəri buraxmaq istəmədilər. Dəvətnaməni göstərdi, amma yenə buraxmadılar:

– Xahiş edirik, gedin geyiminizi dəyişin.

Gülümsədi:

– Brat, heç onda girmirəm.

Qayıtmaq istəyirdi ki, Lyonya çıxdı, onu basdı bağına. Tutdu onun qolundan, qarışılara dedi:

– Bu, Rameşdi. Bakıdan şəxsən mənim qonağımdı. Özü də geniydi.

Rəmiş bir az əvvəl onu buraxmayanları özünəməxsus tərzdə süzdü və Lyonya ilə girdi içəri. Foyedə iynə atsan, yerə düşməzdi. Ofisiantlar əllərində su, meyvə şirəsi, şampan, araq gəzdirirdilər. Lyonya bir arağı götürüb uzatdı Rəmişə:

– Lyonya, mən bircə konyak içirəm.

Lyonya ofisianta:

– Gedin konyak gətirin.

Nəhayət, keçdilər zala. Lyonya Rəmişi öz yanında oturtdu. Rəmiş gördü ki, Volodya da burdadı. Onunla saymazıyana görüşüb dedi:

– Brat, sən də burdasan?

Film başladı. Zala sükut çökdü. Yalnız Koqan Paqanininin əsərlərini çalanda zaldakılar Koqanı alqışlayırdı.

İkinci seriyadan sonra iyirmi dəqiqəlik fasilə elan etdilər. Rəmiş soruşdu:

– Lyonya, hələ çox qalıb?

– Nədi, xoşuna gəlmədi? Darıxdın?

– Xeyr. Çox gözəl filmdi. Bu dığa da gözəl oynuyur, amma məni bir az çox yamsılıyır.

– İki seriyası qalıb. İki saata bitəcək.

– Lyonya, mən heç istəmərəm bu film bitsin. Bu, kino deyil, nəysə başqa bir şeydi. Özümü görürəm orda.

Nəhayət, film bitdi. Filmin yaradıcı heyəti alqışlar altında çıxdı səhnəyə. Lyon-

ya Rəmişin də qolundan tutub qaldırdı səhnəyə.

Çıxışlar, təbriklər, alqışlar... Nəhayət, sonda Lyonya yenidən söz alıb Rəmişdən başqa hamıya təklif etdi ki, səhnədən düşsünlər. Beləliklə, səhnədə bir Rəmiş qaldı, bir də Lyonya. Lyonya keçdi mikrofonun qarşısına, Rəmişi də çəkdi yanına. Üzünü tutdu zala və dedi:

– Əziz dostlar, bu oğlan bakılıdı. Adı da Rameşdi. Dünyada bundan böyük gitarist tanımıram. Filmi çəkməmişdən qabaq bunun arxasınca iki dəfə Bakıya getdim. Paqanini roluna Rameşi çəkmək istəyirdim. Bakıdakı rejissor dostlarım da nə qədər xahiş elədilər, hətta mən də yalvardım, çəkilmək istəmədi. Dedi ki, mənim bir rolum var, o da Rameşdi. Sonra Volodyanı da götürüb özümlə apardım, üç-dörd gün qonağı olduq. Bizi doğulduğu şəhərə toya apardı. Volodyaya dedim ki, əsl Paqanini budu, bunun yerini, duruşunu, əl hərəkətlərini, jestlərini öyrən. Yəni bu filmin belə gözəl və maraqlı alınmasında Rameşin də böyük rolu var. İndi ondan xahiş edəcəm, gitarada ürəyi nə istəyir, çalsın. Siz də dinləyin, görün necə geniylər var.

Səhnəyə bir skripkaçalan çıxdı, bir pianoçalı və Rəmişə də gitara gətirdilər. Rəmiş yaxınlaşdı fortepianoya, bir balaca nəşə çaldı, dedi ki, bu ritmdən kənara çıxma.

Səhnəyə stul qoydular, amma Rəmiş stulda oturmadı. Sol ayağını qaldırıb qoydu stulun üstünə, sonra simləri sığalladı və başladı Fikrət Əmirovun “Kürdovşarı”sını çalmağa. Sonra keçdi “Azərbaycan kapriçciosu”na, ordan da qayıtdı filmdə Koqanın çaldığı Paqanininin əsərlərinə. Və uydu, getdi. Necə uymuşdusa, zalı da elə uydurmuşdu. Skripkaçalan da, fortepianonun arxasındakı xanım da day çalmırdılar, ayağa durub Rəmişə qulaq asırdılar.

Zal donmuşdu. Səhnədə Paqanini idi. Amma bu Paqanini skripkada deyil, gitarada çalırdı.

Nəhayət, Rəmiş son akkordlarını vurdu. Zalda bir alqış qopdu ki, təkcə Lyonya

əl çalmırdı, ağlayırdı.

– Rəmiş, getmək vaxtıdı.

Və Rəmişi qucağına alıb qalxdı göylərə. O biri mələklərlə birlikdə. Uçurdular. Dünya qarqaranlıqdı, yalnız ulduzlar vardı. O ulduzlara tərəf uçurdular. Rəmiş də heyran-heyran ətrafdakı mələklərə və ulduzlara baxırdı. Hara uçurdular, bilmirdi. Elə beləcə gedirdilər. Dünyanın sonu yoxuydu ki, çatalar.

Mələklər Qara Niqablı Mələkdən acizənə xahiş elədilər ki, icazə ver sonuncu dəfə çalsın.

Qara Niqablı Mələk sərt şəkildə cavab verdi:

– Olmaz!

Rəmiş özünü toxdadıb:

– Brat, maa o boyda Sovet hökuməti qadağa qoya bilmədi, sən kimsən maa qadağa qoyasan? – dedi və gitaranı basdı sinəsinə, başladı ilk dəfə mələklər onu qaçıranda nə çalmışdısa, onu çalmağa.

Gitaranın səsi kainatı götürdü başına. Mələklər onun ətrafında rəqs edirdi. Qara Niqablı Mələk də bir az baxdı-baxdı və qoşuldu rəqs edən mələklərə.

Rəmiş uymuşdu, bütün kainatı da uyutmuşdu.

Xəstəxananın həyətində ölüm xəbərini gözləyənlər göylərdən gələn qəribə gitara səsi eşitdilər. Donub qaldılar. Hamının baxışı dikildi göylərə. Onlar da göylərdə Rəmişi və onun ətrafında rəqs edən mələkləri gördülər bir anlıq.

Şair gitara səsi eşidən kimi bir kənara çəkilib başladı hönkürüb ağlamağa.

Palatadakı həkim də, tibb bacısı da çaşıb qalmışdı, gözlərinin qabağında birdən-birə Rəmiş gitarası ilə bir yerdə yox olmuşdu.

Ağdam, Abdal-Gülablı kəndi, Kəhrizin üstü, may 2025

DƏRGİDƏ KİTAB

BİR DAHA HİMNİMİZ HAQQINDA

(3-cü yazı)

*“Allah bir daha bu millətə
“İstiklal marşı” yazdırmasın”*

**Mehmet Akif Ersoy”
Türkiyə Cümhuriyyəti “İstiklal marşı”nın
söz müəllifi**

Üzeyir Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri 1992-ci il mayın 25-də keçiriləcək ictimai dinləmə tədbirində səslənəcək əsərləri ifa etməyə hazırlaşdı. Himn üçün təqdim olunmuş dörd əsərin hamısı Üzeyir bəyə məxsus idi. Bəstəkarlar hazırladıqları əsərlərin partiturasını, notlarını Bəstəkarlar İttifaqına təhvil vermişdilər. Bütün təşkilati işlərə Bəstəkarlar İttifaqının birinci katibi Tofiq Quliyev rəhbərlik edirdi. Əsərlərin notlarını da o qəbul edirdi. Yadıma gəlir, Aydın K.Azımlə Bəstəkarlar İttifaqına gəldik, partituranı və notları Aydın

Kamil **ŞAHVERDİ**

müəllim Tofiq Quliyevə təqdim etdi. Tofiq müəllim partituranı səhifə-səhifə açıb maraqla nəzərdən keçirdikdən sonra zarafatla dedi: “Aydın, neçə gündür səni gözləyirəm. Hamı təhvil verib, bircə sən qalmışdın. Düşündüm, bəlkə, fikrini dəyişmişən, iştirak etmək istəmirsən?”

Aydın K.Azım cavabında dedi ki, Tofiq müəllim, artıq məndən asılı deyil, iştirak etsəm də, etməsəm də, indi hər yerdə “Azərbaycan marşı” səslənir.

Tofiq Quliyev gülümsəyərək: Amma hər səhər saat 6-da radioda himn səslənir, – dedi.

Daha sonra Tofiq müəllim əlavə etdi ki, iştirakçıların hər birinə 1000 manat qonorar ödəniləcək. Gülümsəyərək daha sonra dedi: “Düzdür, bu boyda iş üçün elə böyük pul deyil. Amma yenə də Allah bərəkət versin”.

Beləcə, bəstəkarlar zarafatlaşıb sağollaşdılar.

1989-cu ildə Yusif Səmədoğlu Aydın K.Azımdən iki həftəyə əsəri hazırlayıb lentə alaraq ona çatdırmağı xahiş etmişdi. O dövrdə bu, olduqca çətin məsələ idi. Amma

Aydın müəllim bunun öhdəsindən gələcəyini bildirmişdi. Bu yerdə bəzi məqamlara toxunmaq istəyirəm. Yazının əvvəlki hissələrində qeyd etmişəm ki, Azərbaycanda ilk dəfə 1989-cu ildə bəstəkar Sərdar Fərəcov Üzeyir bəy Hacıbəylinin məlum olmayan iki marşını “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 14 iyul sayında çap etdirmişdi. Aydın K.Azim də “Azərbaycan marşı”nı qəzetin həmin sayında görüb üzərində işə başlamışdı. Sərdar Fərəcov isə marşları tanınmış türk musiqişünas Etem Üngörün “Türk marşları” kitabından götürmüşdü. 1965-ci ildə Etem Üngör ilk dəfə Üzeyir bəyin “Milli marş” və “Azərbaycan marşı” əsərlərini çap etdirmişdi. Etem Üngörə qədər “Azərbaycan marşı”nın sözləri dəfələrlə Türkiyədə, Almaniyada müxtəlif dərgilərdə çap olunsada, notları ilk dəfə 1965-ci ildə “Türk marşları” kitabında işıq üzünə çıkmışdı. Bu olduqca qiymətli və tarixi fakta yazının sonrakı hissəsində qayıdacağam. Çünki tanınmış musiqişünas Etem Üngör elə bir iş görmüşdü ki, bunun üzərindən bir neçə cümlə ilə keçmək mümkün deyil. Onun göstərdiyi xidməti ətraflı və geniş izah etməyə çalışacağam.

Etem Üngör əsərin yalnız melodiyasını, yəni birsəsli variantını çap etdirmişdi. Aydın K.Azim bu birsəsli variantın üzərində işləmiş və əsəri bu gün eşitdiyimiz hala gətirmişdi. Bunları yazmaqla bildirmək istəyirəm ki, əgər bir başqa bəstəkar bu işlə məşğul olsaydı, bəlkə də, səslənmə tamamilə fərqli ola bilərdi. Çünki hər bəstəkarın öz dəst-xətti, orkestrə münasibəti, orkestrləşdirmə üsulu var. Aranjimandan, orkestrləşdirmədən çox şey asılıdır. Aydın K.Azim Üzeyir bəyin ruhunu, nəfəsini qoruyub axlamaqla mükəmməl bir iş ortaya qoya bilmişdi. Yusif Səmədoğlu əsəri iki həftəyə tam hazır edib lentə yazdırmağı xahiş edəndə Aydın K.Azim “Azərbaycan marşı”nın klaviri üzərində işi yenidən tamamlamışdı. Yəni əsəri fortepiano və səs üçün harmonizə etmişdi. Adətən, əsərin harmonik strukturu qurulur və klavir hazırlanır. Bundan sonra partitura yazılır. Partitura orkestrdə bütün

alətlərin səslərini, xoru özündə birləşdirən not yazısıdır. İtalyan dilində partitura “paylaşım”, “bölgü” mənasını verir. İki həftəyə Aydın müəllim partituranı hazırlamalı, daha sonra bütün alətlərin və xorun səslərini ayrı-ayrılıqda yazmalı, orkestr bunu məşq edib hazırlamalı və sonda əsər lentə alınmalı idi. Bütün bunları iki həftəyə hazırlamaq heç də inandırıcı görünsəydirdi. İş çox, vaxt isə çox az idi. Buna baxmayaraq, Aydın K.Azim yubanmadan işə başladı. Səhv etmərsə, bir gecəyə partitura hazırlandı. Səsləri köçürmək üçün sənə mənədən xahiş etdi ki, kimisə tapıb danışım. Bu, ayrıca bir peşədir. O zaman Azərbaycanda bu işlə 2, ya 3 nəfər məşğul olurdu. Onlara səsköçürənlər (“pərepışik, qolosov”) deyirlər. Yəni musiqi mirzələri. Bu, olduqca ağır və çətin bir işdir. Təsəvvür edin ki, orkestrdə hər alətin partiyası ayrıca yazılır. Tutaq ki, orkestrdə 20 birinci violin (skripka) var, 20 ikinci violin. Hər iki nəfərin qarşısında pyupitr var (notları qoymaq üçün qurğu). Deməli, birinci və ikinci violin qruplarının hər biri üçün onların partiyası yazılmış 10 nüsxə köçürülməlidir. Orkestrdə olan bütün alətlər üçün bu şəkildə ayrı-ayrılıqda notlar köçürülüb onlara təqdim olunur. Xor üçün də həmçinin. İndi bu elə də çətin deyil. Bir nüsxə yazıb sonra onu surətçıxaran avadanlıqda istədiyiniz qədər çoxaldırırsan. O dövrdə bütün bunlar əl ilə köçürülürdü. Musiqiçilər bunları yaxşı bilir. Mən oxucuları ətraflı məlumatlandırmaq üçün və hər kəsin əməyini qeyd etmək üçün ən xırda detalları belə yazmağı özümə borc bilirəm.

Dövlət simfonik orkestrində skripkaçı Rauf Ələvsətzadə ilə görüşdüm, partituranı ona göstərdim və soruşdum ki, səsləri neçə günə köçürə bilər? Cavab verdi ki, əlində işi var, bir həftəyə bitirəcək, sonra da azı on günə bu işi görür. Mən dönə-dönə ondan xahiş etdim ki, əlindəki işi təxirə salsın və təcili bu işə başlasın. Xeyli yalvar-yaxardan sonra onu razı sala bildim. Rauf Ələvsətzadə iki gün, iki gecə bütün səsləri köçürüb təhvil verdi. Aydın K.Azim notları orkestrə və xora çatdırdı ki, məşqlərə başlasınlar.

Aydın müəllim notları Tofiq Quliyevə təqdim edəndə bütün bu olub keçənlər bir daha gözümün önünə gəldi...

1992-ci il mayın 25-də Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında qələbəlik idi. Milli Məclisin (Milli Şuranın adı dəyişdirilərək Milli Məclis olmuşdu) himn komissiyasının üzvləri, deputatlar, nazirlər, elm və sənət xadimləri, ziyalılar, siyasətçilər himn üçün təqdim olunan əsərlərin ictimai dinləməsinə toplaşmışdılar. Komissiyanın sədri Firudin Cəlilov bundan bir həftə qabaq, 18 may 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini təyin olunmuşdu. Açığımı bildirim ki, bu təyinat bizdə “Azərbaycan marşı”nın himn kimi qəbul olunacağına müəyyən ümidlər yaratmışdı. Çünki Firudin Cəlilov hökumətdə humanitar sahəyə rəhbərlik edəcəkdi. Biz də sadələvhəsinə düşünürdük ki, məsələnin həlli xeyli asanlaşacaq...

Üzeyir Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri səhnədə idi. Komissiya üzvləri, tədbirə gələnlər zala keçib yerlərində oturandan sonra dirijor Əli Cavanşir orkestrin önünə keçdi və “hazır ol” işarəsini verdi. İlk olaraq Azərbaycan SSR-in himni ifa olundu. Xorsuz, əlbəttə ki, orkestr versiyası. Bu əsər çox möhtəşəmdir. Üzeyir bəy Azərbaycan SSR-in himnini 1944-cü ildə yazıb. Təntənəli mahnı janrında (üç bənd, üç nəqarat) yazılmış himnin sözləri Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəm məxsusdur. 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyası qəbul edilərkən himnin mətnində Hüseyn Arif müəyyən dəyişiklik etmişdi. Həmçinin Stalinin adı mətndən çıxarılmışdı. Bu himnin, həmçinin SSRİ himninin çox maraqlı tarixi var. Bu haqda da yazının növbəti hissələrində geniş məlumat verəcəyəm.

1978-ci ildə yeni Konstitusiyanın qəbulu ilə əlaqədar Niyazi himni yenidən redaktə etmişdi. Niyazinin böyük ustalıqla etdiyi redaktədə əsər çox möhtəşəm və parlaq səslənirdi. Ona qədər himn nəfəs alətləri orkestrinin və xorun ifasında səslənirdi. Niyazi isə onu böyük simfonik orkestr və xor üçün

işləmişdi. Yeri gəlmişkən, qeyd edim ki, Azərbaycan SSR-in himni təntənəli mahnı formasında yazılsa da, ritm və janr etibarlı ilə marşdır. Maraqlıdır ki, bir çoxları “Azərbaycan marşı”nın marş olduğunu iddia edib onun himn kimi qəbul olunmasına etiraz edirdilər. Əslində isə, Azərbaycan SSR-in himnini marş hesab etmək olar. “Azərbaycan marşı” marş adlansa da, janr, forma və quruluş etibarlı ilə marşa aidiyyəti yoxdur. Bu başqa mövzudur və bunun da üzərində ayrıca dayanmağı düşünürəm.

Beləliklə, Tofiq Quliyevin təqdim etdiyi variant səsləndi. Orkestr əsəri yüksək peşəkarlıqla ifa etdi. Sözün açığı, əsər, demək olar ki, Niyazinin redaktəsində olduğu kimi səslənirdi. Elə bir ciddi dəyişiklik hiss olunmurdu. Cüzi şəkildə mis nəfəs alətlərinin səslənməsi qabardılmışdı ki, bu da öz növbəsində ifaya əzəmət qatırdı.

Növbəti ifa Vasif Adıgözəlovun təqdim etdiyi Üzeyir Hacıbəylinin “Koroğlu” operasından “And xoru” idi. Hamımıza yaxşı tanış olan “And xoru” da xorsuz, orkestr variantında səsləndi. Vasif Adıgözəlov əsəri peşəkarlıqla işləmişdi. Orkestr əsəri məharətlə ifa etdi. Daha sonra Musa Mirzəyevin himn üçün işlədiyi “Ey Vətən” xoru səsləndi. Əlbəttə ki, xorsuz. Bu əsər də peşəkarlıqla işlənmişdi. “Ey Vətən” xoru fortepiano və xor üçün yazılıb. Ona görə də orkestrin ifasında əsəri eşitmək çox maraqlı idi. Orkestr bu əsəri də gözəl ifa etdi. Nəhayət, növbə sonuncu əsərə, “Azərbaycan marşı”na çatdı. Açığımı deyim ki, dirijorun “hazır ol” işarəsindən sonra musiqiçilərin üzrlərində qərribə ifadə yaranmışdı. Bəlkə də, bu, mənim subyektiv müşahidəm idi. Hər halda, həmin anda mənə belə gəlmişdi. Orkestr ruh yüksəkliyi ilə, şövqlə “Azərbaycan marşı”nı ifa etməyə başladı. Hamı nəfəsini çəkib diqqətlə dinləyirdi. Əsər tamamlananda qeyri-adi hadisə baş verdi. Orkestrin bütün üzvləri bir nəfər kimi ayağa qalxıb alqışlamağa başladılar. Bu, çox nadir hallarda baş verən hadisə idi. Bununla musiqiçilər ifa etdikləri əsərə öz münasibətini bildirdi. Ümumiyyətlə, musiqi əsəri ilk qiy-

mətini orkestrdən alır. Orkestrin musiqiçiləri əsərin dinləyicilər tərəfindən necə qəbul olunacağını elə ilk ifada büruzə verirlər. “Azərbaycan marşı”nı ifa etdikdən sonra orkestrin bütün üzvlərinin ayağa qalxaraq əsəri alqışlamaları onun göstəricisi idi ki, bu ölməz musiqiyə biganə qalmaq mümkün deyil. Orkestrin bu hərəkətindən sonra zalda əyləşənlərin hamısı onlara qoşularaq alqışlamağa başladılar. Bütün filarmoniyanı alqış sədaları bürüdü.

İctimai dinləməyə təqdim olunmuş əsərlərin ifasından sonra komissiya üzvləri məşvərət üçün direktorun kabinetinə keçdilər. Bu məqamda Tofiq Quliyev Aydın K.Azimə yaxınlaşaraq onu təbrik etdi və əlini sıxaraq ucadan dedi: “Aydın, səni təbrik edirəm. Çox gözəl işləmiş əsəri. Çox xoşuma gəldi. Yüksək peşəkarlıqla otkestrləşdirmişən. Əhsən sənə!”

Ətrafdakılar Tofiq Quliyevin xoş sözlərindən sonra bir-bir Aydın K.Azimə yaxınlaşaraq onu təbrik edirdilər. Maraqlı səhnə idi. Sanki “Azərbaycan marşı” himn kimi qəbul olunmuşdu...

Çox keçmədən komissiya üzvləri məşvərət otağından çıxdılar və sədr Firudin Cəlilov elan etdi ki, sabah komissiya öz işini davam etdirəcək, himn üçün təqdim olunan əsərlərin mətnləri müzakirə olunacaq və sonra komissiya öz qərarını elan edəcək.

Axşam evdə televiziya “Xəbərlər” proqramını izləyirdim. Proqramın sonunda filarmoniyada keçirilən təbirlə bağlı geniş reportaj nümayiş olundu. Tanınmış jurnalist Telli Pənahqızı tədbir haqqında ətraflı məlumat verdi və elan etdi ki, komissiya yekdilliklə Tofiq Quliyevin redaktəsində Azərbaycan SSR-in himnində üstünlük verərək, mayın 27-də məsələni Milli Məclisdə səsverməyə çıxarmaq haqqında qərar qəbul edib. Sözün açığı, mən bu reportajı izləyəndən sonra düşündüm ki, yəqin, hamı dağılaşandan sonra komissiya yenidən yığılıb, belə qərara gəlib. Çünki filarmoniyada özüm öz qulağımla eşitmişdim ki, Firudin Cəlilov sabah mətnləri müzakirə etdikdən sonra qərar veriləcəyini söyləmişdi. Dərhal

Aydın K.Azimə zəng etdim. Aydın müəllim də dediklərimə çox təəccübləndi. Özü baxmamışdı xəbərlərə, ona görə də inanmaq istəmirdi dediklərimə. İsrarla deyirdi ki, bəlkə, yanlış anlamışam. Bir müddət keçəndən sonra yenidən Aydın müəllimlə zəngləşdik. Mən bildirdim ki, sabah tezdən işə gedib məsələni aydınlaşdıraram və çalışıb efir vaxtı alaram. Cövdət Hacıyevi efirə götürə bilsək, çox yaxşı olar. Çox keçmədi ki, Aydın müəllim mənə zəng etdi və Cövdət Hacıyevin efirə gəlməyə razılıq verdiyini bildirdi. Bu xəbər məni bir tərəfdən çox sevindirdi, digər tərəfdən isə çox həyəcanlandırdı. Qorxurdum ki, birdən efir vaxtı verməsələr, necə olacaq?..

Sonra Gülnarə Qurbanovaya (Şıxəli Qurbanovun qızı) zəng etdim. Ona da məlumat verdim. Gülnarə Qurbanova da xəbərlər proqramında bu reportajı görmüşdü. O da çaşqınlıq içərisində idi. Gülnarə Qurbanova komissiyanın bütün təşkilatı işləri ilə məşğul olurdu. Komissiyanın iclaslarını təşkil edir, iclasları dəvət olunanları xəbərdar edir, iclasların vaxtını və yerini təyin edirdi. Həm də komissiya ona işçi qrupu yaratmağı həvalə etmişdi və mən də həmin qrupun üzvü idim. Gülnarə Qurbanovaya da məlumat verdim ki, efir vaxtı almağa çalışıram, Cövdət Hacıyevlə Aydın K.Azimi də dəvət edib müzakirə aparacağım. O da öz növbəsində, Milli Məclisdə məsələ qaldıracağını bildirdi.

Bu qarışıq düşüncələrlə gecəni birtəhər yola verib səhərin açılmasını səbirsizliklə gözləyirdim. Səhər tezdən televiziya gəlib Telli Pənahqızını görmək üçün “Xəbərlər” proqramı redaksiyasına yaxınlaşdım. Redaksiyadan bildirdilər ki, Telli Pənahqızı dünən növbətçi olub, ona görə də bu gün işə gəlməyəcək.

Belə olan halda Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsinin sədr müavini Nahid Hacıadənin yanına getməyi və məsələni ona bildirməyi qərara aldım. Onsuz da efir üçün rəhbərliyə müraciət etməli idim. Amma Nahid müəllim bir həftə qabaq məni ciddi danlamışdı. Hər zaman sakit, təmkinli olan

sədr müavini, bəlkə də, həyatında ilk dəfə belə əsəbiləşmişdi. Ciddi bir səhvə yol vermişdim. Nahid Hacızadə də məni möhkəm tənbeh etmişdi. Səhv etdiyimi və bu ciddi tənbehin əsaslı olduğunu anlıyırdım. Bütün bunlar bir həftə bundan qabaq baş vermişdi.

“Çırpınırdı Qara dəniz Baxıb türkün bayrağına” ilk dəfə efirə gedəndə ciddi problem yaşandı.

Türkiyədən adını unuttuğum bir musiqi qrupu gəlmişdi Bakıya. Mən də onları televiziya çəkilişə dəvət etmişdim. Həmin qrup repertuarlarından 5-6 türkü və sonda Üzeyir Hacıbəylinin Əhməd Cavadın sözlərinə yazdığı “Çırpınırdı Qara dəniz Baxıb türkün bayrağına” mahnısını ifa etdi. O zamanlar bu mahnı haqqında eşitsək də, onu dinləmək hər kəsə nəsb olmamışdı. Mən də mahnını lentə aldığıma və Azərbaycanda ilk dəfə efirə verəcəyimə görə çox qürurlu idim. Türkiyədən gələn qrup mahnının sözlərində bəzi dəyişiklik etmişdi.

Kafkaslardan aşacağız,
Türklüyə şən qatacağız,
Türkün şənli bayrağını
Turan elə asacağız.

Bu bəndi Türkiyənin gələn qrup belə oxumuşdu:

Kafkaslardan aşacağız,
Türklüyə şən qatacağız,
Türkün şənli bayrağını
Moskvadan asacağız.

Mahnıyı lentə alanda mən bilərəkdən düzəliş etmədim. Başa düşürdüm ki, bu, yanlışlıqdır, amma özlüyümdə guya bununla 70 illik istilanın hayıfını çıxırdım. Gənclik maksimalizmi şüurumu üstələmişdi. Müstəqilliyimizi yeni qazanmışdıq, eyforiyada idik.

Adətən, bütün verilişlər efirə getməzdən əvvəl Nahid Hacızadə onlara baxırdı və düzəlişlərini edirdi. Hər verilişin raport dəftərçəsi olurdu, bir növ verilişin pasportu, sonda sədr müavini onu imzalayırdı. Onun imzası olmadan verilişlər efirə gedə bil-

məzdi. Mən də Türkiyədən gələn sənətçilərin çəkildiyi verilişi hazırlayıb gətirmişdim Nahid Hacızadəyə göstərməyə. O məndən veriliş tərkibini soruşdu, mən də məlumat verdim ki, maraqlı türkülər ifa ediblər, sonda da “Çırpınırdı Qara dəniz” mahnısını oxuyublar. Hətta sevinə-sevinə bildirdim ki, ilk dəfə Azərbaycan efirində səslənəcək bu möhtəşəm əsər. Nahid Hacızadə dediklərimdən məmnun oldu və Əhməd Cavadın məşhur şeirini əzbərdən söylədi. Verilişə baxmadan efirə imzaladı. Mən də veriliş proqram şöbəsinə təhvil verdim. Veriliş iki gündən sonra efirə gedəcəkdi. Mən kanalda qürurla hər kəsə məlumat verirdim ki, verilişə baxsınlar, ilk dəfə “Çırpınırdı Qara dəniz” efirdə səslənəcək.

Növbəti gün Nahid Hacızadə məni yanına çağırırdı. Otağına girən kimi üstümə qışqırırdı və çox əsəbi halda məndən izahat tələb etdi. Mən onu heç vaxt belə vəziyyətdə görməmişdim. Qıpqırmızı qızarmışdı. Yumruğunu masaya elə çırpırdı ki, masanın üstündə qalaqlanmış kitablar, vərəqlər dağılıraq yerə düşürdü. Nahid Hacızadə dəfələrlə təkrar edirdi: “Mən sənə etibar elədim, verilişə baxmadım. Səndən soruşdum, dedin, hər şey çox yaxşıdır. Sənə kim ixtiyar verib şeirdə dəyişiklik edəsən? Bu efirə getsəydi, cavabını kim verəcəkdi?..”

Həqiqətən də, ciddi səhvə yol vermişdim. Nə qədər üzrxahlıq etsəm də, Nahid Hacızadə sakitləşmədi. Sonda bildirdi ki, verilişi efirdən çıxartmışam, get izahat yaz.

Mən otağa qalxıb izahat yazdım. İzahatımda bu əsərin ilk dəfə efirə gedəcəyi sevincindən dəyişdirilmiş sözə fikir vermədiyimi qeyd etdim. Daha sonra mahnıdan həmin bəndi kəsib çıxartdım. Bir neçə saatdan sonra yenidən Nahid Hacızadənin qəbuluna gəldim və düzəliş etdiyimi ona bildirdim. Xahiş etdim ki, verilişi efirdən çıxartmasın, mənim səhvim ucbatından tamaşaçını Üzeyir bəylə Əhməd Cavadın məşhur mahnısını eşitməkdən məhrum etməsin. Nahid Hacızadə artıq sakitləşmişdi. Məni qarşısında əyləşdirib xeyli tənbeh etdi, nəsihət verdi. Növbəti gün veriliş efirə

getdi. Yarımçıq da olsa, tamaşaçılarımız “Çırpınırdı Qara dəniz” mahnısını ilk dəfə efirdən dinlədilər...

Bu hadisədən bir həftə sonra növbəti problemlə bağlı Nahid Hacızadənin yanına getmək məcburiyyətində idim. Bilirdim ki, yenə məni danlayacaq, bəlkə də, heç dinləməyəcək. Amma getmək zorunda idim, başqa əlac yox idi. Qapını döyüb içəri keçəndə Nahid Hacızadə, həmişəki kimi, nəşə yazırdı. Mən onu hər zaman yazı yazan görmüşəm. Başını qaldırıb məni görən kimi soruşdu: “Yenə nə olub? Nə törətmisən yenə?”

Cavab verdim ki, Nahid müəllim, bu dəfə mən törətməmişəm, ciddi bir yanlışlıq olub, gəldim sizə məlumat verim. Başladım hadisələri olduğu kimi danışmağa. Sonda bildirdim ki, axşam “Xəbərlər” programında ciddi səhvə yol verilib, bu da əməli-başlı narazılıq yaradıb. Nahid Hacızadə məni dinlədi və sakit tərzdə bildirdi ki, xəbərlərdə nə deyilməsindən asılı olmayaraq, himn məsələsini Milli Məclis həll edəcək. Mənə də öz işimlə məşğul olmağı tövsiyə etdi. Mən israrla bildirdim ki, biz neçə ildir “Azərbaycan marşı” uğrunda mücadilə aparırıq. Dünənki reportajın ciddi narazılığa səbəb olduğunu qeyd etdim və söylədim ki, sabah Milli Məclisdə himnin müzakirəsi zamanı televiziyanın qarşısında mitinq keçirilməsi planlaşdırılır.

O dövrdə, həqiqətən də, tez-tez mitinqlər keçirilirdi. Bəzən elə olurdu ki, şəhərin müxtəlif yerlərində eyni vaxtda bir neçə mitinq keçirilirdi. Televiziyanın qarşısında da tez-tez mitinqlər olurdu. Məmurular, idarə rəhbərləri bu mitinqlərdən çəkinirdilər. Nahid Hacızadə mitinq keçiriləcəyini eşidən kimi əsəbiləşdi və səsini qaldıraraq bildirdi ki, televiziyanın himnin qəbulu ilə nə əlaqəsi var? Mən efir vaxtı istəyimi bildirdim və məlumat verdim ki, Cövdət Hacıyevlə Aydın K.Azimi axşam verilişə dəvət etmişəm. Bunu eşidəndə Nahid Hacızadə lap özündən çıxdı və üstümə qışqıraraq dedi: “Sən niyə özbaşına hərəkətlər edirsən? Niyə rəhbərliyə məlumat vermədən insanları verilişə

dəvət edirsən? Get gözlə bayırda, mən sədrə məlumat verməliyəm”.

Təxminən 5-6 dəqiqədən sonra sədr Elşad Quliyevin köməkçisi məni çağırırdı. İçəri daxil olan kimi Elşad Quliyev üstümə qışdırdı ki, sən nə ixtiyarla televiziyanın qarşısında mitinq keçirmək istəyirsən? Cavab verdim ki, mitinqi mən keçirmirəm, bizim efirdə yanlış məlumata görə insanlar etirazını bildirmək üçün toplaşacaqlar. Bunun mənimlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Mən, sadəcə, təklif etdim ki, mitinqin qarşısını almaq üçün bu axşam canlı yayım təşkil etmək lazımdır. Elşad Quliyev soruşdu ki, efir olsa, mitinq olmayacaq? Dedim, əlbəttə, olmayacaq. Çünki onda obyektivliyi təmin etmiş olarıq, mitinqə də ehtiyac qalmayacaq. Elşad Quliyev nə fikirləşdisə, üzünü mənə çevirib dedi: “Get otağında gözlə, səni çağırırlar”.

İşlədiyim Musiqi Verilişləri baş redaksiyasına qalxdım və otaqda gözlədim. Bir müddət keçəndən sonra sədrin köməkçisi zəng edib məni çağırırdı. Qəbul otağına girəndə köməkçi məndən nə baş verdiyini soruşdu. Mən çiyinlərimi çəkərək suala “nə olub ki?” sualı ilə cavab verdim. Köməkçi isə bildirdi ki, sədr bayaqdan telefonla Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu ilə, bir neçə deputatla danışır. Bu zaman daxili telefonla sədr zəng edib məni içəri çağırırdı. Kabinetə daxil olanda Elşad Quliyev mənə axşam “Xəbərlər”dən sonra efir vaxtının ayrıldığını bildirdi. Daha sonra diqqətli olmağımı, mövzudan kənara çıxmamağı tapşırırdı. Eyni zamanda bütün məsuliyyətin də mənim üzərimdə olduğunu dedi.

Elşad Quliyevə təşəkkür edib kabinetdən çıxdım və dərhal iş otağıma gəlib Aydın K.Azimi ə və Cövdət Hacıyevə zəng edib verilişin vaxtı haqqında məlumat verdim. Daha sonra çəkiliş qrupu ilə hazırlıqlara başladım. Bir azdan Filarmoniyada himn mətnlərinin müzakirəsi olacaqdı. Hazırlıq işlərini yekunlaşdırıb Filarmoniyaya getdim.

“Azərbaycan marşı”nın himn kimi qə-

bul olunmasının əleyhinə olanlar hər vasitə ilə bunun qarşısını almağa çalışırdılar.

Mən televiziya dan çıxıb gəldim Filarmoniyaya. Filarmoniyanın foyesində müzakirəyə dəvət olunanlar iki-iki, üç-üç dayanıb söhbət edirdilər. Demək, müzakirələr hələ başlamamışdı. Fərsətdən istifadə edib Aydın K.Azımlə axşamkı efir haqqında məsləhətləşmək üçün onu axtarırdım. Direktorun kabinetinin açıq qapısından içəridə Aydın K.Azimi gördüm. Bu anda Polad Bülbüloğlu və Fərhad Bədəlbəyli içəri keçdilər. Direktorun kabinetinin qarşısındakı qəbul otağında onlar Aydın K.Azımlə qarşılaşdılar. Salamlaşıb onu kənara çəktilər. Polad Bülbüloğlu o dövrdə Mədəniyyət naziri idi. Fərhad Bədəlbəyli isə Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına (indiki Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası) yenidən rektor təyin olunmuşdu. Fərhad Bədəlbəyli Aydın K.Azimin çiyinini qucaqlayaraq dedi: “Aydın, görürsən də, himn üçün təqdim olunan dörd əsərin hamısı Üzeyir bəyindir. Vacib olanı budur. Əsərlərin dördü də çox gözəldir. Hər birisi himn olmağa layıqdır. Ancaq, mənim fikrimcə, elə indiki himnimiz qalsa, daha yaxşı olar. Sözlərinə bir balaca əl gəzdirərlər, vəssalam. Əsas odur ki, musiqisi Üzeyir bəyindir”.

Aydın K.Azim üzünü qəbul otağında divardan asılmış Üzeyir bəyin portretinə çevirərək: – “Bilirsiz, bu işdə mənlilik bir şey yoxdur. O kişi nə deyibsə, o da olacaq”. – dedi və otaqdan çıxdı. Foyədə görüşüb oradan bir neçə addım aralanmışdıq ki, bəstəkar Aqşin Əlizadə arxadan Aydın K.Azimin qoluna girərək onu kənara çəkdi. Hal-əhval tutandan sonra o da öz fikirlərini bildirərək dedi: “Aydın, sən əsəri orkestr üçün çox gözəl işləmişən. Çox bəyəndim. Ancaq mənə elə gəlir ki, bu, himn üçün yaramır. Bu əsər mənə “Təbil döy” (“Bey baraban”) filmindəki musiqini xatırladır. Sən oxşarlıq hiss etmirsən?”

Aydın K.Azim çiyinlərini çəkərək üzünün ifadəsi ilə bu müqayisənin nə qədər yersiz olduğuna işarə etdi. Aqşin Əlizadə

gülə-gülə bildirdi ki, sən mütləq o filmi tap, bax ona, özün görəcəksən nə qədər oxşar musiqilərdir, deyib aralandı.

Mən bu yazını hazırlayanda həmin mənzərəni xatırladım və “Təbil döy” filmi internetdən tapıb baxdım. 1962-ci ildə “Mosfilm”in istehsalı olan “Təbil döy” filmi ilk pioner dəstəsinin yaranmasına həsr olunub. Filmin rejissoru Aleksey Saltıkov, bəstəkarı Nikolay Karetnikovdur. Bu mənasız filmə özümü məcbur edib iki dəfə diqqətlə baxdım. Aqşin Əlizadənin dediyi oxşarlıqdan heç bir əsər-ələmət tapa bilmədim...

Bu məqamda Filarmoniyanın o zamankı direktoru Rafiq Seyidzadə hamını müzakirəyə dəvət etdi. Direktorun otağında komissiyanın sədri Firudin Cəlilovun qısa giriş çıxışından sonra tarixçi alim, akademik Ziya Bünyadov söz aldı. O dedi: “Mənim musiqidən o qədər də başım çıxmır ki, burada bizim bəstəkarların yanında musiqidən danışım. Ancaq onu demək istəyirəm ki, ADR himni kimi təqdim olunan əsərin sözləri çox qəlizdir və insanlar onu çətin başa düşür. Mən ərəbşünasam, başa düşürəm. Amma himn tək cə mənim üçün deyil, hamı üçündür. Sözlər elə olmalıdır ki, ana dilimizə uyğun olsun, sadə insanlar da onu başa düşsün”.

Ziya Bünyadovun iradından sonra Aydın K.Azim söz aldı və qarşıda qoyulmuş yazı lövhəsinə yaxınlaşaraq “Azərbaycan marşı”nın sözlərini ərəb əlifbası ilə lövhəyə yazdı. Sonra da üzünü Ziya Bünyadova tutaraq: – Siz hansı sözləri nəzərdə tuturduunuz? – sual etdi.

Ziya Bünyadov cavabında bildirdi: “Aydın, sən bəstəkarsan, ya ərəbşünassan?”

Ziya Bünyadovun bu sualına hamı güldü. Sonra Vaqif Cəbrayılzadə (Bayatlı) çıxış edərək bildirdi: “Əhməd Cavad Azərbaycan dilini mükəmməl bilən şairlərimizdəndir. Bu şeir də təmiz Azərbaycan dilində yazılıb. Əgər siz şeirdə olan “hazırız”, “qadırız” ifadələrini nəzərdə tutursunuzsa, bu bizim ana dilimizdə işlənən ifadələrdir. Azərbaycanın bir çox bölgələrində “rıız”, “riz” şəkilçilərindən istifadə olunur...”

Vaqif Cəbrayılzadə mətndə olan digər ifadələr və edilmiş bəzi dəyişikliklər haqqında da məlumat verdi.

Bu toplantı himn sözlərinin müzakirəsinə həsr olunduğuna görə, əsasən, ədəbiyyat xadimləri fikir bildirirdilər. Müzakirələrdə “Azərbaycan marşı”nın sözlərinin ətrafında gedirdi. Çünki əvvəlcədən elan olunmuşdu ki, Azərbaycan SSR himninin sözləri ilə bağlı komissiya yekun qərar qəbul etməyib. Əvvəlki müzakirələrdən fərqli olaraq, sonuncuda elə ciddi mübahisə də yaranmamışdı. Aydın K.Azim sonda elan etdi ki, ağsaqqal bəstəkar Cövdət Hacıyev onun da fikrini müzakirə iştirakçılarının diqqətinə çatdırmağı xahiş edib. Belə ki, Cövdət Hacıyev “Azərbaycan marşı”nın himn kimi qəbul edilməsinə tərəfdar olduğunu bildirir və xahiş edir ki, bunu nəzərə alınız.

Bununla da, komissiya işini yekunlaşdırdı. Sonda Firudin Cəlilov hamıya təşəkkür etdi və bildirdi ki, sabah, mayın 27-də komissiya Milli Məclisdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni kimi “Azərbaycan marşı”nı müzakirə etmək və səsverməyə çıxarmaq təklifi ilə çıxış edəcək.

Filarmoniyadan çıxıb axşamkı canlı yayıma hazırlaşmaq üçün televiziyaya gəldim. Üç ilə yaxın bir müddətdə himn uğrunda mücadilənin sonuna yaxınlaşırdıq. Bu axşamkı canlı yayımın xüsusi əhəmiyyəti var idi. Aydın K.Azim ustalıqla, yüksək peşəkarlıqla öz işini görmüşdü. Ancaq musiqi ictimaiyyətinin böyük əksəriyyəti, bəstəkarlar, musiqişünaslar bu işə nəinki dəstək verir, əksinə, ciddi-cəhdlə mane olurdular. Belə mövqeyi anlamaq çox çətin idi. Təsəvvür edin ki, bəstəkarlardan Cövdət Hacıyev, Adil Bəbirov, Ramiz Mustafayev, musiqişünaslardan isə Tahirə Kərimova, konservatoriyanın gənc müəllimlərindən Fərəh Əliyeva, Zümrüd Dadaşzadə “Azərbaycan marşı”na açıq dəstək verirdilər. Digərləri ya fikirlərini açıq bildirməkdən çəkinirdilər, ya da əleyhinə təbliğat aparırdılar. Biz konservatoriyada dəfələrlə bu mövzuda açıq müzakirələr təşkil etmişdik. Bu müzakirələrdə Tahirə Kərimova, Fərəh Əliyeva

və Zümrüd Dadaşzadə həmişə aktiv iştirak edirdilər və “Azərbaycan marşı”nı müdafiə edirdilər. Tahirə Kərimova himnlə bağlı komissiyanın bir çox iclaslarında da iştirak edirdi, imkan düşdükcə fikrini bildirirdi. Eyni zamanda konservatoriyada dərs dediyi auditoriyada da tələbələrə himn haqqında geniş məlumat verirdi. Adlarını çəkdiyim bu üç musiqişünas xanımdan başqa kimsə fikrini açıq bildirmirdi. Ona görə də Cövdət Hacıyev kimi qüdrətli bəstəkarın, musiqi aləmində söz sahibi olan bir ustadın fikri, dəstəyi çox vacib idi...

Bir hadisəni də mütləq qeyd etməyi özümə borc bilirəm. 1990-cı il may ayının əvvəllərində qərara aldığımız ki, 28 May gününü Üzeyir bəy Hacıbəylinin yaratdığı və adını daşdığı konservatoriyada xüsusi olaraq qeyd edək. Hələ müstəqilliyimizi qazanmamışdıq. SSRİ kimi nəhəng bir dövlət hələ mövcud idi. Lakin buna baxmayaraq, biz qərarımızda qəti idik. Həmin bayram tədbirində “Azərbaycan marşı”nı canlı səsləndirmək üçün Aydın K.Azime müraciət etdik. Aydın K.Azim o zaman konservatoriyada işləmirdi. Tapşırırdı ki, xorla danışın, mən gəlib əsəri hazırlayaram. Biz konservatoriyanın xor dirijorluğu kafedrasının aparıcı müəllimi, tanınmış xormeyster Zərifə İsmayılova ilə danışdıq və istəyimizi ona bildirdik. Zərifə xanım təklifimizi maraqla yanaşdı və Aydın K.Azimlə hazırlıqlara başladılar. Baxmayaraq ki, bu əsər artıq ölkəmizin hər yerində, hər tədbirdə qürurla səslənirdi, biz istəyirdik ki, Üzeyir bəyin ocağında, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında “Azərbaycan marşı”nın canlı ifasını təşkil edək. Konservatoriyanın ovaxtkı rəhbərliyi nə qədər çalışsa da, bizi inadımızdan döndərə bilmədi. Nəhayət, 1990-cı il may ayının 26-da Üzeyir Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının böyük zalında 28 May ADR-in 72-ci ildönümünə həsr olunmuş möhtəşəm tədbirimiz baş tutdu. Böyük zalda anşlaq idi. Oturacaqların hamısı tutulduğundan xeyli sayda insan tədbiri ayaq üstə izləyirdi. Professor-müəllim heyətinin, demək olar ki, hamısı (rek-

tor Elmira Abbasovadan başqa) tədbirdə iştirak edirdi. Ölkənin tanınmış ziyalıları dəvət olunmuşdu. Beləliklə, Üzeyir bəyin ocağında onun 70 il vətəndən uzaq düşmüş “Azərbaycan marşı” istedadlı mütəxəssis Zərifə İsmayılovanın rəhbərliyi və idarəsi ilə konservatoriyanın birləşmiş xoru tərəfindən yüksək peşəkarlıqla ifa olundu. Bu, tarixi bir hadisə idi. Eyni zamanda Üzeyir bəyin ruhu qarşısında ehtiram idi. Əsərin necə ruh yüksəkliyi ilə qarşılandığını sözlə ifadə etməyə çətinlik çəkirəm. Bir daha aydın oldu ki, “Azərbaycan marşı” Azərbaycanın tale yükünü özündə daşıyan müqəddəs bir əsərdir.

1992-ci il mayın 26-da axşam Cövdət Hacıyev və Aydın K.Azim televiziyaya gəldilər. “Xəbərlər” proqramından sonra bizim verilişimiz canlı yayımlandı. Oduqca maraqlı veriliş alındı. Canlı klassik Cövdət Hacıyevin verilişimdə iştirak etməsindən fərəh, qürur hissi keçirirdim. Cövdət Hacıyev efirlərə tez-tez çıxan adam deyildi. Sonuncu dəfə nə vaxt televiziyada çıxış etməsi heç xatirimdə deyildi. Ustad bəstəkar Cövdət Hacıyev və dərin zəkaya, ensiklopedik biliyə malik Aydın K.Azimlə bir saata yaxın maraqlı söhbətimiz oldu. “Azərbaycan marşı” peşəkarlar tərəfindən incələndi, yazılma tarixindən, forma və emosional təsirlərindən danışıldı. Çox heyifslənirəm ki, həmin tarixi verilişin lent yazısı qalmayıb. Əslində, Azərbaycan Televiziyasının zəngin arxivi var və efirə gedən bütün vacib verilişlərin lent yazısı qorunur. Hələ də ümid edirəm ki, bəlkə, hardansa çıxacaq bu verilişin yazısı. Mənim 30 illik televiziya təcrübəmdə ən maraqlı verilişlərdən biri idi bu. Verilişin sonunda elan etdim ki, sabah Milli Məclisdə “Azərbaycan marşı” Dövlət Himni kimi təsdiq olunacaq və bundan sonra hər gün radio və televiziyamız bu möhtəşəm əsərlə efiri açacaq və bağlayacaq.

Milli Məclisdə Dövlət Himni ilə bağlı məsələ müzakirəyə çıxarılmaya bilərdi.

Milli Məclisin 27 may 1992-ci il iclası professor Asif Rüstəminin “Cəmo bəy

Cəbrayılbəyli: həyatı və bədii yaradıcılığı” kitabında geniş işıqlandırılıb. Rəsmi sənədlərə, Milli Məclis Fondunun materiallarına istinad edilərək həmin iclas zamanı deputatların çıxışları, müzakirələr, mübahisələr tam dəqiqliklə verilib. Maraqlananlar 2024-cü ildə Bakıda Asif Rüstəminin “Elm və təhsil” nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş “Cəmo bəy Cəbrayılbəyli: həyatı və bədii yaradıcılığı” kitabını əldə edib oxuya bilirlər. Professor Asif Rüstəmli ilə bəzi məsələlərdə aramızda fikir ayrılığı olsa da, kitab qiymətli məlumatlarla zəngindir. Geniş tədqiqat işi aparılmış və bir çox tarixi həqiqətlər ilk dəfə işıq üzünə çıxmışdır. “Azərbaycan marşı”nın yazılma tarixi, günümüzə qədər keçdiyi yol, mühacir həyatı yaşamağa məcbur edilən görkəmli fikir adamlarımızın bu əsərin qorunmasında göstərdikləri xidmət və başqa dəyərli məlumatlar kitabda öz əksini tapıb. Milli Məclisin 1992-ci il 27 may tarixində himnlə bağlı aparılan müzakirələr də rəsmi faktlara əsaslanaraq geniş və dəqiq işıqlandırılıb.

Milli Məclisin bu tarixi iclasından Asif Rüstəminin kitabında yer almış kiçik bir hissəni diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm:

“A.Cəlilov: Mən də xahiş eləyirəm, qeydiyyatdan keçək, sonra adbaad səsə qoyaq. Qeydiyyat, üç nəfərin də kartoçkası yoxdur. Demək, 32 nəfər, bəli, buradadır. Məlumat vermək istəyirəm sizə. Qarayev Tamerlan İsa bəyin (İsa Qəmbər-K. Ş.) tapşırığı var, onu yerinə yetirir. Əzizov Tofiq yoxdur, Ələkbərov Sülhəddin olub, indi iştirak etmir, Əhmədov Vahid olub, indi iştirak etmir, dedilər, xəstələnib. Arif Hacıyev olub, iştirak etmir. Hacıyev Rəhim olmayıb. Qasımov Tofiq olmayıb, bu gün Zeynalov Fərrux buradadır. Məmmədov Xanlar yoxdur. Nəcəfov Nəcəf olmayıb, Rəhimzadə Arif xəstədir. Rüstəmov Tofiq olmayıb. Səmədzadə Ziyad olub, indi yoxdur. Tamerlan bəy burada yoxdur, ona görə Sülhəddin getdi. Vaqif buradadır. İxtiyar bəy, Arif bəy yoxdur? 1-32-yə zəng elə, bir də! Ziyad bəyə zəng elə, beş dəqiqə-

lik gəlsin, getsin. Zəhmət olmasa, bir də qeydiyyatdan keçin. Gəlin, bir dəqiqə, demək, yetərsay var?” (Asif Rüstəmov. “Cəmo bəy Cəbrayılbaşlı: həyatı və bədii yaradıcılığı”. “Elm və təhsil”. Bakı-2024. səh.179.)

Bax belə!.. Yəqin ki, hörmətli oxucular bu mənzərənin nə qədər acınacaqlı olduğunu təsəvvür edə bilirlər. Milli Məclidin kommunist deputatlardan ibarət

bloku (komblok) öz mövqeyini gizlətmədən, açıq-açıqına “Azərbaycan marşı”nın himn kimi qəbul olunmasının əleyhinə mübarizə aparır. Demokratik qüvvələri təmsil edən (demblok) bəzi deputatların mövqeyi suallar doğurur. Firudin Cəlilovun, Sabir Rüstəmxanlının, Fazil Muradəliyevin və bir neçə başqa deputatın fədakarlığı, prinsipiallığı, ən başlıcası işə iclasın sədri Afiyəddin Cəlilovun müdrikliyi, tarix qarşısında mə-

The image displays the musical score for the Azerbaijani national anthem, 'Azərbaycan marşı'. It consists of four systems of music, each with a vocal line and a piano accompaniment. The lyrics are written in Azerbaijani script below the vocal lines.

System 1:
 Üç - rü - ş - lü - bay - ra - ғыn - la mə' - sud ya - ғы! Min - lər - lo can qur - ban ol - du!

System 2:
 Si - nən hər - bə mey - dan ol - du! Hü - qu - qun - dan ke - çən əs - qər, hə - rə bir qəh - rə - man ol - du!

System 3:
 Sən o - la - san qü - lüs - tan, so - no hər an can qur - ban! So - no min bir mə - həb - bət

System 4:
 si - nom - də tu - miş mə - kan! Na - mu - su - nu hi - vız et - mə - ye,

suliyyəti son nəticədə “Azərbaycan marşı”nın Milli Məclisdə Dövlət Himni kimi qəbul olunmasına yol açdı.

Milli Məclisin sədr müavini Afiyəddin Cəlilovun təklifi ilə Firudin Cəlilov qərar layihəsini oxudu.

Qərar səsə qoyuldu və qəbul olundu.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qərara alır:

Musiqisi Üzeyir Hacıbəyovun, mətni Əhməd Cavadın olan “Azərbaycan marşı” Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni kimi təsdiq edilsin.

Bakı şəhəri, 27 may, 1992-ci il.

Daha sonra himn səsə alındı və deputatlar ayaq üstə, qürurla dövlət himnini dinlədilər.

70 il ərzində sovetlərin bütün səylərinə baxmayaraq, xalqın ən dərin, ən ülvi hisslərinə köklənmiş “Azərbaycan marşı”nı unudara bilmədilər. Vətəndə bu əsərin nəinki ifası, hətta adının çəkilməsi belə yasaqlansa da, mühacir həyatı yaşamağa məhkum olmuş vətən oğulları “Azərbaycan marşı”nı yaşatdılar. Ana laylası qədər əziz, doğma, halal olan bu müqəddəs əsəri qorudular, onunla təskinlik tapdılar. 70 ildən sonra vətənə qovuşan “Azərbaycan marşı” ana südü kimi xalqın, millətin qanına, canına, ruhuna hopsa da, ona ciddi etiraz edənlər, olmazın maneələr törədənlər də oldu. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, xalqın, millətin iradəsi ilə “Azərbaycan marşı” Milli Məclisə daşındı və haqq etdiyi məqama yetişdi. 1920-ci ildə rus-bolşevik işğalı nəticəsində dövlətin himni statusunu ala bilməsə də, 1992-ci ildə buna nail oldu. Hər sözündə, hər misrasında, hər notunda, hər səsində millətin qəhrəmanlıq tarixini yaşadan, qəhrəman oğulları vəsf edən, analar balasını əzizlədiyi kimi Vətəni əzizləyən, alqışlayan, onunla qürur duyan “Azərbaycan marşı” millətə, xalqa qovuşdu...

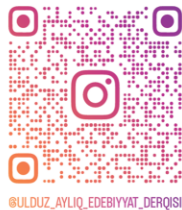
Apardığımız mücadilə qələbə ilə nəticələndi. Mübarizəmiz nə qədər çətin, ağır olsa da, şərəfli idi. Biz bu mübarizəni ləyaqətlə apardığımız...

Təsəvvürümüzdə gətirə bilməzdik ki,

“Azərbaycan marşı” dövlət himni kimi təsdiq olunandan sonra da ona zaman-zaman hücumlar olacaq, həmlələr ediləcək. 33 il ərzində davamlı olaraq edilən, bu gün də səngiməyən bu hücumlara, gətirilən arqumentlərə cavab verməyin, nəhayət ki, zamanı yetişib. Növbəti yazıda “Azərbaycan marşı”na olan hücumların hardan və nədən qaynaqlandığı, 70 il ərzində vətəndən uzaqda necə və kimlər tərəfindən qorunduğu haqqında bilgiləri diqqətinizə çatdırmağı düşünürəm.

“Təhsil Nəşriyyat Poliqrafiya” MMC
+994 12 567 81 28 / +994 50 210 02 04
info@tahsilnp.az / www.tahsilnp.az / @tahsilnp.az Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, Fətəli xan Xoyski küç. 149, AZ1052.

ISSN 0134-522 İNDEKS AZ 1000
QIYMƏTİ: 2 AZN